

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ:

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У НОМЕРІ:

- СУСПІЛЬНА ДУМКА

✓ *Крок назустріч ЄС: Чому практика Суду справедливості ЄС важлива для України вже зараз*

- ЕКСПЕРТНИЙ КОМЕНТАР

✓ *Право на справедливий суд як засадниче право людини*

№ 8-9 серпень-вересень 2025

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС
В УКРАЇНІ:**

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ
№ 8-9 (135-136) 2025**

(01 серпня -30 вересня)

Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів

Додаток до журналу
«УКРАЇНА: ПОДІЇ, ФАКТИ, КОМЕНТАРЬ»

Редакційна колегія:

Л. Дубровіна, член-кореспондент НАН України, генеральний директор НБУВ
(головний редактор);

Ю. Половинчак, керівник НЮБ (заступник головного редактора);
Н. Іванова, зав. аналітично-прогностичного відділу НЮБ;
Н. Кушакова-Костицька, пров. наук. співроб. Інституту правотворчості
та науково-правових експертиз НАН України;
В. Бондаренко, ст. наук. співроб. НЮБ

Заснований у 2014 році
Видається один раз на місяць

Передрук – тільки з дозволу редакції

З повнотекстовою версією видання
можна ознайомитись на сайті
Центру досліджень соціальних комунікацій
nbuvip.gov.ua

ЗМІСТ

НОВИНИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ	3
--------------------------------------	---

КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ УКРАЇНИ.....	9
---	---

СУСПІЛЬНА ДУМКА

<i>Ю. Бауман, LB.UA:</i> Два паспорти, одна Батьківщина: що насправді означає закон про множинне громадянство для українців?	17
<i>Право-Justice:</i> Крок назустріч ЄС: Чому практика Суду справедливості ЄС важлива для України вже зараз	22
<i>Н. Мамченко, Судово-юридична газета:</i> Уряд взявся аналізувати, що виконано з переліку завдань Дорожньої карти з верховенства права у сфері судової реформи – які заходи лишаються у «підвішеному» стані	24
<i>І. Знась, Дзеркало тижня:</i> Судова влада на межі фінансового колапсу: ВРП заявила про критичне недофінансування судів у плані бюджету на 2026 рік	27
<i>В. Якуша, Закон і Бізнес:</i> Ручне правосуддя	28
<i>Ю. Григоренко, Національна асоціація адвокатів України:</i> Паспорти без гарантій: правові проблеми множинного громадянства в Україні.....	30
<i>Ю. Григоренко, Юридична Газета:</i> Громадянство єдине чи множинне? Новий закон поставив конституційну дилему.....	32

ПОЗИЦІЯ ВЛАДИ, ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	34
---	----

ЕКСПЕРТНИЙ КОМЕНТАР

<i>Петришин О.</i> Право на справедливий суд як засадниче право людини	38
<i>Громадянська мережа ОПОРА</i> Висновок щодо можливості добровільної відмови України від частини своєї території.....	44
<i>Отрош І.</i> Професійні активісти vs Верховний Суд: «Laissez faire, laissez passer!».....	50
<i>Ганущак Ю.</i> Децентралізація на паузі: чи витримає реформа гру Банкової та мерів?.....	54

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ	58
--	----

Дорогі співвітчизники щиро вітаємо з Днем Незалежності України!

Бажаємо Вам міцності, незламності, сили духу, а ще не втрачати надії на Перемогу. Вона неодмінно буде. Нехай це важливе свято додасть Вам сил і здобутків в ім'я боротьби за нашу незалежну Батьківщину.

НОВИНИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

30 вересня, Президент України Володимир Зеленський підписав Закон України «Про утворення Спеціалізованого окружного адміністративного суду, Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду». Це важливий етап у реформуванні судової системи, що дозволить підвищити ефективність розгляду адміністративних справ.

Відповідно до Закону, в Україні з'являться два нових вищих суди – Спеціалізований окружний адміністративний суд та Спеціалізований апеляційний адміністративний суд. Їхня головна функція – розглядати адміністративні справи за участю найвищих органів влади: Кабінету Міністрів, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

За словами заступника Міністра юстиції Олександра Банчука, передбачається дві категорії справ. Перша – позови фізичних та юридичних осіб про незаконність нормативних актів уряду, міністерств, Національного банку України. Друга – оскарження їхніх актів індивідуальної дії (адміністративних актів). Наприклад, позови проти міністерства як роботодавця.

Суди матимуть загальнонаціональну підсудність і працюватимуть на засадах незалежного конкурсного відбору, перевірки доброчесності та професійності кандидатів на посади суддів. Завдяки цьому вони стануть реальним інструментом захисту прав та свобод громадян у відносинах із державою.

Кожен громадянин, який вважатиме, що рішення органу влади чи посадової особи порушує його права, зможе звернутися до нового спеціалізованого суду. А у разі незгоди з рішенням – подати апеляцію.

Створення цих судів є важливою частиною євроінтеграційного процесу України. Вимога їх утворення зафіксована у Меморандумі з МВФ, Плані України (Ukraine Facility), Дорожній карті з питань верховенства права та у Звіті Єврокомісії від жовтня 2024 року (*Міністерство юстиції України (<https://minjust.gov.ua/news/ministry/prezident-pidpisav-zakon-pro-stvorennya-dvoh-novih-adminsudiv>). – 2025. – 30.09*).

У Верховній Раді України зареєстровано проєкт постанови №14031, спрямований на підтвердження легітимності та безперервності функціонування органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Народний депутат, голова підкомітету з питань місцевого самоврядування та адмінтерустрою Віталій Безгін повідомив, що документ став результатом консенсусу між парламентськими фракціями та групами. Цьому сприяла модерація Ради Європи, яка виступила платформою для вироблення спільного бачення з одного з ключових питань нинішнього етапу державного управління.

«Ми всі розуміємо: під час війни провести вибори так, як цього вимагають закон і європейські стандарти, просто неможливо. Але це не означає, що громади, райони чи області залишаються без влади. Навпаки – ми підтверджуємо легітимність рад і голів усіх рівнів, обраних людьми. Вони продовжують працювати, ухвалювати рішення, тримати систему в тонусі й забезпечувати життя територій – від найменшого села до обласного центру. Це рішення про стабільність і довіру, проте, що в умовах війни жоден агресор не зможе зламати роботу українського самоврядування» – прокоментував Віталій Безгін.

Чому це важливо

З початком повномасштабної агресії російської федерації в Україні виникла об’єктивна неможливість проведення місцевих

виборів у відповідності до конституційних принципів і європейських виборчих стандартів. Передусім через відсутність гарантій безпеки для учасників виборчого процесу.

Водночас місцеве самоврядування виконує критичну роль у забезпеченні життєдіяльності громад, організації оборони та підтримці населення. Саме тому парламент має намір чітко зафіксувати: легітимність рад і голів, обраних на останніх місцевих виборах, зберігається до проведення нових виборів після скасування воєнного стану.

Основні положення постанови:

- підтверджується безперервність функціонування представницьких органів місцевого самоврядування та легітимність їх повноважень;

- визнається неможливість організації демократичних місцевих виборів у період війни;

- підкреслюється, що відповідальність за зрив виборчого процесу несе держава-агресор – російська федерація;

- гарантується, що нові вибори відбудуться після припинення воєнного стану відповідно до Конституції та законодавства України;

- закликається міжнародна спільнота зберігати підтримку України у забезпеченні безперервності демократичних інститутів.

Європейський контекст

Україна з 1995 року є членом Ради Європи й зобов’язалася дотримуватися європейських стандартів демократії. Прийняття постанови №14031 узгоджується з положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування та практиками захисту безперервності влади у кризових ситуаціях.

Таким чином, документ не лише врегульовує правовий аспект функціонування місцевого самоврядування в умовах війни, а й демонструє відданість України принципам демократії навіть у найскладніших умовах (*Децентралізація (<https://decentralization.ua/news/19975>). – 2025. – 11.09*).

Судді Конституційного суду України не змогли обрати голову під час спеціального пленарного засідання 18 вересня.

У суді зазначили, що питання про обрання голови розглянуть на одному з наступних засідань. За даними джерела «Укрінформу», нові вибори планують після поповнення складу Конституційного суду новими суддями.

Раніше на посаду голови КСУ претендували Віктор Городовенко і Володимир Мойсик, але його повноваження вже завершилися. Нині Суд очолює найстарший за віком суддя Олександр Петришин, оскільки у КСУ немає ні голови, ні заступника.

Через відставку одразу трьох суддів у січні 2025 року Конституційний суд тривалий час не мав кворуму. Роботу у повному складі вдалося відновити лише після призначення нових суддів за президентською квотою – Олександра Водянікова у червні та Юрія Барабаша у вересні.

Наразі у КС працює 12 суддів, і через самовідводи в окремих справах виникають труднощі з проведенням засідань Великої палати.

Голова Конституційного суду відсутній з початку 2021 року, коли президент Володимир Зеленський усунув Олександра Тупицького. Згодом суд визнав це рішення незаконним, але триває апеляційний розгляд (*Kyiv24 (https://kyiv24.news/news/suddi-ne-zmogly-obraty-novogo-golovu-konstytucijnogo-sudu). – 2025. – 19.09).*

17 вересня Президент України підписав указ про призначення Юрія Барабаша суддею Конституційного Суду.

До цього Барабаш працював проректором із науково-педагогічної роботи та стратегічного розвитку Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та очолював Науково-консультативну раду Конституційного Суду. Він також став першим у рейтингових списках Дорадчої групи експертів як серед кандидатів від Президента, так і від парламенту.

Призначення Барабаша – важливий крок для відновлення повноцінної роботи Конституційного Суду. Водночас кадрова ситуація в КСУ далека від завершення: п'ять посад досі залишаються вакантними (*DEJURE*

(https://dejure.foundation/pryznachennya-yuriya-barabasha-do-konstytucijnogo-sudu-vazhlyvyj-krok-ale-poperedu-klyuchovi-kadrovirishennya/). – 2025. – 18.09).

24 вересня 2025 року на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України відбулася урочиста церемонія складення присяги новопризначеним суддею Суду Юрієм Барабашем. Текст присяги суддя засвідчив власним підписом.

Виконувач обов'язків Голови Конституційного Суду України Олександр Петришин вручив Юрію Барабашу мантию, нагрудний знак та службове посвідчення судді Конституційного Суду України.

Від імені Конституційного Суду України Олександр Петришин привітав Юрія Барабаша з набуттям повноважень судді:

«Це особлива подія, що знаменує новий етап у вашому професійному житті та водночас відкриває нові горизонти служіння державі й суспільству. Ви долучаєтесь до інституції, яка є охоронцем Конституції України, утверджує демократичні цінності, забезпечує верховенство права, захист прав і свобод людини. Відтепер на Вас покладається почесна та надзвичайно відповідальна місія. Нехай Ваша діяльність у складі Суду сприятиме утвердженню конституційних цінностей, захисту прав людини та подальшому зміцненню демократичних засад нашої держави», – наголосив він.

Із вітальними промовами до присутніх звернулися Голова Верховної Ради України Руслан Стефанчук, представник Президента України у Конституційному Суді України Сергій Дембовський, Голова Ради суддів України Богдан Моніч. Вони, зокрема, наголосили на процедурі добору суддів, яка нині відбувається на основі відкритого конкурсу, що посилює довіру суспільства до Суду.

У церемонії складення присяги також взяли участь Голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України Андрій Пасічник, Постійний Представник Верховної Ради України у Конституційному Суді України Максим Дирдін, Голова Асоціації суддів Конституційного Суду України Сергій Вдовіченко та інші посадові

особи, представники органів державної влади, наукової спільноти, медіа (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України* (<https://ccu.gov.ua/novyna/yuriy-barabash-nabuv-povnovazhen-suddi-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny>)). – 2025. – 24.09).

У Конституційному Суді України 12 вересня 2025 року проведено координаційну зустріч виконувача обов'язків Голови Конституційного Суду Олександра Петришина, суддів Суду Олександра Водяннікова, Віктора Кичуна, Олега Первомайського, Ольги Совгирі, Галини Юровської з представниками міжнародних організацій і фондів, що реалізують проекти міжнародної технічної допомоги в Україні.

У заході взяли участь представники ключових міжнародних організацій – спільної Програми Європейського Союзу та Ради Європи «Партнерство заради добропорядного врядування» (Фаза III), Ради Європи (проекти у межах Плану дій для України «Стійкість, відновлення та відбудова»), Програми підтримки ОБСЄ для України, проекту ЄС «Право-Justice», Німецького фонду міжнародного правового співробітництва (IRZ) та Німецького товариства міжнародного співробітництва (GIZ).

Виконувач обов'язків Голови Конституційного Суду України Олександр Петришин у своєму вступному слові підкреслив важливість системної взаємодії з міжнародними партнерами. Судді Конституційного Суду України наголосили, що попередні роки співпраці підтвердили результативність спільних ініціатив, спрямованих на посилення професійної спроможності Суду, розвиток конституційної юстиції та впровадження європейських стандартів у його діяльність.

Під час заходу із презентаціями виступили менеджери та керівники міжнародних проектів, які окреслили напрями діяльності та можливі форми співпраці з Конституційним Судом України.

Зокрема, Сюзанна Мнацаканян, менеджерка проекту «Підтримка розвитку конституційної юстиції в Україні» (Програма ЄС та Ради Європи «Партнерство заради добропорядного

врядування», Фаза III), представила пріоритети проекту та можливості залучення експертної підтримки для Суду.

Від Ради Європи свої ініціативи презентували Ірина Кушнір, менеджерка проекту «Підтримка судової влади України в умовах війни та післявоєнного періоду»; Ірина Остапа, менеджерка проекту «Посилення соціального виміру в Україні»; Олександр Котенко, координатор Проекту Ради Європи «Удосконалення судових та позасудових засобів захисту прав осіб, постраждалих від війни в Україні».

Від Програми підтримки ОБСЄ для України виступили Наталія Ступницька, керівник проектного відділу (демократизація, належне врядування, верховенство права та права людини), та Ольга Кравченко, менеджерка проекту «Підтримка Верховного Суду та вищих судів у реалізації судової реформи та забезпеченні доступу до правосуддя в умовах війни».

До виступів долучилися Володимир Чабан, керівник компоненту «Судова реформа» проекту ЄС «Право-Justice»; Геннадій Рижков, юридичний радник Німецького фонду міжнародного правового співробітництва (IRZ); Артем Шапов, керівник напрямку правових та політичних консультацій щодо відповідності законодавству ЄС у сфері верховенства права Німецького товариства міжнародного співробітництва (GIZ); Наталія Гужвій-Товстенко, юридична радниця проекту «Посилення відповідності України стандартам ЄС у сфері верховенства права» Німецького товариства міжнародного співробітництва (GIZ); Дмитро Мельник, старший асистент Проекту «Підтримка національних стейкхолдерів через покращення доступу до конституційної юстиції» Програми підтримки ОБСЄ для України, а також інші представники міжнародних організацій.

Під час дискусії міжнародні партнери розповіли про проекти, спрямовані на підтримку судової влади, соціальний захист прав осіб, які постраждали від війни, забезпечення гендерної рівності, цифровізацію процесів у сфері правосуддя, розвиток комунікації та

взаємодії з громадськістю, а також на подальше наближення правової системи України до стандартів ЄС і Ради Європи.

Учасники зустрічі узгодили пріоритети міжнародного співробітництва Конституційного Суду України на 2025–2026 роки, визначили очікувані результати та потенційні формати взаємодії. Серед ключових напрямів було виокремлено проведення тренінгів, науково-практичних конференцій, програм стажування для працівників Суду та інші форми технічної підтримки.

Захід став важливим етапом у посиленні узгодженості дій між Конституційним Судом України та міжнародними партнерами, що сприятиме ефективній реалізації спільних ініціатив у сфері верховенства права, захисту прав людини та розвитку конституційної юстиції в Україні (**Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciynyy-sud-ukrayiny-ta-mizhnarodni-partnery-uzgodyly-podalshi-formy-spiivpraci>). – 2025. – 12.09**).

4 вересня 2025 року в Конституційному Суді України відбулася онлайн-лекція, присвячена темі, що викликає дедалі більший інтерес серед правників – методології використання іноземної юриспруденції в рішеннях конституційних судів.

Участь у лекції взяли судді Конституційного Суду України Олександр Водянніков та Галина Юровська.

Основним доповідачем виступив суддя Конституційного Суду України Олександр Водянніков, який детально розповів про ключові методологічні підходи – універсалістський, діалогічний та легітимістський – і проілюстрував їх прикладами з рішень судів Німеччини, Словенії, Канади, США: від впливу рішень Верховного Суду Канади у справі *McKinney* до аргументації Конституційного Суду Словенії у справі U-I-22/94, які свого часу лягли в основу мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України № 14-рп/2004.

Прозвучала основна теза: іноземні судові прецеденти – це не лише академічний інтерес, а дієвий інструмент розвитку власної

конституційної доктрини та посилення легітимності рішень Суду.

Слухачі, серед яких були судді судів загальної юрисдикції, прокурори, адвокати, викладачі й аспіранти юридичних факультетів, а також студенти та учасники Малої академії наук, обмірковували питання: чому зростає значущість іноземного досвіду для конституційного правосуддя; які критерії відбору іноземних рішень є найбільш релевантними.

„Іноземна юриспруденція – це не лише джерело ідей, а й інструмент інтеграції України у світовий правовий простір“, – наголосив Олександр Водянніков.

Водночас, як підкреслили судді, без належної методології існують ризики „вибіркового підходу“ чи некоректної адаптації іноземного досвіду. Саме тому, за словами Олександра Водяннікова, ключовим завданням Конституційного Суду є забезпечення прозорості та чіткого обґрунтування у використанні міжнародних прикладів.

Захід, який відбувся у межах спільного просвітницького проекту Конституційного Суду України та Національної школи суддів України (реалізується з квітня 2022 року), став ще одним кроком у розбудові відкритої правової культури Конституційного Суду України, заснованої на співпраці, обміні досвідом і прагненні до європейських та світових стандартів (**Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciynyy-sud-ukrayiny-inozemna-yurysprudenciya-yak-strategichnyy-resurs-rozvytku>). – 2025. – 8.09**).

Конституційний Суд України продовжує розвивати співпрацю з європейськими конституційними юрисдикціями та міжнародними інституціями. Такий діалог відкриває можливість долучення до найкращих практик конституційного правосуддя, вивчення досвіду країн ЄС у сфері захисту прав і свобод людини та врахування ефективних підходів щодо адаптації національного законодавства до європейських стандартів.

У цьому контексті 28 серпня 2025 року відбулася онлайн-лекція на тему

„Захист конституційних прав: практика Конституційного Суду Республіки Словенія“.

Участь у заході взяли виконавчачі обов'язків Голови Конституційного Суду України Олександр Петришин, судді Суду Олександр Водянніков, Алла Олійник та Галина Юровська, а також заступниця Голови Конституційного Суду Республіки Словенія Нежа Коговшек Шаламон. Серед слухачів були судді судів загальної юрисдикції, прокурори, представники Національної школи суддів України, адвокатської та наукової спільноти, викладачі й аспіранти закладів вищої освіти, студенти та слухачі Малої академії наук.

Судді Конституційного Суду України висловили вдячність словенським колегам за відкритість до співпраці та зазначили, що обмін досвідом є особливо цінним у нинішніх умовах, коли Україна продовжує боротися за незалежність і водночас утверджує верховенство права та захист прав людини. Вони наголосили, що надзвичайно важливим є вивчення зарубіжного досвіду в частині захисту прав людини та ефективності конституційного судочинства, адже це дозволяє збагачувати національну практику сучасними європейськими підходами.

Нежа Коговшек Шаламон, яка виступила основною доповідачкою, розповіла про ключові напрями роботи Конституційного Суду Республіки Словенія у сфері захисту прав і свобод, зокрема, зацентрувала на повноваженнях Суду, особливостях розгляду конституційних проваджень, а також поділилася досвідом організації його діяльності.

Вона зосередила увагу на розгляді конституційних скарг як важливому інструменті захисту прав людини в Республіці Словенія. Зокрема, навела статистику за 2024 рік, зазначивши, що найбільше скарг стосувалося цивільних справ – 369 скарг (46% від загальної кількості), адміністративних справ – 220 скарг (29%), кримінальних – 195 скарг (25%). За її словами, така пропорція відображає напрями, у яких громадяни найчастіше звертаються до Конституційного Суду для відновлення своїх порушених прав.

Промовиця представила результати розгляду конституційних скарг у 2024 році, зауваживши,

що з 875 скарг лише 43 скарги (4,9%) були прийняті до розгляду по суті. З них 29 скарг було задоволено, що становить близько 67% від числа прийнятих та 3,3% від загальної кількості розглянутих справ. За її словами, така статистика свідчить про високі критерії допуску скарг до розгляду Конституційним Судом, водночас серед тих, які допускаються, у більшості Суд ухвалює рішення на користь заявника.

У своєму виступі Нежа Коговшек Шаламон розповіла про приклади рішень Конституційного Суду Республіки Словенія, що стосуються захисту різних сфер прав і свобод людини. Вона зазначила, що останнім часом Суд розглядав справи, пов'язані з фінансовими зобов'язаннями, гарантіями від катувань та нелюдського поводження, свободою вираження поглядів та захистом трудових прав. За її словами, ці рішення підкреслюють роль Конституційного Суду у забезпеченні балансу між індивідуальними правами громадян і публічними інтересами держави.

Суддя Конституційного Суду України Олександр Водянніков наголосив на особливій ролі Конституційного Суду Словенії у розробці доктрини взаємодії національного конституційного права та права Європейського Союзу, а також у його насиченому діалозі з Судом Європейського Союзу. Суддя розповів про вплив судової практики Республіки Словенії на практику Конституційного Суду України.

Олександр Водянніков зазначив, що цей досвід має особливу цінність для України, оскільки ми просуваємося шляхом європейської інтеграції та прагнемо гармонізувати нашу конституційну юриспруденцію з юриспруденцією європейського правового порядку.

Захід відбувся в межах спільного просвітницького проєкту Конституційного Суду України та Національної школи суддів України, що реалізується з квітня 2022 року.

Відеозапис заходу: <https://cutt.ly/6rCb4CP5> (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України* (<https://ccu.gov.ua/novyna/suddi-konstytucijnogo-sudu-ukrayiny-ta-respubliki-sloveniia-obgovoryly-praktyku-zahystu>)). – 2025. – 29.08).

КОНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ УКРАЇНИ

Другий сенат 24 вересня 2025 року на відкритій частині пленарного засідання у формі письмового провадження розглядав справу за конституційною скаргою Лопушанського Володимира Михайловича щодо конституційності абзацу сьомого підпункту 1, підпункту 5 пункту 3, пункту 5 частини другої статті 4 Закону України „Про судовий збір“.

Під час пленарного засідання суддя-доповідач у справі Олександр Водянніков повідомив зміст конституційної скарги, предмет конституційного контролю та обставини справи.

Він зазначив, що суб'єкт права на конституційну скаргу – Лопушанський Володимир Михайлович (далі – Заявник) – звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України абзац сьомий підпункту 1, підпункт 5 пункту 3, пункт 5 частини другої статті 4, частину третю статті 9 Закону України „Про судовий збір“ від 8 липня 2011 року № 3674–VI зі змінами (далі – Закон).

Зазначеними приписами статті 4 Закону встановлено ставки судового збору за подання до адміністративного суду фізичною особою адміністративного позову немайнового характеру, апеляційної і касаційної скарги на ухвалу суду, а також ставку судового збору у разі ухвалення судом постанови про накладення адміністративного стягнення.

За „кошти судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади, а також на забезпечення архітектурної доступності приміщень судів, доступності інформації, що розміщується в суді, для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення“.

Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї матеріалів убачається, що до Заявника поліцейським Управління патрульної поліції було застосовано адміністративне стягнення у вигляді штрафу за скоєння адміністративного правопорушення, передбаченого частиною першою статті 122 Кодексу України про

адміністративні правопорушення. Відповідну постанову Заявник оскаржив до суду. Проте суди першої та другої інстанцій повернули йому відповідно позовну заяву і апеляційну скаргу через несплату судового збору. Верховний Суд відмовив у відкритті касаційного провадження, однак зазначив, що предметом спору у справі Заявника є визнання дій протиправними та скасування постанови про накладення адміністративного стягнення, тому Заявник не звільнений від сплати судового збору за подання апеляційної скарги в цій справі.

Заявник вважає, що внаслідок застосування судами оспорюваних приписів Закону порушено його право на судовий захист.

Суддя-доповідач також повідомив, що він направив листи-запити до органів державної влади, фахівців наукових установ а також до громадських організацій та аналітичних центрів, зокрема, – асоціації жінок-юристок України „ЮрФем“, Transparency International Ukraine, Фондації DEJURE, Центру політико-правових реформ, Лабораторії законодавчих ініціатив, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit із проханням висловити позиції з питань, порушених у конституційній скарзі. Зокрема, в листах-запитах він поставив три питання, які мають фундаментальне значення для вирішення цієї справи, а саме: щодо права на доступ до суду, можливих ознак гендерної дискримінації, ризиків поширення дрібної корупції. Відповіді по листам-запитам будуть оголошені в закритій частині судового засідання.

Суд дослідив матеріали цієї справи та перейшов до закритої частини пленарного засідання (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/rozglyad-spravy-za-konstytucijnouyus-kargoyu-volodymyra-lopushanskogo-sud-pereviryt-na>). – 2025. – 24.09*).

Другий сенат 17 вересня 2025 року на відкритій частині пленарного засідання у формі письмового провадження розглядав справу

за конституційною скаргою Войтевич Раїси Миколаївни.

Під час пленарного засідання суддя-доповідач у справі Галина Юровська зазначила, що заявниця звернулася до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України статтю 45 Закону України „Про Державний бюджет України на 2025 рік“ від 19 листопада 2024 року № 4059–ІХ (далі – Закон).

Статтею 45 Закону передбачено, що у 2025 році на період воєнного стану непрацюючим пенсіонерам, які постійно проживають у зоні безумовного (обов'язкового) та гарантованого добровільного відселення, встановлюється доплата в розмірі 2361 гривня за умови, що такі особи проживали або працювали там станом на 26 квітня 1986 року чи у період з 26 квітня 1986 року до 1 січня 1993 року та мають статус постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи. Доплата не встановлюється особам, які після аварії на Чорнобильській АЕС змінили місце проживання за межі цих зон і в подальшому повернулися, або зареєструвалися там після аварії на Чорнобильській АЕС. Виплата доплати за проживання у таких зонах припиняється після залишення особою місця постійного проживання на зазначених територіях та реєстрації за їх межами. Пенсійний фонд України зобов'язаний забезпечити зв'язання відомостей про місце проживання одержувачів доплати за проживання у таких зонах із відомостями Єдиного державного демографічного реєстру та інших державних реєстрів для продовження чи припинення виплат і приведення розмірів таких доплат та пенсійних виплат у відповідність до цієї статті.

На думку автора клопотання, Конституція України не надає закону про Державний бюджет України вищої юридичної сили стосовно інших законів; не можна вносити зміни до спеціальних законів законами про Державний бюджет України, оскільки це суперечить законодавству. Вона також вважає, що встановлення Законом фіксованого розміру доплати за проживання у зоні безумовного (обов'язкового) відселення та в зоні гарантованого добровільного відселення

порушує її права на отримання належних виплат від держави.

Суд завершив дослідження матеріалів справи на відкритій частині та перейшов до закритої частини пленарного засідання (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/konstytucijnyy-sud-pereviryt-na-konstytucijnist-stattyu-45-zakonu-ukrayiny-pro-derzhavnyy-0>). – 2025. – 19.09*).

Перший сенат 17 вересня 2025 року на відкритій частині пленарного засідання у формі письмового провадження розпочав розгляд справи за конституційною скаргою Багінської Людмили Іванівни.

Під час пленарного засідання суддя-доповідач у справі Петро Філюк виклав зміст конституційної скарги та обґрунтування заявниці. Суддя повідомив, що Людмила Багінська звернулася до Конституційного Суду України із клопотанням перевірити на відповідність Конституції України пункт 3 розділу II „Прикінцеві та перехідні положення“ Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України“ від 6 грудня 2016 року № 1774–VIII зі змінами (далі – Закон).

Оспорюваними приписами Закону встановлено, що мінімальна заробітна плата після набрання чинності цим Законом не застосовується як розрахункова величина для визначення посадових окладів та заробітної плати працівників та інших виплат, крім розрахунку щорічного обсягу фінансування статутної діяльності політичних партій; до внесення змін до законів України щодо незастосування мінімальної заробітної плати як розрахункової величини вона застосовується у розмірі прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на 1 січня календарного року, починаючи з 1 січня 2017 року.

Тобто мова йде про зміну розрахункової величини для різного роду виплат, у даному випадку для щорічного нарахування та виплати пенсії непрацюючому пенсіонеру, який проживає на території радіоактивного забруднення.

У конституційній скарзі Людмила Багінська просить перевірити оспорювані норми Закону

на відповідність статтям 1, 3, частини 2 статті 6, частини 2 статті 8, статті 16, частини 2 статті 19, статтям 21, 22, частинам 1 та 2 статті 24, частинам 1 та 4 статті 41, частинам 1 та 3 статті 46, частини 1 статті 50 Конституції України.

Суддя-доповідач зазначив, що на розгляді Конституційного Суду України перебуває низка звернень з тим самим предметом конституційного контролю.

Суд дослідив матеріали справи і перейшов до закритої частини пленарного засідання (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/zastosuvannya-prozhytkovogo-minimumu-yak-rozrahunkovoyi-velychyny-dlya-obchyslennya-vyplat-0>). – 2025. – 17.09*).

Другий сенат Конституційного Суду України 10 вересня 2025 року ухвалив Рішення № 4-р(П)/2025 у справі за конституційною скаргою Плєскача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України частини третьої статті 57 Закону України „Про адвокатуру та адвокатську діяльність“ (щодо оприлюднення актів органів адвокатського самоврядування).

Відповідно до частини третьої статті 57 Закону України „Про адвокатуру та адвокатську діяльність“ від 5 липня 2012 року № 5076–VI (далі – Закон) „рішення органів адвокатського самоврядування набирають чинності з дня їх прийняття, якщо інший строк не передбачений рішеннями“.

У конституційній скарзі В'ячеслав Плєскач стверджував, що частина третя статті 57 Закону суперечить статті 57 Конституції України, оскільки дозволяє рішенням Ради адвокатів України вступати в силу негайно з моменту їх ухвалення, тому порушує конституційне право кожного знати свої права й обов'язки, оскільки оспорюваний припис визначає, що права, свободи і обов'язки обмежуються нормативними актами Ради адвокатів України без доведення їх до відома адвоката у спосіб, який передбачав би його обізнаність про дату, час, оприлюднення, зафіксований автентичний їх текст та факт ухвалення такого нормативного акта.

Дослідивши питання, порушені в конституційній скарзі, Суд виснував, що оспорюваний припис відповідає Конституції України.

Стаття 57 Конституції України містить норми, що спрямовані на забезпечення принципу правовладдя, та встановлює конституційну гарантію, що охоплює як суб'єктивне право особи знати свої права і обов'язки (частина перша), так й інституційний обов'язок держави забезпечити доступність нормативних приписів, що їх визначають (частини друга та третя).

Право знати свої права і обов'язки та доступність нормативних приписів, що їх визначають, є серед конституційних гарантій юридичної безпеки особи і передбачності правозастосування.

Приписи статті 57 Основного Закону України зобов'язують усіх суб'єктів нормотворення та/або правозастосування забезпечити загальну поінформованість (у спосіб доведення до відома населення) щодо тих актів права, які є нормативними та визначають конституційні права і обов'язки людини і громадянина.

Конституційний Суд України виходить із того, що за Конституцією України адвокатура є складником системи правосуддя та діє для надання професійної правничої допомоги в Україні (частина перша статті 1312).

Місія, роль та завдання адвокатури обумовлені її участю в реалізації правосуддя як однієї з функцій держави.

Законодавче впровадження діяльності адвокатури з урахуванням мети її заснування та з додержанням конституційних приписів є однією з передумов ефективності системи правосуддя зокрема та дієвості механізму захисту людських прав у цілому.

Суд підкреслив, що набуття статусу адвоката не позбавляє особу конституційних прав і свобод. З набуттям статусу адвоката особа безсумнівно не обмежена та не позбавлена прав і свобод, гарантованих Конституцією України, оскільки обмеження або позбавлення адвокатів конституційних прав та свобод було б дискримінаційним.

Реалізація місії адвокатури України в механізмі захисту людських прав є складним

завданням, що вимагає від кожного адвоката та органів адвокатського самоврядування професіоналізму, чесності та сумлінності.

Відносини між адвокатами та органами адвокатського самоврядування мають виникати та розвиватися не лише в межах вимог, визначених Конституцією України та законами України, а також з дотриманням духу корпоративної єдності та взаємоповаги. Тому органи адвокатського самоврядування мають забезпечити гласність своєї діяльності, зокрема відкритість та доступність ухвалених ними рішень, що є обов'язковими до виконання всіма адвокатами. Водночас адвокати мають бути професійними, чесними та сумлінними під час ознайомлення та виконання цих рішень.

Конституційний Суд України виходить з того, що адвокат є тим представником системи правосуддя, з яким щонайперше зустрічається особа, яка потребує захисту її невизнаних, оспорюваних або порушених прав, захисту від кримінального звинувачення з боку держави в особі її органів або має запит на представництво її інтересів у суді, ця особа має розумні сподівання на те, що адвокатом є правник, який має відповідний статусу адвоката професійний рівень, тобто володіє тією сукупністю юридичних та інших знань і навичок, що є достатніми та потрібними для надання особі професійної правничої допомоги та реалізації її права, гарантованого статтею 59 Конституції України.

Сучасний розвиток інформаційних технологій у сфері правосуддя, зокрема тих, що стосуються доступу до джерел права, функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та Єдиного реєстру адвокатів України, уможлиблює надання професійної правничої допомоги лише тим адвокатом, який має не лише необхідні знання та навички, а також своєчасний та ефективний доступ до актів права, документів та іншої значущої для діяльності адвоката інформації, розміщеної в мережі Інтернет, передусім на вебсторінках органів судової влади та органів адвокатського самоврядування.

З аналізу приписів Закону вбачається, що рішення та інші акти органів адвокатського

самоврядування застосовні лише щодо визначеного і професійно обумовленого кола осіб – адвокатів, які добровільно обрали професію правника та статус адвоката й, як наслідок, мають підпорядковуватись самоврядним механізмам регулювання адвокатської діяльності.

Рішення та інші акти органів адвокатського самоврядування внаормовують професійну діяльність адвокатів та не визначають їхніх прав і обов'язків у розумінні частин другої та третьої статті 57 Конституції України та інших її приписів.

У рішенні також зазначається, що дата набрання чинності рішеннями органів адвокатського самоврядування, що є нормативними актами, не може передувати дню їх ухвалення та оприлюднення. У разі потреби має бути запроваджено перехідний період (*vacatio legis*) для набуття чинності цими актами, що надає змогу адвокатам пристосувати свою діяльність до нового нормативного регулювання.

Конституційний Суд, здійснюючи конституційний контроль, керується тим, що можливість неоднозначного тлумачення норми закону не є достатньою підставою для визнання її неконституційною, якщо ця норма допускає конституційно узгоджене (конформне) тлумачення, що забезпечує її розуміння та застосування у спосіб, сумісний із приписами Основного Закону України.

Визнання норми закону такою, що відповідає Конституції України, не скасовує обов'язку суб'єктів нормотворення та/або правозастосування тлумачити цю норму з урахуванням сутнісного змісту конституційних прав та принципів, а також принципу системної єдності приписів Конституції України.

З огляду на те, що стосовно частини третьої статті 57 Закону може бути здійснено конституційно узгоджене тлумачення, а також немає переконливих та достатніх аргументів для визнання її такою, що порушує конституційні приписи, Конституційний Суд України висноує, що частина третя статті 57 Закону відповідає Конституції України (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України*

(<https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciynyy-sud-ukrayiny-uhvalyv-rishennya-u-spravi-shchodoprylyudnennya-aktiv-organiv-0>). – 2025. – 11.09).

Другий сенат 10 вересня 2025 року на відкритій частині пленарного засідання у формі письмового провадження розглядав справу за конституційною скаргою Ковтуновича Василя Андрійовича.

Під час пленарного засідання суддя-доповідач у справі Віктор Городовенко виклав зміст конституційної скарги та обґрунтування заявника. Зокрема, суддя зазначив, що Ковтунович В.А. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність приписам частини третьої статті 22, частин першої, другої статті 24, частини першої статті 46, частини першої статті 50, частини першої статті 55 Конституції України частину другу статті 8 Закону України „Про Державний бюджет України на 2024 рік“ від 9 листопада 2023 року № 3460–IX (далі – Закон № 3460).

У частині другій статті 8 Закону визначено розмір мінімальної заробітної плати, який застосовують як розрахункову величину для обчислення виплат за рішеннями суду, на рівні 1600 гривень.

Із конституційної скарги та долучених до неї матеріалів убачаються такі обставини справи.

У Відділі примусового виконання рішень Управління забезпечення примусового виконання рішень у Житомирській області Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (далі – Відділ примусового виконання рішень) перебуває на виконанні виконавчий лист, виданий 21 червня 2022 року Житомирським окружним адміністративним судом, яким зобов'язано Головне управління Пенсійного фонду України в Житомирській області (далі – Управління Пенсійного фонду України) здійснити з 17 липня 2018 року нарахування та виплату Ковтуновичу Василю Андрійовичу підвищення до пенсії як непрацюючому пенсіонеру, який проживає на території радіоактивного забруднення, у розмірі, визначеному статтею

39 Закону України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи“ від 28 лютого 1991 року № 796–ХП (далі – Закон № 796), що дорівнює двом мінімальним заробітним платам (згідно із законом про Державний бюджет України на відповідний рік).

Із серпня 2022 року відкрито виконавче провадження з примусового виконання цього рішення. За наслідками вжитих заходів з вересня 2022 року нарахування та виплату додаткової пенсії розпочато у розмірах, що дорівнює двом мінімальним заробітним платам, розмір яких встановлено законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Верховна Рада України ухвалила Закон № 3460, частиною другою статті 8 якого визначено розмір мінімальної заробітної плати, який застосовують як розрахункову величину для обчислення виплат за рішеннями суду, на рівні 1600 гривень.

У зв'язку з цим 4 січня 2024 року державний виконавець Відділу примусового виконання рішень направив на адресу боржника вимогу, якою зобов'язав Управління Пенсійного фонду України виконати рішення суду в повному обсязі (згідно із законом про Державний бюджет України на відповідний рік).

Оскільки у вказаній вимозі конкретизованих вказівок щодо розмірів мінімальної заробітної плати, які слід застосувати при виконанні вказаного судового рішення, не було, Управління Пенсійного фонду України здійснило перерахунок пенсії у розмірі двох мінімальних заробітних плат, встановлених частиною 2 статті 8 Закону № 3460 (розрахункова величина – 1600 грн).

Ковтунович Василь Андрійович звернувся до суду з заявою, в якій просив визнати дії Управління Пенсійного фонду України з визначення розміру додаткової пенсії, передбаченої статтею 39 Закону № 796 з розрахунку двох мінімальних заробітних плат, застосованих як розрахункова величина для обчислення виплат за рішеннями суду, на рівні 1600 гривень, протиправними, а рішення про перерахунок йому пенсії незаконним та скасувати його.

Житомирський окружний адміністративний суд ухвалою від 26 лютого 2024 року, залишеною без змін постановою Сьомого апеляційного адміністративного суду від 17 червня 2024 року, у задоволенні заяви Ковтуновича Василя Андрійовича відмовив.

Ці судові рішення Ковтунович Василь Андрійович оскаржив у касаційному порядку, однак Верховний Суд відмовив йому у відкритті касаційного провадження.

Автор клопотання наголошує, що Законом № 3460 „змінено обсяг існуючих прав“, установлених Законом № 796, оскільки, починаючи з 1 січня 2024 року, Законом № 3460 запроваджено дві різні мінімальні заробітні плати: мінімальну заробітну плату як величину оплати праці (частина перша статті 8), а також мінімальну заробітну плату як величину для обчислення виплат за рішенням суду (частина друга статті 8), яка є меншою, ніж мінімальна заробітна плата, визначена частиною першою статті 8 Закону № 3460.

Також Ковтунович Василь Андрійович наголошує на відсутності спеціального законодавчого акта, який би визначав право на застосування розміру мінімальної заробітної плати як розрахункової величини для обчислення виплат за рішеннями суду, застосованої в остаточному судовому рішенні в його справі, – у правовідносинах щодо здійснення нарахування та виплати йому додаткової пенсії як непрацюючому пенсіонеру, який проживає на території радіоактивного забруднення, передбаченої Законом України „Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи“ у розмірі двох мінімальних заробітних плат, встановлених частиною 2 статті 8 Закону.

Суд дослідив матеріали справи на відкритій частині та перейшов до закритої частини пленарного засідання для ухвалення рішення (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://csu.gov.ua/novyna/zakonodavchuy-prypys-shchodo-vyznachennya-rozmiru-minimalnoyi-zarobitnoyi-platy-yakyy>). – 2025. – 11.09*).

Другий сенат 10 вересня 2025 року на відкритій частині пленарного засідання у формі

письмового провадження розглянув справу за конституційною скаргою Туренка Іллі Валентиновича щодо конституційності пункту 13 частини першої статті 5 Закону України „Про судовий збір“.

Під час пленарного засідання суддя-доповідач у справі Олег Первомайський зазначив, що до Конституційного Суду України звернувся Туренко І.В. із клопотанням перевірити на відповідність Конституції України пункт 3 частини першої статті 4 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – Кодекс) та пункт 13 частини першої статті 5 Закону України „Про судовий збір“ від 8 липня 2011 року № 3674–VI зі змінами (далі – Закон).

Відповідно до пункту 13 частини першої статті 5 Закону від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються „учасники бойових дій, постраждалі учасники Революції Гідності, Герої України – у справах, пов’язаних з порушенням їхніх прав“.

На думку автора клопотання, внаслідок застосування Верховним Судом в ухвалі від 8 січня 2025 року пункту 13 частини першої статті 5 Закону, його позбавлено можливості реалізовувати гарантовані частиною першою статті 24, частиною другою статті 55 Конституції України права громадянина України та учасника бойових дій на рівність усіх громадян перед законом та на доступ до суду, а висунута йому на підставі вказаної норми Закону вимога про сплату судового збору за подання касаційної скарги порушила його гарантоване частиною першою статті 41 Конституції України право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї матеріалів убачається таке.

Верховний Суд ухвалою від 18 грудня 2024 року залишив касаційну скаргу Туренка І.В. без руху через несплату судового збору і надав час для усунення недоліків.

Туренко І.В. надіслав до Верховного Суду заяву про усунення недоліків касаційної скарги, у якій зазначив, що підстави позову безпосередньо пов’язані з питанням його соціального захисту, тому він вважає, що

звільнений від сплати судового збору відповідно до пункту 13 частини першої статті 5 Закону. Верховний Суд відмовив у задоволенні вказаної заяви та повернув Туренку І.В. касаційну скаргу, мотивувавши рішення тим, що встановлені пунктом 13 частини першої статті 5 Закону пільги стосуються випадків звернення до адміністративного суду за захистом прав, пов'язаних винятково зі статусом учасника бойових дій, і не поширюються на подання позовних заяв до суду з вимогами, що виходять за межі таких спірних правовідносин.

Окрім цього, суддя-доповідач повідомив, що з метою забезпечення повного й об'єктивного розгляду справи та ухвалення Судом обґрунтованого рішення він направив запити до органів державної влади, наукових установ, закладів вищої освіти, членів НКР Суду. Про зміст відповідей буде детально поінформовано суддів на закритій частині пленарного засідання.

Після дослідження матеріалів справи на відкритій частині пленарного засідання Суд перейшов до закритої частини для ухвалення рішення (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/sud-rozglyadav-spravu-zakonstytuciynoyu-skargoyu-illi-turenka-yakyy-oskarzhuye-okremi>). – 2025. – 11.09*).

10 вересня 2025 року, Другий сенат на відкритій частині пленарного засідання у формі письмового провадження розглядав справу за конституційною скаргою Бервененко Олесі Петрівни.

Під час пленарного засідання суддя-доповідач у справі Сергій Різник виклав зміст конституційної скарги, підстави для відкриття конституційного провадження та обґрунтування заявника.

Як зазначив суддя-доповідач, Бервененко О.П. звернулася до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність Конституції України окремі приписи частини другої статті 1 Закону України „Про одноразову грошову допомогу за шкоду життю та здоров'ю, завдану працівникам об'єктів критичної інфраструктури, державним

службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України“ від 20 березня 2023 року № 2980–ІХ (далі – Закон).

Відповідно до статті 1 Закону „право на призначення і виплату одноразової грошової допомоги за шкоду життю та здоров'ю мають особи з числа працівників об'єктів критичної інфраструктури, державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, які стали особами з інвалідністю у зв'язку з пораненням, каліцтвом, контузією або внаслідок захворювання, пов'язаних з виконанням посадових (службових, професійних) обов'язків у період військової агресії Російської Федерації проти України в районах проведення після 24 лютого 2022 року воєнних (бойових) дій або в районах, що піддавалися після цієї дати бомбардуванням, авіаударам та іншим збройним нападам“. Згідно з Законом у разі загибелі (смерті) зазначених осіб одноразову грошову допомогу за шкоду життю та здоров'ю призначають і виплачують членам їхніх сімей.

Суб'єкт права на конституційну скаргу вважає неконституційними окремі приписи частини другої статті 1 Закону, а саме „після 24 лютого 2022 року“, „після цієї дати“, та просить перевірити їх на відповідність Конституції України.

Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї документів і матеріалів впливає таке.

У 2014 році внаслідок обстрілу в місті Авдіївка загинув батько Бервененко О.П., який був працівником об'єкта критичної інфраструктури у місті Авдіївка Донецької області.

16 липня 2024 року заявниця звернулася до Головного управління Пенсійного фонду України в Донецькій області (далі – Управління) із заявою про призначення їй одноразової допомоги як члену сім'ї загиблого працівника критичної інфраструктури. Управління відмовило їй у задоволенні заяви, пославшись на те, що Закон поширює свою дію на осіб, шкода життю та здоров'ю яких завдана після 24 лютого 2022 року.

Бервененко О.П. звернулася до судів системи судоустрою, які відмовили в задоволенні її

позовних вимог щодо призначення одноразової грошової допомоги.

Колегія суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду ухвалою від 24 лютого 2025 року відмовила у відкритті касаційного провадження.

Суб'єкт права на конституційну скаргу, обґрунтовуючи неконституційність окремих приписів частини другої статті 1 Закону, наголошує, що вона, претендуючи „на одноразову грошову допомогу за шкоду життю та здоров'ю завдану її батьку, намагалась реалізувати своє право, яке їй гарантоване частиною першою статті 46 Конституції України“.

Окрім цього Бервененко О. П. зазначає, що „позбавлення її права на отримання одноразової грошової допомоги у зв'язку з загибеллю батька лише через дату його загибелі, яка не охоплюється оскаржуваною нормою Закону, порушує сутність конституційного права на соціальний захист, конституційні гарантії щодо безумовного забезпечення належного рівня її соціального захисту“.

Суддя-доповідач також поінформував, що з метою забезпечення повного й об'єктивного розгляду справи та ухвалення Судом обґрунтованого рішення він направив запити до органів державної влади, наукових установ, закладів вищої освіти, членів НКР Суду. Про зміст відповідей буде детально поінформовано суддів на закритій частині пленарного засідання.

Другий сенат дослідив матеріали справи на відкритій частині пленарного засідання та перейшов до закритої частини пленарного засідання (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/ksu-pereviryt-konstytucijnist-zakonodavchih-prypysiv-yaki-vstanovlyuyut-pravo-na-otrymannya>). – 2025. – 10.09*).

Другий сенат 3 вересня 2025 року на відкритій частині пленарного засідання у формі письмового провадження розглядав справу за конституційною скаргою Цвіркуна Юрія Івановича.

Під час пленарного засідання суддя-доповідач у справі Галина Юровська зазначила, що заявник звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність частинам першій, другій статті 8, частині другій статті 19, частинам першій, другій статті 24, частинам першій та четвертій статті 41, частині першій статті 126 Конституції України пункт 14-3 та абзаци перший, другий пункту 14-4 розділу XII „Прикінцеві та перехідні положення“ Закону України „Про судоустрій і статус суддів“ від 2 червня 2016 року № 1402–VIII зі змінами (далі – Закон).

Обґрунтовуючи конституційну скаргу, автор клопотання вважає, що ці законодавчі приписи є неконституційними, оскільки порушують принципи недопустимості дискримінації, єдності статусу суддів та конституційні гарантії їх незалежності.

Суддя-доповідач також повідомила, що з метою забезпечення повного й об'єктивного розгляду справи та ухвалення Судом обґрунтованого рішення вона направила запити до Правового департаменту Секретаріату Суду, органів державної влади та закладів вищої освіти із проханням висловити позиції з питань, порушених у конституційній скарзі.

Суд дослідив матеріали справи на відкритій частині пленарного засідання та перейшов до закритої частини для ухвалення рішення (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України (<https://ccu.gov.ua/novyna/konstytucijnyy-sud-pereviryt-na-konstytucijnist-okremi-prypisy-zakonu-ukrayiny-pro-sudoustriy>). – 2025. – 4.09*).

СУСПІЛЬНА ДУМКА

Ю. Бауман, LB.UA: Два паспорти, одна Батьківщина: що насправді означає закон про множинне громадянство для українців?

Після здобуття незалежності у 1991 році Україна зіткнулася з нагальною потребою формування власної правової системи, і одним із ключових елементів став інститут громадянства.

Інститут єдиного громадянства був зумовлений історичним контекстом.

На зорі незалежності головним завданням було утвердження суверенітету та запобігання зовнішнім впливам, насамперед з боку Російської Федерації, яка активно використовувала «паспортний» інструмент для збереження контролю над пострадянським простором.

Принцип єдиного громадянства розглядався як запобіжник від сепаратизму, також був завжди гарячою темою всіх політичних ток-шоу.

Чому саме зараз? Історичний парадокс та вимоги часу

Протягом 33 років незалежності Україна жила з юридичним парадоксом. Стаття 4 Конституції проголошує: «В Україні існує єдине громадянство».

Цю фразу десятиліттями трактували як заборону мати другий паспорт, хоча насправді її суть інша: у правових відносинах з Україною держава визнає вас лише своїм громадянином, ігноруючи ваші іноземні паспорти.

Попри це, закон донедавна передбачав можливість втрати українського громадянства за добровільне набуття іноземного.

Ця колізія створила «сіру зону», в якій опинилися мільйони: від нащадків старої діаспори до новітніх трудових мігрантів та біженців. Де-факто вони були біпатридами, а де-юре – потенційними порушниками. Новий закон легалізує право людини бути громадянином України, а також іншої країни.

Переломним моментом стала повномасштабна агресія Росії у 2022 році.

Є очевидним, що мільйони українців, які знайшли притулок за кордоном, та потужна світова діаспора є не загрозою, а величезним активом для держави.

Відтак, потрібно було запровадити законодавчі механізми, що дозволять взаємодіяти з українцями, які проживають за межами України.

15 липня 2025 року Президентом України було підписано Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України». Закон офіційно «запрацює» 16 січня 2026 року.

Новий закон не відкриває двері для всіх без винятку. Центральним елементом регулювання є «схвалений перелік» країн, громадянство яких можна набувати без ризику втрати українського паспорта.

Цей перелік не є статичним і формується та оновлюється Кабінетом Міністрів України (станом на зараз такий перелік країн не затверджений).

Утім, 26 серпня 2025 р. на зустрічі з представниками Світового конгресу українців Президент України Володимир Зеленський сказав, що такими країнами стануть Німеччина, Польща, Чехія, США та Канада.

Але за гучними політичними заявами ховається складний світ юридичних нюансів.

Подвійне громадянство, або біпатризм, – це юридичний феномен, що виникає на стику законодавств різних держав. Його джерело – у правових колізіях, коли дві чи більше країн одночасно, на підставі власних законів, вважають одну й ту саму людину своїм громадянином.

В історичному контексті справжнім каталізатором для переосмислення стала Друга світова війна. Понад десятки мільйонів людей були змушені залишити свої домівки, що

зробило правове регулювання їхнього статусу нагальною потребою.

Поворотним моментом став Закон про британське громадянство 1948 року (British Nationality Act 1948). Закон уперше прямо дозволив, що громадянин Сполученого Королівства і колоній (Citizen of the United Kingdom and Colonies – CUKC) може бути громадянином і іншої держави, зокрема держави-члена Співдружності.

Що означатиме володіння двома паспортами на практиці? Як поділити обов'язки перед двома державами? Де платити податки, в чий армії служити і хто захистить твої права, коли ти – громадянин світу з українським серцем?

Проаналізуймо, що чекає на українців, які отримують також паспорти Німеччини, Чехії, Польщі, Канади та США – країн, названих пріоритетними для впровадження нової політики.

Як це працюватиме: паспорт за правилами

Новий закон – це не «день відкритих дверей» для всіх охочих. Це ретельно регульований механізм. Його серце – «схвалений перелік» країн, який формуватиме Кабінет Міністрів. Критерії чіткі: членство в ЄС або G7, активна підтримка України та відсутність безпекових загроз.

Для громадян цих країн (і для українців, що набувають їхнього громадянства) скасовується ризик втрати українського паспорта. Іноземці, що прагнуть стати українцями, мають прожити в країні певний термін та скласти іспити з мови, історії та Конституції.

Водночас закон встановлює жорсткі запобіжники:

Категорична заборона на множинне громадянство з державою-агресором. Добровільне отримання паспорта РФ – пряма підстава для втрати українського.

Обмеження для держслужбовців. Високопосадовці, судді та правоохоронці, як і раніше, не зможуть мати подвійного громадянства.

Незмінний принцип. На території України ви – лише громадянин України. Ця норма є наріжним каменем для вирішення всіх подальших юридичних колізій.

Одним із ключових, хоча й раніше відсутніх, елементів є запровадження обов'язку для громадян повідомляти уповноважені органи (ймовірно, Державну міграційну службу) про набуття іноземного громадянства.

До ухвалення нового закону в Україні фактично не існувало жорсткої адміністративної чи кримінальної відповідальності за неповідомлення про наявність другого паспорта.

Для того щоб нова система запрацювала, законодавство має встановити чіткі терміни, форми подання такого повідомлення та санкції за його неподання. Без цих елементів регуляторна рамка залишиться неповною. У цьому питанні новий закон містить юридичну прогалину.

Світовий досвід: чотири різні історії

Щоб зрозуміти майбутнє українських біпатридів, варто поглянути, як це працює у ключових країнах-партнерах.

Німеччина. Синхронна лібералізація.

Українська реформа дивовижним чином збіглася в часі з німецькою. Був прийнятий Закон, відомий як „Gesetz zur Modernisierung des Staatsangehörigkeitsrechts (StARModG)“. Як результат, з 27 червня 2024 року Німеччина скасувала вимогу відмовлятися від попереднього громадянства при натуралізації. Це створює сприятливі умови для сотень тисяч українських біженців, відкриваючи прямий шлях до подвійного громадянства без юридичних перепон.

Польща та Чехія. Європейські сусіди. Чехія дозволила подвійне громадянство ще у 2014 році, накопичивши значний практичний досвід. Польща також лояльна до біпатридів, але висуває жорсткіші інтеграційні вимоги, зокрема обов'язковий іспит з польської мови на рівні B1.

США. «Все складно». Америка дозволяє подвійне громадянство, але офіційно не заохочує його. Верховний суд США у своєму рішенні у справі *Kawakita v. United States*, 343 U.S. 717 (1952) визнав, що людина може «мати та реалізовувати права громадянства у двох країнах і нести відповідальність

перед обома». Проте американський паспорт накладає унікальні, довічні та екстериторіальні зобов'язання, які роблять цей випадок найскладнішим. Держава залишає за собою право постійного юридичного моніторингу осіб з подвійним громадянством.

Глобальне оподаткування. Громадяни США зобов'язані звітувати перед Податковою службою (IRS) про свої світові доходи, де б вони не жили.

Паспортний контроль. В'їжджати до США та виїжджати з країни громадянин зобов'язаний виключно за американським паспортом – офіційна позиція Держдепу. На практиці, у квитку/PNR повинні збігатися дані з тим паспортом, з яким перетинаєте кордон США.

Підводні камені: п'ять головних викликів для біпатрида

Володіння двома паспортами – це не лише права, а й складні обов'язки. Розглянемо ключові сфери, де можуть виникнути конфлікти.

Гаманець: податки без подвійного тягара

Найбільший страх – необхідність платити податки двічі – здебільшого є міфом.

Податкові зобов'язання визначає не громадянство (за винятком США), а статус податкового резидента.

Ви є резидентом там, де маєте «центр життєвих інтересів»: постійне житло, сім'ю, роботу, або де проводите понад 183 дні на рік.

Щоб уникнути подвійного оподаткування, Україна має чинні конвенції з усіма чотирма країнами. Вони працюють за двома принципами:

Метод звільнення. Дохід, оподаткований в одній країні, звільняється від податку в іншій.

Метод кредиту. Податок, сплачений за кордоном, зараховується в рахунок податку на батьківщині. Якщо ставка вдома вища, доплачується лише різниця.

Для українця в Німеччині, Польщі чи Чехії ситуація відносно проста. Податки сплачуються переважно в країні резидентства. Конвенції з Німеччиною та Польщею використовують змішаний підхід: звільнення для активних доходів (зарплата, бізнес) та кредит для пасивних (дивіденди, відсотки).

Для українця в США все складніше. Через глобальний підхід до оподаткування він зобов'язаний подавати декларації в IRS до кінця життя. FBAR (Звіт про закордонні банківські та фінансові рахунки).

Це окремий звітний обов'язок. Кожен громадянин США повинен особисто подавати до Мережі з протидії фінансовим злочинам (FinCEN) форму 114, якщо сукупна вартість його закордонних фінансових рахунків перевищувала \$10,000.

Є ще FATCA (Закон про податкову звітність за закордонними рахунками). Цей закон зобов'язує іноземні (включно з українськими) фінансові установи ідентифікувати рахунки, що належать американським громадянам («US persons»), та звітувати про них до Служби внутрішніх доходів США (Internal Revenue Service).

Утім, Конвенція між Урядом України і Урядом США про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і капітал передбачає метод кредиту, що рятує від подвійної сплати, але не від довічної звітності до Служби внутрішніх доходів США.

Із цікавого, Україна приєдналася до глобальної системи автоматичного обміну податковою інформацією.

Так, фінансові установи (банки, інвестиційні компанії) у понад 120 юрисдикціях-учасницях автоматично збирають та передають інформацію про рахунки, що належать податковим резидентам інших країн, до їхніх національних податкових служб.

Це означає, що Державна податкова служба України отримуватиме прямі дані про закордонні рахунки своїх резидентів.

Тому сховати неоподатковані доходи під парасолькою іншого громадянства становитиме певні труднощі.

Обов'язок: армія та вірність

Позиція України тут безкомпромісна: на її території ви – громадянин України. Ваш другий паспорт не дає імунітету від мобілізації. Якщо чоловік призовного віку з українським та, скажімо, німецьким паспортом приїде в Україну

відвідати родичів, його можуть мобілізувати на рівних з усіма.

Водночас, перебуваючи на території іншої країни, ви підпорядковуєтесь її законам.

Зараз жодна з чотирьох країн-партнерів не має сьогодні обов'язкового призову: США, Польща та Чехія мають повністю професійні армії. Німеччина призупинила призов у 2011 році, хоча зараз триває дискусія про його часткове відновлення у формі обліку та добровільної служби для 18-річних з 2026 року.

Утім, законодавство цих країн теж містить обов'язок для громадян щодо обліку військовозобов'язаних.

Як приклад, у Польщі є обов'язок з'явитися на "kwalifikacja wojskowa" у рік досягнення 19 років (деякі категорії жінок – теж). Після кваліфікації більшість потрапляє до пасивного резерву; окремо існує активний резерв і добровільна базова служба (DZSW).

Чехія має подібну модель – громадян 18–60 років вносять до військового обліку (vojenská evidence), і у разі виклику треба з'явитися до крайового військового командування для уточнення даних/придатності.

Отже, бути призваним до двох армій одночасно є малоймовірним, але облік/реєстрація в країні вашого громадянства або перебування – реальна й часто обов'язкова процедура.

В Україні "другий паспорт" не рятує від військового обов'язку, якщо людина фізично в'їхала в країну.

Правосуддя без кордонів? Екстрадиція, подвійне громадянство та міжнародні пастки

Один із наріжних каменів міжнародного права – невидача власних громадян. Україна, Німеччина, Польща та Чехія дотримуються цього принципу. Конституція США прямо не забороняє екстрадицію власних громадян. Екстрадиція американців можлива, але тільки якщо існує чинний договір про екстрадицію або спеціальна домовленість.

Питання кримінальної юстиції створює найбільший ризик зловживань. Особа, що скоїла злочин в Україні, може виїхати, наприклад, до

Німеччини, отримати там громадянство і таким чином убезпечити себе від екстрадиції.

Хоча позиція ЄСПЛ щодо осіб з подвійним громадянством у кримінальних провадженнях є чіткою та послідовною. Особа з подвійним громадянством не може використовувати своє друге громадянство для уникнення кримінальної юрисдикції держави, яка законно вважає її своїм громадянином.

Правова співпраця з європейськими країнами регулюється Європейською конвенцією про видачу правопорушників (European Convention on Extradition). Проте Німеччина у своїх застереженнях до неї прямо заборонила видачу німецьких громадян. Ба більше, через війну екстрадиція з Німеччини в Україну наразі фактично призупинена, оскільки німецька сторона не може бути впевнена у дотриманні прав людини в українській пенітенціарній системі.

Зі США ситуація ще складніша: між країнами немає двостороннього договору про екстрадицію. Видача можлива на основі взаємності, але це завжди складний процес.

Україна має десятки двосторонніх і багатосторонніх договорів про правову допомогу у кримінальних справах. Вони дозволяють: передати докази, допитати особу дистанційно, накласти арешт на активи. Утім, реалізація таких процедур на території інших держав є значно складнішою, аніж в Україні.

Таким чином, політика, спрямована на єднання нації, може ненавмисно створити «відносно безпечні гавані» для злочинців та значно ускладнити процес їх притягнення до відповідальності.

Захист. Допомога консула та межі юрисдикції

Маючи два паспорти, ви можете зіткнутися з обмеженнями у консульському захисті. Державний департамент США прямо попереджає своїх біпатридів: коли ви перебуваєте в країні другого громадянства, можливості американського консула допомогти вам будуть вкрай обмежені, адже місцева влада розглядатиме вас як «свого».

Цей принцип дзеркальний. Український консул у Празі чи Варшаві матиме мало

важелів впливу, якщо місцева поліція затримає громадянина Чехії чи Польщі, у якого в кишені також лежить український паспорт.

Утім, якщо громадянина в двох паспортах затримують в іншій країні (третя країна) то він буде мати право вибору якої консульської допомогою скористатися.

Право без кордонів, або Чи готові наші суди до подвійного громадянства?

Новий закон про множинне громадянство змусить докорінно переглянути національний підхід у сфері міжнародного приватного права.

Суди та нотаріуси більше не зможуть ігнорувати друге громадянство. Навпаки, воно стане ключовою «колізійною прив'язкою». Можливість особи обрати право держави свого другого громадянства перетворює це громадянство із суто політичного статусу на вирішальний юридичний факт, що визначає долю майна вартістю в мільйони.

Наша правова система більше не зможе бути ізольованою (хоча суддів районних судів будуть «пручатися» до останнього).

Основні принципи – застосування права останнього місця проживання до рухомого майна, права місцезнаходження до нерухомості та можливість вибору права за громадянством. Судам доведеться аналізувати тривалість і регулярність перебування особи в певній державі, умови та причини цього перебування, її сімейні та соціальні зв'язки, мову, місцезнаходження основних активів.

Мета – визначити державу, з якою померлий мав найбільш тісний і стабільний зв'язок. Уявімо ситуацію, що громадянин з подвійним громадянством Польщі та України, який останні 20 років постійно проживав у Львові, помирає, не залишивши заповіту. Йому належить квартира у Варшаві, будинок у Києві та банківські рахунки в обох країнах.

Тут важливим буде те, що «звичне місце проживання» спадкодавця було в Україні, тому українське право (як право звичного місця проживання) регулюватиме спадкування будинку в Києві та банківських рахунків в Україні та Польщі.

Однак спадкування квартири у Варшаві буде регулюватися виключно польським

правом на підставі принципу *lex rei sitae*. Процедури визнання та виконання рішень, а також взаємодія між нотаріусами та судами, найімовірніше, відбуватимуться в рамках Договору про правову допомогу 1993 року.

Але є ще багато інших моментів. Наприклад, для громадян Польщі, Німеччини та Чехії, які також матимуть українське громадянство, ключовим документом, що регулює спадкові питання в межах ЄС, є Регламент (ЄС) № 650/2012. Цей Регламент уніфікував колізійні норми у сфері спадкування для всіх країн-членів ЄС (за винятком Данії та Ірландії), створивши єдиний правовий простір.

Як приклад, у сфері спадкових відносин запроваджено уніфікований документ – Європейське свідоцтво про спадщину (European Certificate of Succession). Так, стаття 22 Регламенту дозволяє особі обрати для регулювання спадкування в цілому право держави, громадянином якої вона є на момент здійснення вибору або на момент смерті. Для особи з подвійним громадянством, наприклад, України та Німеччини, це означає, що вона може у своєму заповіті прямо вказати, що до її спадщини застосовуватиметься або німецьке, або українське право.

У юридичній площині виникає також багато питань щодо вибору права у шлюбних договорах. Закон України «Про міжнародне приватне право» дозволяє подружжю, яке має різне громадянство, обрати право країни, що регулюватиме їхні майнові відносини у шлюбному договорі. Як наслідок, актуальними будуть процедури визнання рішень іноземних судів щодо розлучення та стягнення аліментів, що регулюються двосторонніми договорами про правову допомогу та відповідними нормами національного законодавства.

Наступним чутливим питанням буде збільшення кількості міжнародних сімей, що відкриває ризики міжнародного викрадення дітей одним із батьків.

Україна є учасницею ключових міжнародних інструментів у цій сфері. Як приклад – Гаазька конвенція 1980 року (про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей). Ця конвенція, ратифікована Україною, має на

меті негайне повернення дитини, яку було незаконно вивезено або яка утримується в іншій державі-учасниці.

При практичній реалізації положень міжнародних договорів виникатиме питання конфлікту статусу дитини як громадянина іншої держави «через батька» і практичного її повернення на територію України до іншого з батьків.

Тому національним судам доведеться пам'ятати про велику кількість двосторонніх договорів, укладених між Україною та іншими державами щодо надання правової допомоги у цивільних справах, а також активно застосовувати і норми правового регулювання ЄС.

Післямова

Закон про множинне громадянство – інструмент, яким треба навчитися

користуватися. Він відкриває для України можливості: зберегти зв'язок з мільйонами своїх громадян, залучити інтелектуальний та фінансовий капітал діаспори, посилити свої позиції у світі.

Однак успіх цієї реформи залежить від того, наскільки держава буде чесною та відкритою зі своїми громадянами.

Ухвалення закону – це лише перший крок. Насправді, щоб політика множинного громадянства стала справжньою перевагою, а не юридичною пасткою, Україна мусить невідкладно ініціювати ревізію договорів про правову допомогу з країнами-партнерами, а також оновити національне законодавство. Інакше, замість нових можливостей, громадяни ризикують отримати зачароване коло правових колізій та нерозв'язних проблем (*Lb.ua (https://lb.ua/blog/yurii_bauman/693640_dva_pasporti_batkivshchina_shcho.html)*. – 2025. – 29.08).

Право-Justice: Крок назустріч ЄС: Чому практика Суду справедливості ЄС важлива для України вже зараз

Суд справедливості Європейського Союзу – це одна з найважливіших інституцій в ЄС, яка діє з 1952 року і вже понад 70 років формує правовий порядок об'єднаної Європи. Він не лише визначає правильне застосування норм ЄС як на наднаціональному, так і національному рівнях, але і надає тлумачення багатьом правовим актам Європейського Союзу. Якщо говорити простіше, саме тут вирішують, як правильно тлумачити і застосовувати правила, за якими живе ЄС.

Очевидно, що після вступу до ЄС юрисдикція Суду справедливості ЄС пошириться і на Україну. Втім, чекати офіційного приєднання не варто – практику Суду доцільно використовувати вже сьогодні. Чому це має значення вже зараз, навіть до набуття членства в ЄС?

Структура Суду Справедливості ЄС: хто за що відповідає?

Розпочнемо з основ. Суд справедливості ЄС формально складається з двох судів:

Загального суду і Суду справедливості. Всі вони знаходяться під одним дахом – в Палаці Суду справедливості в м. Люксембург (Велике Герцогство Люксембург).

Власне, Загальний Суд налічує 54 судді (по два від держави-члена). Цей Суд в основному розглядає справи, ініційовані компаніями, організаціями або окремими особами проти рішень, прийнятих інституціями ЄС, особливо в таких сферах як інтелектуальна власність, застосування санкцій за порушення правил конкуренції, антидемпінгові та інші заходи торговельного захисту. Також до юрисдикції Суду належать преюдиціальні запити щодо податкових чи митних питань та захисту прав пасажирів. Він також розглядає спори між співробітниками та установами ЄС та позови про відшкодування збитків, завданих органами ЄС.

Варто зазначити, що двоє суддів зі складу Суду виконують роль генеральних адвокатів, коли Загальний Суд розглядає преюдиціальні запити. Це – запити від національних судів

країн ЄС про те, як правильно розуміти закони Євросоюзу у конкретних справах, тобто, по суті, офіційні “уточнення” від національного суду до Суду справедливості ЄС.

Натомість, до Суду справедливості входить 27 суддів (по одному представнику від держави-члена) та 11 Генеральних адвокатів. Генеральні адвокати як незалежні правові експерти представляють свої висновки щодо приблизно половини справ. Хоча їхні висновки не є обов’язковими, проте вони мають вплив на остаточне рішення. Юрисдикція Суду справедливості в основному спрямована на тлумачення законодавства ЄС і забезпечення його однакового застосування в усіх державах-членах. Він також розглядає апеляції з питань права від Загального суду.

Коротка історія становлення Суду справедливості ЄС

До створення Європейського Союзу існували три окремі об’єднання: Європейське співтовариство вугілля та сталі, Європейське економічне співтовариство та Європейське співтовариство з атомної енергії. Від самого початку у них був лише один судовий орган – Суд справедливості, який розглядав всі справи.

Однак зі збільшенням країн у складі ЄС і зростанням обсягу законодавства, у 1989 році було створено Загальний суд (тоді – Суд першої інстанції) – для розв’язання проблеми надмірного навантаження та забезпечення своєчасного розгляду справ. Передусім він займався лише обмеженими (але чисельними) категоріями справ – запитами про судовий перегляд, поданими фізичними та юридичними особами.

Як працюють ключові інструменти Суду справедливості ЄС

У розпорядженні Суду справедливості ЄС є ціла низка інструментів, за допомогою яких він забезпечує дотримання та однакове застосування права Європейського Союзу. Вони дозволяють як інституціям ЄС, так і державам-членам або окремим фізичним та юридичним особам оскаржувати акти, перевіряти дії держав на відповідність

законодавству Союзу, а також отримувати офіційне тлумачення норм права.

Основною функцією Суду справедливості Європейського Союзу є забезпечення дотримання права ЄС при застосуванні Договорів (стаття 19 Договору про Європейський Союз). Зважаючи на це, його юрисдикція є обов’язковою для всіх держав-членів Європейського Союзу.

Договори про заснування ЄС передбачають кілька ключових інструментів роботи Суду ЄС, за допомогою яких він:

- здійснює контроль за законністю дій інституцій ЄС (позов про анулювання – ст. 263 Договору про функціонування Європейського Союзу);
- перевіряє, чи дотримуються держави-члени права ЄС (процедури порушення – ст. 258-260 ДФЄС);
- надає допомогу національним судам у тлумаченні права ЄС (процедура преюдиціальних рішень – ст. 267 ДФЄС).

Позов про анулювання дозволяє державам-членам, інституціям ЄС та фізичним і юридичним особам оскаржувати законність правових актів та рішень ЄС. Мета полягає в тому, щоб забезпечити можливість перевірки того, чи автори актів не виходили за межі повноважень, наданих ЄС, і чи дотримувалися відповідних процедур. Суд справедливості може анулювати відповідний акт.

Процедура перевірки порушення – це коли Суд на прохання Європейської комісії (або іноді однієї з держав ЄС) перевіряє, чи держави-члени діють відповідно до права ЄС. Найчастіше такі справи виникають, коли держава не встигає імplementувати директиву ЄС у своє законодавство вчасно. Інші типи порушень – прийняття законодавства країною, що порушує Договори про заснування ЄС або копіює положення ЄС, які є прямо застосовними, до національного законодавства.

Останніми роками побільшало справ, пов’язаних із порушенням верховенства права в окремих державах-членах. Показово, що справи про порушення можуть призвести до накладення Судом великих грошових штрафів – як одноразових, так і регулярних платежів.

Своєю чергою, допомога національним судам у тлумаченні законодавства ЄС є основним майданчиком для судових процесів у Суді справедливості ЄС. Якщо національний суд має сумніви щодо тлумачення або дійсності права ЄС, він може призупинити розгляд справи та надіслати преюдиційний запит до Суду справедливості ЄС, тобто запитати думку Суду.

Водночас, якщо це національний суд останньої інстанції (наприкладі України це буде Верховний Суд), то він зобов'язаний надіслати запит до Люксембургу. Після того, як Суд справедливості ЄС виносить рішення, воно стає обов'язковим, що стосується тлумачення права ЄС для суду, який звернувся. Такий суд повторно відкриває справу та застосовує рішення Суду справедливості ЄС до обставин справи. Наведена процедура дуже популярна – щороку ухвалюються сотні рішень за преюдиціальними запитами.

Чому це важливо для України вже сьогодні?

Поки Україна не є державою-членом, вона не підпадає під юрисдикцію Суду справедливості ЄС і не має у його складі суддів чи генеральних адвокатів. Водночас вже на етапі процесу приєднання українському законодавцю та

суддям варто враховувати практику цього суду, зокрема щодо преюдиціальних запитів. Вони допомагають зрозуміти тлумачення окремих правових актів ЄС, що може стати у нагоді для формування українського законодавства, впровадження права ЄС та його тлумачення українськими судами. Такий крок можна розглядати як частину загального зобов'язання щодо повного дотримання *acquis* ЄС ще до вступу.

Для цього потрібно розпочати заздалегідь підготовку суддів до роботи в нових умовах, адже вони застосовуватимуть національне право і право ЄС, а також взаємодіятимуть із Судом справедливості через преюдиціальні запити. Крім того, державні органи, відповідальні за виконання Дорожньої карти з питань верховенства права, під час впровадження реформ мають враховувати відповідну практику Суду справедливості ЄС, забезпечуючи приведення національного законодавства у відповідність до чинного законодавства ЄС. Тоді день вступу стане не “стартом з нуля”, а логічним продовженням роботи, яку Україна розпочала заздалегідь (*Lb.ua* (https://lb.ua/blog/pravo_justice/691534_krok_nazustrich_ies_chomu_praktika_sudu.html). – 2025. – 15.08).

Н. Мамченко, Судово-юридична газета: Уряд взявся аналізувати, що виконано з переліку завдань Дорожньої карти з верховенства права у сфері судової реформи – які заходи лишаються у «підвішеному» стані

Строк для затвердження базового документу, визначеного Дорожньою картою – Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2025-2029 роки, був встановлений на II квартал 2025 року.

Уряд вирішив проаналізувати, які заходи стосовно правосуддя виконані в рамках затвердженої ним Дорожньої карти щодо верховенства права. Нагадаємо, що в цій карті Кабмін у травні 2025 року встановив собі та іншим органам перелік завдань, які потрібно виконати для продовження перемовин з ЄС.

Як зазначив під час спільного заходу, присвяченого виконанню цієї та інших дорожніх карт, за участі послів, представників міжнародних організацій, ВККС, ВРП та проєктів міжнародної технічної допомоги віцепрем'єр-міністр з питань євроінтеграції Тарас Качка, «Україна у співпраці з європейськими інституціями та державами-членами активно працює над тим, аби фактично розпочати переговори з ЄС у межах першого Кластера, а також зберегти переговорний темп».

Водночас, далеко не всі заходи, передбачені Дорожньою картою, затвердженою розпорядженням Кабміну №475-р, виконані у визначені строки.

Нагадаємо, Дорожня карти з верховенства права визначає 124 стратегічних результатів та 529 заходів на їх реалізацію. Вона містить заходи, заплановані на 2025, 2026 та 2027 роки.

Як раніше повідомляла «Судово-юридична газета», строк для «розроблення та затвердження» базового документу, який обговорюється вже не один місяць – Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2025-2029 роки, був встановлений у цій карті на II квартал 2025 року.

Однак до кінця року залишилося кілька місяців, а Стратегія досі існує лише у проєкті.

При тому, що в Офісі Президента завершили роботу над проєктом Стратегії ще у 2024 році (раніше «Судово-юридична газета» детально описувала її зміст).

Потім, у березні 2025 року, в Офісі Президента повідомили, що Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства до 2029 року готова на 99%, але потрібно ще узгодити її з подальшими стратегічними документами для синхронізації нашої правової системи з правовою системою ЄС.

Стратегія мала охоплювати, зокрема, оптимізацію мережі судів, систему адміністрування діяльності судів та судового врядування, посилення Верховного Суду та вдосконалення процедури добору його суддів, модернізацію процесуальних кодексів, виконання судових рішень, розширення застосування способів альтернативного вирішення спорів, діджиталізацію, реформування адвокатури, юридичної освіти та системи підготовки суддів.

Як вказано у Дорожній карті, план реалізації стратегії має з'явитися на початку 2026 року – разом з бюджетом на його виконання. На якій стадії знаходиться проєкт бюджету на виконання подальших кроків з судової реформи, теж поки офіційно не повідомлялося.

Регулярне оцінювання суддів, перезавантаження НШСУ і ДСА, оцінка вмотивованості рішень ВККС

На III квартал 2025 року, тобто, до кінця вересня, у Дорожній карті передбачено затвердження конкурсного порядку заміщення вакантних посад керівного складу Національної школи суддів за участю незалежних експертів та із встановленням обмежень щодо термінів перебування на відповідних посадах, насамперед для діючих суддів.

Було заплановане й проведення прозорого конкурсу на заміщення вакантних посад керівного складу Національної школи суддів за участю незалежних експертів.

У цей же період планували затвердити чіткі правила та процедури регулярного оцінювання та самооцінювання суддів «відповідно до європейських стандартів». Наразі ВККС розробила відповідний проєкт Положення про регулярне оцінювання судді і планує затвердити його до 30 вересня. Втім, даний проєкт викликає певні зауваження. Зокрема ним створюється підґрунтя для потенційних конфліктів у судах через те, що судді будуть ставити оцінки одне одному.

Крім того, уряд вніс до карти заходи щодо «перезавантаження» керівництва Державної судової адміністрації.

До того ж, згідно з Дорожньою картою, має бути проведений аналіз вмотивованості рішень ВККС – самою ж ВККС.

Так, на IV квартал 2025 року уряд ставить завдання підвищити якість рішень Вищої кваліфікаційної комісії суддів в частині вдосконалення їх вмотивованості шляхом:

- проведення аналізу вмотивованості рішень ВККС;

- розробки рекомендацій щодо покращення вмотивованості рішень ВККС;

- проведення 3 спільних тренінгів, спрямованих на покращення вмотивованості рішень ВККС та Громадської ради доброчесності.

При цьому відповідальною за процес аналізу вмотивованості своїх рішень є сама ВККС.

Також кожні 6 місяців, починаючи з III кварталу 2025 року, мають оприлюднюватися дайджести рішень ВККС та Громадської ради доброчесності.

На IV квартал 2025 року передбачено також:

- Розроблення та прийняття закону, спрямованого на запровадження можливості

проведення З'їзду суддів України онлайн як виняток у разі неможливості проведення з'їзду офлайн;

- Проведення прозорого та меритократичного конкурсу на посаду голови ДСА на основі чітких правил та критеріїв оцінювання, включаючи перевірку доброчесності та професіоналізму;

- Вдосконалення статусу осіб керівного складу Національної школи суддів шляхом поширення на них дії законодавства про запобігання корупції щодо декларування;

- Перегляд та удосконалення внутрішніх локальних нормативно-правових актів відповідно до Єдиних показників для оцінки доброчесності та професійної етики судді (кандидата на посаду судді), в тому числі щодо вдосконалення методології оцінки кандидатів на посади суддів.

Посилення спроможності та ефективності Громадської ради доброчесності, зокрема через удосконалення доступу до суддівських дос'є, організаційне вдосконалення аналітичної спроможності Громадської ради доброчесності та утворення секретаріату.

У II кварталі 2025 року за цією картою мали б розробити та прийняти закон щодо уточнення змісту декларацій доброчесності суддів та підстав для початку перевірки, розширення часового періоду, на який поширюється перевірка тощо. Наразі Верховна Рада проголосувала відповідний законопроект 13165-2 у першому читанні. Як писала «Судово-юридична газета», він передбачає після, що набрання ним чинності проведення перевірки декларації родинних зв'язків і доброчесності судді здійснюється ВККС за новим порядком.

«Базовий» законопроект уряду передбачав перевірку суддів Верховного Суду та ВАКС, що викликало зауваження у судовій владі – зокрема свою досить категоричну позицію висловив Пленум Верховного Суду, а Вища рада правосуддя направила пакет законопроектів на розгляд Венеційської комісії.

КСУ – закон про удосконалення конституційної процедури

Також значний масив заходів до виконання у Дорожній карті на 2025 рік стосується Конституційного Суду України.

На II квартал 2025 року були заплановані розробка та затвердження Кодексу етики судді КСУ (і КСУ 22 липня затвердив Правила професійної етики судді КСУ), а також визначення процедури перевірки майнових декларацій та моніторингу способу життя суддів КСУ.

На IV квартал 2025 року у карті прописане прийняття закону, спрямованого на удосконалення конституційної процедури відповідно до рекомендацій Венеційської комісії 2021 р., включаючи:

- вдосконалення порядку притягнення суддів КСУ до дисциплінарної відповідальності та процедури відводу та самовідводу суддів КСУ;

- удосконалення процесу розподілу справ та процесу їх обговорення, обґрунтованості рішень, а також прозорості провадження

- закріплення положення про те, що строк конституційного провадження не повинен перевищувати 6 місяців, однак Велика Палата КСУ може продовжити цей строк у виняткових випадках, але не більше ніж до 12 місяців з дня постановлення ухвали про відкриття конституційного провадження;

- запровадження Автоматизованої системи документообігу тощо.

Також на 2025 рік передбачене «постійне забезпечення судів, органів та установ системи правосуддя належними фінансовими та людськими ресурсами; забезпечення конкурентного рівня суддівської винагороди для суддів та заробітної плати для працівників апарату судів, інших органів та установ системи правосуддя».

Водночас, наразі у парламенті обговорюється заміна прожиткового мінімуму для розрахунку окладів суддів на орудну величину, яку визначатиме Кабмін щорічно у бюджеті.

Що стосується закону про оптимізацію мережі місцевих загальних судів на території України, то Дорожня карта відкладає йому на час після завершення воєнного стану (*Судово-юридична газета* (<https://sud.ua/uk/news/publication/342033-pravitelstvo-vzyalos-analizirovat-hto-vypolneno-iz-perechnya-zadach-dorozhnoy-karty-po-verkhovenstvu-pravav-sfere-sudebnoy-reformy-kakie-mery-ostayutsya-v-podveshennom-sostoyanii>). – 2025. – 28.09).

I. Знась, Дзеркало тижня: Судова влада на межі фінансового колапсу: ВРП заявила про критичне недофінансування судів у плані бюджету на 2026 рік

Вища рада правосуддя заявила про критичну ситуацію із фінансуванням органів правосуддя та закликає Кабінет міністрів та Міністерство фінансів врахувати реальні потреби судової системи при формуванні бюджету на 2026 рік, аби забезпечити належні умови роботи суддів, завершення судової реформи та виконання міжнародних зобов'язань України на шляху до членства в Європейському Союзі.

Як зазначив керівник прес-офісу Вищої ради правосуддя В. Гуржи, у 2026 році в Україні планують заповнити 2122 вакансії суддів (1600 у місцевих та 522 в апеляційних судах), однак у наявному проєкті бюджету на наступний рік не передбачено видатки на зарплату для 1963 із нових суддів.

«Дефіцит коштів на їх винагороду майже 3,8 мільярда гривень. Тобто навіть якщо конкурси успішно завершаться, грошей на переважну більшість новопризначених суддів не буде», – вказав він.

Водночас, заявляють у ВРП, у судовій системі і так існує проблема низьких заробітних плат, оскільки заробітна плата помічників судді, секретарів та працівників канцелярії суду складає 10-16 тисяч гривень, через що часто працівники судових адміністрацій часто звільняються, оскільки не можуть забезпечити навіть базові потреби.

Зокрема, у планах на 2026 рік видатки на оплату праці в судовій системі передбачено на рівні 2025 року і не враховано збільшення мінімальної заробітної плати.

Що є стосується видатків на оплату комунальних послуг на 2026 рік, то їх запланували теж лише частково. Не кажучи вже про видатки на папір та інші потреби суду.

Також через зупинку діяльності USAID припинилось фінансування проєкту «електронний суд», який мав зробити правосуддя доступнішим та прозорішим, що також гальмує розвиток галузі.

Додатково майже на 60% недоукомплектована Служба судової охорони, яка має забезпечувати

безпеку в судах. Як зазначили у ВРП, працівники ССО звільняються у тому числі через низькі зарплати, що збільшує ризиків для учасників судових процесів.

Окремим пунктом у ВРП виділили питання про аварійний стан будівель судів, частина з яких постраждала чи була зруйнована через війну. Натомість грошей на їх відновлення та утримання немає.

У Вищій Раді правосуддя наголосили, що питання оплати праці працівників апаратів судів вже кілька років поспіль залишається проблемним.

«Належний рівень фінансування судової системи України є невід'ємною складовою як незалежності окремого судді, так і незалежності всієї судової влади, на чому неодноразово наголошено в меморандумах про економічну та фінансову політику, у яких констатовано, що Україна твердо налаштована впроваджувати програму структурних реформ, які створять основу для надійного післявоєнного зростання та відкриють шлях до вступу України до Європейського Союзу. Ефективне впровадження реформ є неможливим без забезпечення належного рівня фінансування для їх реалізації.

...просимо врахувати наведену в цьому зверненні інформацію щодо основних проблем фінансового забезпечення потреб судової гілки влади й обсягів дефіциту відповідних видатків та передбачити у проєкті Закону «Про Державний бюджет України на 2026 рік» для головних розпорядників бюджетних коштів системи правосуддя збільшення видатків державного бюджету порівняно з доведеними граничними показниками видатків на 2026 рік», – йдеться у зверненні ВРП до уряду.

У Вищій раді правосуддя також підкреслили, що належне фінансове забезпечення судів є ключовим елементом їхньої незалежності (*Дзеркало тижня* (<https://zn.ua/ukr/LAW/sudova-vlada-na-mezhi-finansovoho-kolapsu-vrp-zajavila-pro-kritichne-nedofinansuvannja-sudiv-u-plani-bjudzhetu-na-2026-rik.html>). – 2025. – 12.09).

В. Якуша, Закон і Бізнес: Ручне правосуддя

Для того, щоб система була замкненою та передбачуваною, в ній не повинно бути місця для сумніву. Саме так судді стають ручними послідовниками правоохоронців, головний аргумент яких – це інструменти тиску.

Чому вимирають Дон Кіхоти

Керуючий партнер AMBER, к.е.н., заслужений юрист України Семен Ханін виступив на X Міжнародному форумі із захисту бізнесу із доповіддю «Роль судів в захисті бізнесу та формуванні бізнес-клімату».

Розпочинаючи виступ, Семен Ханін зазначив, що, судячи із того, про що говорив очільник ОГП, та передбачаючи, що скаже новий очільник БЕБ, адвокати живуть в іншому світі. «Мене не полишає така думка: як погано живеться бізнесу Швейцарії – жодної конференції по захисту бізнесу, немає органів, які його захищають. Як їм погано живеться і як добре все ж таки живеться нам», – зауважив спікер.

На його думку, головна проблема для бізнесу – це незахищеність суддів. Насамперед, ідеться про суддів місцевих судів, які залежать від тиску правоохоронців. За словами Семена Ханіна, кожен правоохоронний орган «прибиває» до себе районний суд у конкретному регіоні країни, аби отримувати будь-яке потрібне правоохоронцям рішення. І, на жаль, їм це вдається. Бо якщо певний суддя районного суду займає принципову позицію, що відбувається? На нього направляється купа скарг до ВРП, правоохоронці «займаються» його родиною і бізнесом його родини. І суддя розуміє, що його ніхто не буде захищати – ні судді Верховного

Суду, ні судді апеляційної інстанції, ні судді загалом.

«І під цим тиском суддя розуміє, що він не Дон Кіхот і потрібно робити як усі. І так у БЕБ є свій суд, у СБУ є свій суд, який прийме будь-яке рішення. І головне, що кожен, хто має досвід у кримінальних справах, знає який орган в якому районі змінить підслідність і зрештою буде прийнято потрібне рішення», –

додав Семен Ханін і продовжив: «Якщо ми, як суспільство, не зможемо зробити таким чином, щоб правоохоронці не тиснули на суддів, не зможемо захистити суддів, аби унеможливити цей тиск, ми нічого не змінимо у реальній ситуації, хто б і що б не обіцяв».

Адвокат навів приклад, як НАБУ та САП направили за рік більше 50 скарг до ВРП на суддю ВАКС, який іноді приймав рішення не на користь сторони обвинувачення. Тобто кожне рішення не на користь останньої дорівнює скарзі до ВРП. За словами Семена Ханіна, на жаль, це те, що об'єднує нашу правоохоронну систему.

Коли шукати нічого

Як це позначається на практиці? В практиці юридичної компанії «Амбер» є клієнт, у якого обшук тривав 6 місяців. Тобто дія однієї ухвали завершувалась, правоохоронці йшли за іншою і кожен місяць отримували нову. Фактично не давали підприємству спокійно працювати. Вони нічого не шукали, бо що можна шукати місяць? Але знаходились на підприємстві всім своїм складом. І всі скарги до органів, до яких тільки можливо було, не призвели ні до чого.

За словами Семена Ханіна, у компанії є велика кількість кейсів, де невідкладний обшук легалізується через два тижні після відповідного клопотання. Після обшуку товар підприємства передається на відповідальне зберігання навіть не в АРМА, а на спеціально визначений склад. Після того, як стає можливим забрати цей товар назад, виявляється велика недостача.

«Ми розуміємо, що сьогодні законодавство та його тлумачення, що продавлюється через керованих суддів, дозволяє в будь-якому кримінальному провадженні передати майно підприємства до відання АРМА. Тобто фактично втратити в законний спосіб право на володіння майном і ніколи його собі не повернути. Наразі є законодавча можливість накладати арешт на майно підприємства хоч 100 разів», – пояснив спікер.

Як це відбувається на практиці? Правоохоронці накладають арешт, адвокати

знямають його, і так по колу – при чому відповідні ухвали постановляє один і той самий суддя. А потім адвокати не змогли зняти, а правоохоронці наклали цілу купу арештів. Все це фактично не заборонено чинним законодавством. Все це є реаліями сьогодення.

«Чи може це вирішити саме судова система, коли питання в першу чергу – до правоохоронних органів? Може, якщо буде відповідно захищена. Якщо ні, то люди із дощечками, які люблять нашу країну, на відміну від нас, за кошти іноземних держав, вирішуватимуть кого і куди призначати – хто правий і не правий, тоді нічого не зміниться», – додав Семен Ханін.

«Якщо було б можливо, я б законодавчо прийняв у цивільному чи кримінальному законодавстві, заборонити добрі справи. От хтось вирішив, що добре, щоб не було ОАСК. У результаті сьогодні у нас оскарження податкових повідомлень-рішень фактично заморожене. Фактично прийняте рішення щодо ОАСК унеможливило захист прав людей, які змушені звертатись до адміністративної юстиції в Києві та Київській області. Тобто, кожна добра справа тягне за собою відповідні наслідки», – зазначив спікер.

Поспіхом до результату

Також Семен Ханін звернув увагу на таку обставину як висновки спеціалістів. Хоча такі висновки не є джерелом доказів або доказом у кримінальному провадженні. І хоча доказом це не є, кримінальне провадження реєструється. Такі висновки спеціалістів містяться сьогодні у 99% кримінальних справ за ст.212 КК.

За словами адвоката, потім повідомляються підозри, а ще більш керовані, ніж судді, експерти, на підставі цих висновків

спеціалістів проводять експертизи. Спікер відзначив тенденцію, за якою жоден суддя не читає висновки експертів, він вивчає тільки результативну частину. Тобто, є збиток чи ні, співпадають голоси на фонетичній експертизі чи ні...

«Тому всередині можна писати що завгодно, хоч передруковувати Маркса з Енгельсом. Бо потрібно прийняти певне рішення. Сьогодні якщо у справі 7 підозрюваних і прокурор, то є 8 економічних експертиз і всі відрізняються за розміром збитку і прибутку. Як сказав один поважний суддя ВС, експертний висновок, його описова частина, має бути викладений такою мовою, щоб вона була зрозуміла і суддям, і сторонам. Інакше немає ніякого сенсу в цьому висновку», – пояснив Семен Ханін.

Натомість сьогодні гра з експертними висновками, висновками спеціалістів зводять зміст кримінального провадження нанівець. Бо вже не суд вирішує справу, а гра, де переможе той, хто отримає найбільше експертних висновків.

Резюмуючи, Семен Ханін зазначив, що з моменту появи незалежної держави, ще не було такого, щоб нові очільники правоохоронних органів не звітували перед державою і не обіцяли щось вирішити.

«Та загалом жодні активісти чи іноземні партнери життя в нашій країні не змінить. Хто має його змінити? Напевно адвокатура, як найбільш активна, юридично підкована, частина суспільств. Але в першу чергу слід вирішувати не якесь локальне завдання, а займатись з ранку до вечора тільки тим, щоб наші суди відчували дійсно справжню незалежність», – підсумував Семен Ханін (*Закон і Бізнес* (https://zib.com.ua/ua/168688-yak_tisk_pravoohoronciv_na_suddiv_schodnya_vbivae_ukrainskiy.html). – 2025. – 5.09).

Ю. Григоренко, Національна асоціація адвокатів України: Паспорти без гарантій: правові проблеми множинного громадянства в Україні

Новий закон про множинне громадянство формалізував те, що існувало роками, але водночас загострив колізії з чинним законодавством. Особливо складною є ситуація мешканців окупованих територій, для яких примусова паспортизація стала умовою виживання.

Правове нашарування

18 червня 2025 року Верховна Рада ухвалила закон №4502-ІХ «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України». Документ закріпив визначення множинного громадянства як одночасної належності особи до громадянства двох або більше держав. При цьому встановлено принцип, що в межах України така особа визнається виключно громадянином України.

Закон також установлює низку обмежень. Множинне громадянство прямо заборонене для осіб, які мають паспорти Російської Федерації або держав, що не визнають територіальну цілісність України. Крім того, Кабінет Міністрів отримав повноваження формувати перелік «дружніх» країн, громадяни яких можуть набувати українське громадянство у спрощеному порядку.

Утім, саме на цьому етапі виникають серйозні колізії з чинним законодавством. Спеціальні акти, ухвалені після 2014 року, вже врегулювали питання громадянства для мешканців тимчасово окупованих територій. Закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» щодо Криму передбачає презумпцію збереження громадянства України, незалежно від дій окупаційної влади, і визнає недійсними будь-які рішення про надання російських паспортів.

Закон «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» встановлює інші

механізми: невизнання документів, виданих на окупованій території, та спрощені процедури для мешканців цих регіонів при отриманні українських документів.

У такий спосіб виникає суперечність: спеціальні закони презюмують примусовість паспортизації та збереження громадянства України для мешканців ТОТ, водночас нові норми створюють ризик втрати цього громадянства саме для тих, кого держава мала би захищати.

Ризики для мешканців ТОТ

Одним із найбільш проблемних аспектів нового закону є його потенційний вплив на жителів тимчасово окупованих територій. У цих регіонах Росія запровадила примусову паспортизацію, зробивши отримання російських документів фактично умовою виживання. Без них люди не можуть отримати пенсію чи соціальні виплати, звернутися по медичну допомогу, оформити спадщину, зареєструвати народження дитини чи навіть користуватися базовими комунальними послугами.

Відмова від російського паспорта часто означає громадянську «невидимість» і втрату доступу до найнеобхіднішого. Для значної кількості мешканців ТОТ російські документи стали вимушеним кроком, а не добровільним вибором.

Але новий закон містить беззастережну заборону множинного громадянства для осіб, які мають паспорти Російської Федерації.

Проблема полягає у відсутності чітких критеріїв, що дозволяли б відмежувати добровільне набуття від примусового. Як довести примус, якщо більшість доказів залишаються на окупованій території, а свідки не можуть брати участь у процесах через небезпеку?

Таким чином виникає ризик, що сотні тисяч або навіть мільйони громадян України, які

опинилися під тиском окупаційної влади, будуть юридично покарані втратою громадянства за те, що намагалися вижити. Це створює загрозу для правового статусу цілих категорій населення і підриває конституційний принцип захисту громадян України незалежно від обставин.

Дискреція Кабміну

Ще одне спірне положення закону стосується визначення кола держав, із якими допускається множинне громадянство. Якщо в попередніх редакціях президентського законопроекту містився конкретний перелік із 33 країн Європи та «великої сімки», то ухвалений текст такого списку не містить. Закон лише наділяє Кабінет Міністрів правом формувати його самостійно.

Критерії для цього передбачені досить загально: членство держави в Європейському Союзі, застосування санкцій проти Російської Федерації та міркування, пов'язані з національною безпекою України. Однак чіткої періодичності оновлення переліку або процедурних запобіжників закон не визначає. Це фактично надає уряду повну дискрецію – від рішення Кабміну залежатиме, громадяни яких країн можуть користуватися новими можливостями.

Подібна конструкція створює ризики політичних маніпуляцій. Залежно від міжнародної кон'юнктури уряд може змінювати перелік «дружніх» держав, що безпосередньо впливатиме на правовий статус значної кількості осіб. Відсутність чіткого та стабільного списку (чи можуть у майбутньому до нього потрапити, наприклад, Туреччина, Китай або навіть Білорусь?) робить регулювання непередбачуваним. А це вже порушення принципу правової визначеності.

Проблеми реалізації

Після ухвалення нового закону питання реалізації множинного громадянства будуть складними. Насамперед це стосуватиметься порядку перетину державного кордону.

Відповідно до чинних правил особа, яка має кілька паспортів, визнається в Україні виключно громадянином України й повинна виїжджати та в'їжджати лише за українським паспортом.

Спроба використати іноземний документ розглядається як порушення закону і може тягнути адміністративну відповідальність.

Актуальним є питання військовозобов'язаних. З 2024 року для чоловіків з подвійним громадянством чи дозволом на постійне проживання за кордоном діють ті самі обмеження виїзду, що й для інших громадян України. Новий закон цієї ситуації не змінив: кілька паспортів не надають додаткових можливостей у воєнний час.

Складнощі виникають і на рівні практичних взаємин з державними органами. Державна міграційна служба та Держприкордонслужба вже стикалися з випадками, коли громадяни намагалися «видати себе за іноземців» або використовували іноземні документи замість українських. Такі ситуації розглядаються не як порушення за сам факт множинного громадянства, а саме як спроба перетину кордону без належних документів.

Тож правозастосування збереже всі раніше існуючі труднощі: право мати кілька паспортів формально визнаватиметься, але скористатися ними вільно в українських реаліях буде неможливо.

Тож хоча закон №4502-IX формально визнав інститут множинного громадянства, його практична реалізація буде суперечливою. Колізії зі спеціальними законами про окуповані території, ризики для осіб, які були змушені отримати російські паспорти, та дискреція Уряду у визначенні «дружніх» держав створюватимуть підґрунтя для численних конфліктів.

У перспективі це призведе до судових процесів щодо втрати або відновлення громадянства, а також до оскарження рішень міграційних органів і прикордонної служби. Відтак питання множинного громадянства в Україні ще довгий час буде не лише політичним, а й юридично проблемним (*НААУ (<https://unba.org.ua/publications/10729-pasporti-bez-garantij-pravovi-problemi-mnozhinnogo-gromadyanstva-v-ukraini.html>). – 2025. – 12.09*).

Ю. Григоренко, Юридична Газета: Громадянство єдине чи множинне? Новий закон поставив конституційну дилему

Парламент визнав множинне громадянство, проте ключове питання залишилось без відповіді: чи сумісне це з Основним Законом. Без висновку Конституційного Суду та з дискрецією Кабміну формувати перелік дружніх держав ризику правової невизначеності лише посилюються.

Що прийняли

18 червня 2025 року Верховна Рада ухвалила Закон № 4502-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України». За нього проголосували 243 народні депутати. Документ формалізує інститут множинного громадянства, який до цього де-факто існував, але частково й у вибіркових випадках:

- За народженням: набуття дитиною громадянства України та громадянства іншої держави.

- Внаслідок усиновлення: набуття дитиною, яка є громадянином України, громадянства своїх усиновлювачів-іноземців.

- Шлюб з іноземцем: автоматичне набуття громадянином України іншого громадянства внаслідок одруження з іноземцем.

Автоматичне набуття при повнолітті (якщо український громадянин не -отримував жодного документа іноземної держави).

- Спрощений порядок (для певних категорій іноземців).

Законом запроваджено визначення множинного громадянства як одночасної належності особи до громадянства двох або більше держав. Встановлено принцип, що на території України така особа визнається виключно громадянином України. Передбачено обмеження: множинне громадянство не допускається для осіб, які мають паспорти Російської Федерації або держав, що не визнають територіальної цілісності України.

Окремо закріплено повноваження Кабінету Міністрів України формувати перелік іноземних держав, громадяни яких можуть

набувати громадянство України у спрощеному порядку. Відсутність цього переліку у самому законі означає, що ключові умови реалізації будуть визначені урядом уже після набрання ним чинності.

Закон має значення як з юридичного, так і з політичного погляду. З одного боку, він узгоджує українське законодавство з міжнародною практикою та враховує потреби мільйонів українців за кордоном. З іншого – залишається відкритим питання відповідності Конституції та можливі колізії з чинними актами, що регулюють статус жителів окупованих територій.

Конституційна невизначеність

Найбільш дискусійним аспектом нового закону є його відповідність Конституції. Стаття 4 Основного Закону визначає: «в Україні існує єдине громадянство». Тривалий час це положення тлумачилося як заборона множинного громадянства, що створювало підґрунтя для заперечень проти законодавчих змін.

Ще у 2021 році 99 народних депутатів звернулися до Конституційного Суду з поданням щодо офіційного тлумачення статті 4 в аспекті положення про те, що в Україні існує єдине громадянство. У документі наголошувалося, що наявна низка колізій Закону «Про громадянство України» практично дозволяє особам набувати множинного громадянства і не нести за це жодної відповідальності, а відсутність офіційного тлумачення конституційного принципу єдиного громадянства дозволяє ініціювати законопроекти, спрямовані на легалізацію множинного громадянства (що зрештою і сталося).

Причини відсутності рішення наразі залишаються незрозумілими. Можна припускати, що цьому сприяли як організаційні проблеми, пов'язані з тривалою відсутністю кворуму, так і небажання Суду братися за надто політично чутливе питання. У будь-якому випадку висновку з цього подання досі немає.

Відсутність чіткої позиції єдиного органу конституційної юрисдикції залишає простір для правової невизначеності. З одного боку, Верховна Рада дозволила множинне громадянство, з іншого – конституційний припис про «єдине громадянство» досі не отримав офіційного тлумачення.

Політичний контекст

Процес ухвалення Закону № 4502-IX супроводжувався відчутними суперечностями у парламенті. У день голосування навіть керівництво фракції «Слуга народу» визнавало, що необхідної кількості голосів немає і навіть публічно заявляло про брак підтримки. Але зрештою депутатів удалося переконати. Тож результат засвідчив не стільки наявність широкого консенсусу, скільки політичну мобілізацію в останній момент.

Прихильники законопроекту наголошували на його значенні для об'єднання українців у світі. В Уряді підкреслювали, що понад 90 % українців за кордоном проживають у країнах, де дозволено множинне громадянство. І це рішення дасть можливість інтегрувати діаспору та врахувати реалії вимушеної міграції. Окремі парламентарі відзначали, що документ є відповіддю на демографічну кризу та масовий виїзд громадян.

Опоненти ж акцентували на ризиках. Ключова критика стосувалася відсутності у самому законі конкретного переліку держав, із якими дозволяється множинне громадянство. Якщо у попередніх редакціях президентського законопроекту був чіткий список із 33 країн Європи та «великої сімки», то ухвалений текст цього переліку не містить. Тому ставилися питання, чи можуть у майбутньому до переліку потрапити Туреччина, Китай або навіть Білорусь. Пропозицію називали «котом у мішку», яка може відкрити шлях до громадянства України тим людям, які фактично не мають зв'язку з державою.

У підсумку закон був ухвалений на тлі суперечок і без належного обговорення ключових запобіжників. Прихильники оцінили його як крок до інтеграції діаспори та вирішення демографічних проблем, противники – як

документ із високими ризиками політичних маніпуляцій та правової невизначеності.

Колізії та практичні ризики

Ухвалений закон дійсно залишає низку невирішених питань. Насамперед ідеться про співвідношення з чинними спеціальними законами, що регулюють статус жителів окупованих територій. Закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» передбачає презумпцію збереження українського громадянства та визнання недійсними актів окупаційної влади про надання російських паспортів у Криму. Аналогічно, Закон «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» встановлює, що документи, видані на ТОТ, не визнаються Україною, а для їхніх мешканців передбачено спрощені процедури отримання українських документів.

Водночас новий закон прямо забороняє множинне громадянство для осіб, які мають паспорти Російської Федерації. Це створює правову колізію: з одного боку, спеціальні закони презюмують примусовість паспортизації й збереження українського громадянства, з іншого – нові норми можуть стати підставою для його втрати. Особливо складним залишається питання доведення примусовості отримання російських паспортів, адже закон не визначає чітких критеріїв, а більшість доказів і свідків перебувають на окупованих територіях.

Окремим ризиком є дискреційні повноваження Кабінету Міністрів щодо формування переліку «дружніх» держав. Відсутність конкретного списку у самому законі дозволяє уряду на власний розсуд вирішувати, з громадянами яких країн можливе множинне громадянство. Це створює простір для політичних рішень, що можуть змінювати правовий статус значної кількості осіб залежно від міжнародної кон'юнктури.

Практичні наслідки можуть проявитися у різних площинах: від оскарження рішень про втрату чи невизнання громадянства до

спорів із Державною міграційною службою або Держприкордонслужбою. Уже зараз можна прогнозувати конституційні скарги та судові процеси, де вирішуватиметься питання співвідношення закону з Конституцією та спеціальним законодавством про окуповані території.

Потребує доопрацювання

В цілому Закон № 4502-IX став важливим кроком у напрямі формалізації інституту множинного громадянства. Він узгоджує українське законодавство з міжнародною практикою та враховує потреби діаспори. Водночас відсутність рішення Конституційного Суду щодо статті 4 Основного Закону, дискреційні повноваження уряду у визначенні переліку «дружніх» держав і ризики для жителів тимчасово окупованих територій створюють серйозну правову невизначеність.

Для справедливого врегулювання ситуації необхідно вдосконалити законодавство. Насамперед слід:

-встановити презумпцію примусовості паспортизації для жителів ТОТ до моменту деокупації;

-створити спеціальну процедуру розгляду таких справ за участю правозахисників та міжнародних експертів;

-запровадити мораторій на позбавлення громадянства жителів ТОТ до завершення деокупації;

-передбачити механізм відновлення українського громадянства для тих, хто доведе примусовість отримання російського паспорта;

-узгодити нові норми із законами про Крим та ОРДЛО, чітко виключивши їх застосування до випадків примусової паспортизації.

Без цих змін закон, покликаний об'єднати українців у світі, може перетворитися на інструмент їхнього розмежування та посилити наслідки агресії, від яких він мав би захищати (*Юридична Газета (<https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/gromadyanstvo-edine-chi-mnozhinne-noviy-zakon-postaviv-konstituciynu-dilemu.html>). – 2025. – 15.09*).

ПОЗИЦІЯ ВЛАДИ, ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Президент В. Зеленський заявив, що парламентські або президентські вибори в Україні можуть відбутися лише після досягнення режиму припинення вогню, а також гарантій безпеки.

Про це він сказав в інтерв'ю телеканалу Fox News, відповідаючи на запитання ведучого програми Special Report Брета Байєра про терміни проведення наступних виборів.

«Нам потрібна безпека для проведення виборів... Ми готові. Якщо буде перемир'я, навіть якщо це складно згідно з нашою Конституцією, за умови припинення вогню ми можемо провести вибори. Звичайно, за підтримки наших партнерів», – пояснив глава держави.

Зеленський уточнив, що вибори в Україні можливі лише за умови співпраці й підтримки з боку партнерів Києва та якщо будуть гарантії безпеки, не вдаючись у подробиці.

2 січня 2025 року глава держави заявляв, що Конституція та закони України не дозволяють проведення президентських і парламентських виборів під час воєнного стану. Водночас він припускав, що, у разі закінчення «гарячої фази війни», парламент скасує воєнний стан в країні та призначить дату виборів.

Також він казав, що вибори без участі військових, українців з тимчасово окупованих територій та тих, хто виїхав за кордон, не будуть справедливими (*Суспільне новини (<https://suspilne.media/1122345-zelenskij-nazvav-umovi-dla-provedenna-vivoriv-v-ukraini/>). – 2025. – 24.09*).

Президент України В. Зеленський назвав країни, з якими запровадять процедури для отримання множинного громадянства. Про це він заявив на зустрічі з представниками Світового конгресу українців.

Зеленський сказав, що такими країнами стануть Німеччина, Польща, Чехія, США та Канада.

За його словами, найближчим часом уряд ухвалить необхідні для цього нормативні акти.

Раніше президент заявляв, що першими країнами-партнерами щодо множинного громадянства будуть Німеччина, Польща, Чехія, держави Балтії. Тоді ж Президент підкреслив, що мета ухваленого парламентом закону про множинне громадянство – це збереження зв'язку українців зі своєю країною (*Район Закордон* (<https://zakordon.rayon.in.ua/news/830876-zelenskiy-oprilyudniv-perelik-derzhav-z-yakimi-bude-dostupne-mnozhinne-gromadyanstvo>). – 2025. – 27.08).

У контексті закону про множинне громадянство очільниця ДМС Н. Науменко пояснила, що Конституція не містить заборони мати множинне громадянство.

Як відомо, стаття 4 Конституції України передбачає, що в Україні існує єдине громадянство. Те, що поняття єдиного громадянства, яке закладалося під час прийняття Конституції, немає ніякого стосунку до множинного громадянства, пояснила голова Державної міграційної служби Наталія Науменко в інтерв'ю Цензор.нет.

«Питання про множинне громадянство і відповідність його Конституції обговорюється вже кілька років, бо і раніше були законопроекти з цього приводу. А ті депутати, які ставили свої підписи під поданням до Конституційного Суду щодо неконституційності цієї норми, також голосували за те, щоб розширювати норму про множинне громадянство шляхом подання декларацій певними категоріями осіб – військовими, людьми, які мають визначні заслуги перед Україною або їх прийняття до громадянства становить державний інтерес.

Що стосується статті 4 Конституції України, на яку усі посилаються в такій дискусії.

Поняття, яке там закладалося під час прийняття Конституції, немає ніякого відношення до множинного громадянства. Воно має відношення до адміністративно-

територіальних одиниць. Малося на увазі, що жодний регіон України не може мати окремого громадянства. Тобто, не може бути громадянства Криму, Донецької області і т.п. Тому йдеться про те, що визнається єдине громадянство – громадянство України», вказала вона (*Судово-юридична газета* (<https://sud.ua/uk/news/publication/339500-glava-migratsionnoy-sluzhby-obyasnila-normu-konstitutsii-o-edinom-grazhdanstve-imelos-v-vidu-hto-ni-odin-region-ukrainy-ne-mozhet-imet-otdelnogo-grazhdanstva>). – 2025. – 26.08).

Вища кваліфікаційна комісія суддів за участі керівників органів та установ системи правосуддя, представників деяких громадських організацій, а також міжнародних партнерів провела обговорення проекту Положення про регулярне оцінювання судді.

Проект Положення розроблявся ВККС. Нагадаємо, він передбачає, що регулярне оцінювання судді будуть проводити за «методом 360 градусів», що означає отримання оцінок від чотирьох категорій суб'єктів:

- викладачі (тренери) Національної школи суддів – оцінюють за результатами тренінгів;
- інші судді з суду, де працює суддя – проводять оцінювання шляхом анкетування;
- сам суддя – заповнює анкету самооцінки;
- громадські об'єднання – здійснюють оцінювання роботи судді у відкритих судових засіданнях.

Процедура передбачає використання анкет, у яких оцінюються показники за шкалою від 0 до 5 балів, де 0 – неможливо оцінити, а 5 – дуже високий рівень.

Розроблений ВККС документ передбачає, що громадські об'єднання будуть приходити на обрані ними судові засідання та оцінювати різні якості обраних ними суддів – від зовнішнього вигляду під час судового засідання до виразності мови, а колеги судді будуть ставити оцінки за емоційну стійкість та рішучість, що б це не означало.

Раду суддів України під час обговорення представляли її голова Богдан Моніч та член Ради, суддя Київського окружного адміністративного суду Олег Головенко.

Як зазначили у Раді суддів, під час обговорення проекту Положення представники ВККС та зацікавлених сторін «висловили спільну думку», що регулярне оцінювання суддів має бути спрямовано на підвищення кваліфікації судді та визначення його професійних потреб для розвитку і не розглядатиметься як інструмент дисциплінарного впливу або покарання.

Нагадаємо, наразі положення чітко не визначає правові наслідки такого виду оцінювання для судді, як і саму мету.

Як зазначив Богдан Моніч, всі зауваження, що виникли в процесі обговорення, будуть детально проаналізовані на найближчому засіданні Ради суддів й знайдуть своє відображення у рішенні, що буде надіслане до ВККС.

Заплановано, що порядок регулярного оцінювання суддів буде затверджено ВККС до 30 вересня 2025 року (*Судово-юридична газета* (<https://sud.ua/uk/news/publication/342014-sovet-sudey-izlozhit-zamechaniya-po-polozheniyu-o-regulyarnom-otsenivanii-sudi-ego-kollegami-i-obschestvennymi-obedineniyami>)). – 2025. – 25.09).

Пріоритетними завданнями судової реформи є належне матеріально-технічне забезпечення судів, заповнення вакансій та цифровізація системи. Про це сказав голова профільного комітету Верховної Ради з питань правової політики Денис Маслов під час прем'єри документального фільму «Іменем твоїм: правосуддя в умовах війни», передає кореспондент Укрінформу.

«Матеріально-технічне забезпечення – це must have, без нього все інше не працюватиме. Другий пріоритет – добір суддів. Дякую Вищій кваліфікаційній комісії, яка в складних умовах проводить конкурси. Враховуючи кількість поданих заяв, охочих працювати вистачає. Третє – цифровізація судової системи», – розповів Маслов.

За його словами, після завершення програми USAID судова система втратила важливе джерело фінансування, через що зупинилася реалізація проекту з цифровізації та впровадження нової системи діловодства.

«Наступний пріоритет – це єдність судової практики. Це не менш важливо, ніж конкурси чи добір суддів. Хоча навколо цього є чимало дискусій, саме єдність практики дає реальний результат. Ми маємо зосередитися на цьому та, за потреби, вносити зміни до вже ухвалених рішень», – голова комітету ВР (*Укрінформ* (<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4038014-sudova-reforma-mae-zosereditisa-na-materialnomu-zabezpecennidobori-suddiv-i-cifrovizacii-deputat.html>)). – 2025. – 19.09).

Пленум Верховного Суду висловив зауваження щодо двох законопроектів, які пропонують відв'язати розрахунок окладів суддів від прожиткового мінімуму, а натомість запровадити орудну величину. Там вважають, що новий підхід створить ризики незалежності суддів. Про це сказав голова Верховного Суду Станіслав Кравченко на засіданні 12 вересня.

На засіданні пленуму Верховного Суду України розглянули два законопроекти «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо створення передумов для підвищення розміру прожиткового мінімуму» (№13467 від 11 липня 2025 року та №13467-1 від 21 липня 2025 року), які пропонують змінити формулу обрахунку суддівських окладів. Зокрема, в обох ініціативах пропонується відв'язати розрахунок суддівських окладів від прожиткового мінімуму, запровадивши натомість базову орудну величину, яку щороку визначатиме Кабінет Міністрів.

Як пояснив Станіслав Кравченко, законопроект №13467 не передбачає суттєвої зміни суддівської винагороди суддів усіх інстанцій, а альтернативний законопроект №13467-1 передбачає суттєве збільшення суддівської винагороди для суддів першої інстанції. Зокрема, для суддів місцевого суду чинна норма окладу наразі 63 060 грн, тоді як законопроект №13467 передбачає винагороду в 63 154 грн, а законопроект №13467-1 – 93 220 грн. Для суддів апеляційного і вищого спеціалізованого суду зарплати практично не зміняться.

Пленум Верховного Суду звернув увагу на два аспекти, які рекомендував врахувати під час подальшого доопрацювання законодавства:

- динаміку розміру базової розрахункової величини у зв'язку з економічними процесами;
- спосіб і порядок визначення розміру орудної величини.

Станіслав Кравченко зазначив, що суддівська винагорода є складовою суддівського статусу та невіддільним елементом суддівської незалежності. Зокрема, згідно з рішенням Конституційного Суду України (№4-р/2020 від 11 березня 2020 року), законодавець не може довільно змінювати розмір винагороди судді.

Він звернув увагу, що законопроекти не призводять до зменшення розміру окладів, проте й не передбачають жодних інструментів, щоб змінювати орудну величину з урахуванням економічних процесів, зокрема інфляції. За даними Нацбанку, сукупний розмір інфляції за 2021–2024 роки становив 63,9%, а за поточними даними 2025 року – уже 78,18%. Тож за чотири роки суддівська винагорода втратила майже дві третини свого розміру.

Починаючи з 2020 року суддівська винагорода усіх інстанцій припинила зростати, звернув увагу голова Верховного Суду. З 2021 року прожитковий мінімум для працездатних осіб, який застосовувався для визначення базового розміру посадового окладу судді, закріплений у розмірі 2100 грн.

“Парламент у Законі України “Про державний бюджет” на відповідний рік закріпив спеціальну норму, яка штучно обмежила зростання суддівської винагороди з 2021 року. Ухвалення парламентом такої норми де-юре і де-факто призвело до того, що базова величина розрахунку посадового окладу судді у 2021–2025 роках залишилася на рівні 2020 року, проте прожитковий мінімум щороку зростав”, – зазначив Станіслав Кравченко.

Він звернув увагу, що законопроекти не передбачають жодних об'єктивних показників, які б могли враховуватися для визначення розміру орудної величини на конкретний рік. Тоді як значення прожиткового мінімуму як базової розрахункової величини полягає в тому, що вона має перебувати у зв'язку з

рівнем економічного розвитку та змінюватися щороку.

“Заміна однієї величини іншою фактично призводить до заморожування рівня суддівської винагороди, що в умовах знецінення грошової одиниці та зростання цін означатиме її поступове зниження, а це вже створює загрозу суддівській незалежності”, – наголосив голова Верховного Суду.

Пленум рекомендував, щоб заміна однієї базової величини іншою супроводжувалася законодавчим визначенням зв'язку з економічними процесами, які відбуваються в державі. Наприклад, базова величина може бути прив'язана із застосуванням певного коефіцієнта до прожиткового мінімуму або рівня інфляції.

Також концепція заміни прожиткового мінімуму орудною величиною передбачає, що такий розмір щороку буде визначатися у Законі “Про державний бюджет України” на відповідний рік за поданням Кабінету Міністрів України, звернули увагу у Верховному Суді.

У висновках пленуму також зазначається, що концепція заміни прожиткового мінімуму орудною величиною для визначення розміру посадових окладів, оплата яких здійснюється з державного бюджету, передбачає, що такий розмір щороку буде визначатися у Законі “Про державний бюджет України” на відповідний рік за поданням Кабінету Міністрів України. Винятків для суддівської винагороди у цій частині не передбачено.

“Гарантій того, що за поданням Кабінету Міністрів орудна величина для визначення розмірів посадового окладу не знизиться, у розглянутих законопроектах не передбачено. Запропоноване законодавче регулювання становить загрозу суддівській незалежності”, – зауважив Станіслав Кравченко.

Пленум Верховного Суду зазначив, що такий підхід може бути запроваджений для окладів інших працівників, оплата праці яких здійснюється з державного бюджету, але не для визначення базового розміру посадового окладу судді.

“З огляду на викладене, пленум Верховного Суду пропонує врахувати наведені зауваження та пропозиції під час прийняття рішення щодо

законодавства, яке стосується суддівської винагороди», – підсумував голова суду (*ZMINA* (<https://zmina.info/news/zagroza-suddivskij-nezalezhnosti-plenum-verhovnogo-sudne-pidtrymav-vidvyazku-okladiv-suddiv-vid-prozhytkovogo-minimumu/>). – 2025. – 12.09).

Прем'єра документального фільму «Іменем твоїм: правосуддя в умовах війни» відбулась у кінотеатрі «Жовтень» 18 вересня. У стрічці йдеться про українських суддів, які захищають верховенство права та борються проти корупції під російськими обстрілами.

«Цей документальний фільм – про всю систему правосуддя, яка опирається тому, аби бути зламаною війною, – зазначив Асієр Сантільян Лузуріага, керівник відділу євроінтеграції, врядування, верховенства права та громадянського суспільства у Представництві ЄС в Україні. – Історії

українських суддів нагадують нам, що Україна бореться не тільки за свій суверенітет, але й за наші спільні цінності: гідність, справедливість та верховенство права».

20 вересня фільм транслювався у межах телемарафону «Єдині новини». Він також доступний безплатно на YouTube.

Фільм було створено за підтримки проєкту ЄС «Право-Justice», який реалізується агенцією «Експертиз Франс». Через цей проєкт та інші ініціативи Євросоюз зміцнює судову систему України, посилює боротьбу з корупцією, а також формує необхідні підвалини для євроінтеграції й відновлення довіри громадян до демократичних інституцій (*EU Neighbourseast* (<https://euneighbourseast.eu/uk/news/latest-news/dokumentalnu-strichku-pro-ukrayinskyh-suddiv-u-chasy-vijny-prezentuvaly-v-kyyyevi-za-pidtrymky-yes/>). – 2025. – 25.09).

ЕКСПЕРТНИЙ КОМЕНТАР

О. Петришин, В.о. Голови Конституційного Суду України, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Право на справедливий суд як засадниче право людини

Право на справедливий суд є одним із ключових засадничих людських прав та має багату історію. Ще з часів Античності пріоритетна увага надавалась вимогам справедливості в питаннях політичної життєдіяльності, облаштування держави та здійснення судочинства. На цьому тлі засновувалось «Належне управління» Сократа, «Держава» Платона, «Політія» (найбільш правильна форма правління) Аристотеля. Так чи інакше ідеями справедливості та примирення, хоч якби вони не розумілись відповідно до історичного контексту, просякнуті процеси формування права на різних етапах його становлення та розвитку, а також окремих його складових, ключовими серед яких є законодавство та суд. Прикметним є й те, що в центрі Дорожньої карти на шляху приєднання України до Європейської спільноти

знаходяться питання судово-правової реформи.

Зв'язок між правом і справедливістю простежується на рівні глибинних конотацій: справедливість має спільне коріння зі словами – правий, правильний, право, так само як на латині – *justitia* (справедливість, правосуддя) – з *jus*. (право)¹. Професор Гарвардського університету Джон Ролз розпочинає свою теорію справедливості з огляду основної структури суспільства, значимих її чинників. Звідси висновок – закони й інститути мають бути реформованими чи скасовані, коли вони виявляються несправедливими.²

¹ Загальна теорія права : підручник / за ред. О.В. Петришина. Нац. Акад. прав. Наук України ; Нац. юрид. Ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Вид. 2-ге, виправ. й перероб. – Харків : Право, 2025. – С. 49.

Відтак право за своєю сутністю і конкретними формами може характеризуватись у якості невід'ємної складової суспільного устрою, нормативно облаштованої справедливості, котра має як інституційний спосіб існування, так і потребу постійного відтворення у поведінкових категоріях – соціальних і правових комунікаціях, що передбачає належну увагу як до змістовних елементів справедливості, так і до процедурно-процесуальних її аспектів як основних засобів реалізації права, його забезпечення та захисту.

Зрештою, справедливість, яка реалізується за посередництвом правових норм, які мають загальний характер, та процедур їх застосуванням з урахуванням особливостей конкретних ситуацій та осіб, стає пріоритетом для західної правової традиції. Оксфордський професор права Т.Р.С. Аллан слушно зазначає, що справедливість стає головною метою врядування для західних демократій, а тому й завдання щодо адміністрування справедливості розглядається як основна ідея конституційної концепції верховенства права.³

Без визначення відношення до справедливості не може обійтись жодна концепція права – від класичної контраверсії природного та позитивного права до сучасних підходів до розуміння права, передовсім, з точки зору діяльності, що його обґрунтовує, а не лише формальних його джерел. Найбільш виразною у цьому плані є англо-американська юриспруденція, яка завжди формувалась довкола судочинства та суддів, котрі розв'язують суперечки, які виникають у процесі застосування правових норм та в ході цього часто їх змінюють, удосконалюють або деталізують.⁴

² Ролз, Джон. Теорія справедливості /. Пер. з англ. О. Мокровольський: - К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. - С.26-27.

³ Т.Р.С. Аллан 2001 «Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права», видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 79, 83.

⁴ Ричард А. Познер / Проблеми юриспруденції/ Переклад з англійської Сергія Савченка.: - українське видання «Акта», 2004. – С. 14.

Сьогодні право на справедливий судовий розгляд, фактично започатковане британською Великою хартією 1215 р.⁵ є, за висловом колишнього британського лорда-судді та одного із найбільш авторитетних фахівців у царині верховенства права Тома Бінгема „засадничим та абсолютним правом“ та найбільш характерною ознакою та „першорядною вимогою верховенства права“.⁶

Особливість права на справедливий суд полягає й в тому, що воно є водночас гарантією захисту будь-якого іншого права. У такий спосіб проблематика верховенства права переходить із сфери спекулятивного теоретичного дискурсу в площину практичної юриспруденції, юридичної та, передовсім, судової практики, що зрештою і виступає реальною гарантією інших засадничих людських прав. При цьому варто зазначити, що вимоги справедливості судового розгляду поширюються стосовно обох його сторін, що тісно пов'язано з потребою забезпечення рівності учасників судового процесу, змагальності та наданні ними своїх доказів. Крім того вирішальної значущості для гарантування справедливості судового рішення у кримінальному провадженні набуває принцип презумпції невинуватості.

На універсальному рівні зазначене право було визначене статтею 10 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року, відповідно до якої кожна людина, для визначення її прав та обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і

⁵ 39. «Жодна вільна людина не буде арештована або ув'язнена, або позбавлена володіння, або оголошена поза законом, або вигнана, або в який-небудь (інший) спосіб знедолена, і ми не підемо на неї й не пошлемо на неї інакше, як за законним вирокom рівних їй (її перів) і за законом країни; 40. Нікому ми не будемо продавати права і справедливості, нікому не будемо відмовляти в них або зволікати з ними» /Велика Хартія Вольностей (Magna Carta). 1215 р.

⁶ Цит. за: Том Бінгем. Правовладдя/за заг. ред. Сергія Головатого; переклад з англ. В. Кастеллі та Д. Шкрюби. – Київ: 2024. С. 90.

з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом.

Звернемося до тлумачення цього права у Європейській конвенції з прав людини, стаття 6 якої встановлює: кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Що стосується гарантії публічності судового розгляду, то: „судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя“.

Це право знайшло своє закріплення у статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, в якій його зміст розширили, визначивши гарантії забезпечення справедливого судового розгляду: передовсім всі особи мають бути рівними перед судами і трибуналами. Кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його прав та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатися невинуватим, поки вина його не буде доведена згідно з законом.

Кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності: 1) бути терміново і докладно повідомленим мовою, яку він розуміє, про характер і підставу пред'явленого

йому обвинувачення; 2) мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту і спілкуватися з обраним самим ним захисником; 3) бути судженим без невинуватого затримки; 4) бути судженим в його присутності і захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому такому випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника; 5) допитувати свідків, які дають проти нього показання, або мати право на те, щоб цих свідків було допитано, і мати право на виклик і допит його свідків на тих самих умовах, які існують для свідків, що дають показання проти нього; 6) користуватися безплатною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мови, використовуваної в суді, або не говорить цією мовою; 7) не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним (частина третя статті 14). Крім того, кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищою судовою інстанцією згідно з законом. Пактом передбачені також окремі гарантії справедливого судового розгляду щодо неповнолітніх – процес повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню.

Питання справедливості судового розгляду вирішується Хартією основоположних прав Європейського Союзу наступним чином: „кожен, чії права та свободи, гарантовані законодавством Європейського Союзу, порушені, має право на ефективний засіб правового захисту в суді відповідно до умов, встановлених цією статтею“. У цій статті наголошується на тому, що: „кожен має право на справедливий та відкритий судовий розгляд у відповідні терміни незалежним і неупередженим судом, раніше створеним законом. Кожен має можливість отримати консультації користуватися захистом та мати представника“ (частина перша, друга статті 47 Хартії основоположних прав Європейського Союзу).

Проблема реалізації цих засадничих норм існує для багатьох держав, порушення права на справедливий суд найчастіше стають предметом розгляду Європейського суду з прав людини. За період з 21 травня 2020 року до 21 травня 2025 року 1958 рішень Європейського суду з прав людини стосувалися права на справедливий суд, що його закріплено у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейської конвенції з прав людини), з них: 12 – ухвалені Великою палатою Європейського суду з прав людини; 457 – ухвалені палатами Європейського суду з прав людини; 1489 – ухвалені комітетами Європейського суду з прав людини. Загалом за останні 5 років Рішення Європейського суду з прав людини, які стосувалися права на справедливий суд складають близько 37 % від усіх рішень.

Значна частина справ за статтею 6 стосується безсторонності та незалежності судового провадження, наприклад у справі Ситник проти України (*Sytnyk v. Ukraine*) від 24 квітня 2025 року (заява № 16497/20) заявник посилався на § 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зауважуючи, що провадження у справі про адміністративне правопорушення проти нього було несправедливим і що суд першої інстанції не був безстороннім. За результатами розгляду справи Європейським судом з прав людини було ухвалене рішення про порушення § 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Також можна згадати про справу Хавшабова проти Грузії (*Khavshabova v. Georgia*) від 29 червня 2023 року (заява № 26134/19), де заявниця зауважувала про те, що кримінальне провадження проти неї було несправедливим. Зокрема, вона стверджувала, що два основні свідки обвинувачення були допитані на стадії досудового слідства за її відсутності за участю адвоката, призначеного без її відома. Європейський суд з прав людини виснував, що було порушено § 1 та §§ 3 (c) та 3 (d) статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Наступним рішенням, яке варте особливої уваги, є Головчук проти України (*Golovchuk*

v. Ukraine) від 27 березня 2025 року (заяви № 16111/19 та № 4737/21), що його ухвалив Європейський суд з прав людини. Заявниця стверджувала про порушення принципу незмінюваності суддів і, отже, про незаконне втручання в її право на повагу до приватного життя у зв'язку з тим, що після ліквідації Вищого адміністративного суду, в якому вона працювала суддею, її було незаконно зобов'язано брати участь у конкурсі до нового Верховного Суду, і, не пройшовши його, вона була де-факто усунута від виконання своїх суддівських обов'язків. Заявниця стверджувала, посилаючись на статтю 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що вона не мала в своєму розпорядженні ефективних засобів юридичного захисту, щоб оскаржити ситуацію, в якій їй перешкоджали здійснювати свої суддівські функції. Європейський суд з прав людини зауважив, що ця скарга підлягає розгляду за пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як скарга про неможливість доступу до суду. ЄСПЛ виснував, що мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції щодо права заявниці на доступ до суду.

Цікавим є також рішення ЄСПЛ у справі Цибирне та інші проти Республіки Молдова (*Țîbîrnă and others v. the Republic of Moldova*) від 30 квітня 2025 року (заява № 67593/14). Заявники стверджували, що держава несе відповідальність за невиконання слідчим остаточного рішення про арешт майна боржника від 22 листопада 2002 року, ухваленого на їхню користь, що унеможливило виконання остаточного судового рішення. Вони посилалися на § 1 статті 6 Конвенції та статтю 1 Першого протоколу. Європейський суд з прав людини виснував, що відбулося порушення § 1 статті 6 Конвенції та статті 1 Першого протоколу № 1.

У справі Бона проти Республіки Польщі (*Bona v. Poland*)

від 13 лютого 2025 року (заява № 10708/23) заявник стверджував, що тривалість цивільного провадження була несумісною з вимогою „розумного строку і що він через це не мав ефективного засобу юридичного захисту,

посилаючись на § 1 статті 6 та статтю 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. ЄСПЛ дійшов висновку про порушення § 1 статті 6 та статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо надмірної тривалості цивільного провадження та відсутності ефективних засобів юридичного захисту в національному законодавстві.

Проте, міжнародні механізми судового захисту здатні ефективно діяти лише як доповнення до внутрішньодержавної системи права, тому надзвичайно важливо забезпечити здійснення справедливого правосуддя в національних судових органах у конституційно-правовий спосіб. Кожна держава, яка взяла на себе зобов'язання забезпечувати для громадян право на справедливий суд, має не лише конституційний обов'язок закріпити і гарантувати це право в законодавстві, а й усунути всі перешкоди на шляху його реалізації.

Право на судовий захист у досить широкому контексті тлумачиться у статті 55 Конституції України, яка зазначає:

кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, та деталізує його зміст:

кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом;

кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Підкреслюється також, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

У контексті формування національної правової доктрини саме судочинство, як

зазначається у рішенні Конституційного Суду України від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020, покликано забезпечувати дієвість верховенства права та його ефективність. У цьому сенсі Конституційний Суд України зазначив, що „складовим елементом конституційного принципу верховенства права в розумінні статті 8, частини другої статті 55 Конституції України є доступ особи до суду з метою здійснення судового контролю щодо законності та правомірності усіх рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, оскільки в результаті такої діяльності публічної влади можливе свавільне втручання у права, свободи будь-якої фізичної чи юридичної особи“ (Рішення від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023).

В першу чергу, вимоги щодо справедливого суду формувалися щодо розгляду справ, які пов'язані з найбільш суворою юридичною відповідальністю за вчинення злочинів та кримінальних правопорушень. Проте недотримання вимог справедливої судової процедури може мати істотні негативні наслідки для однієї або декількох сторін й у інших видах судочинства. Судовій владі загалом відведено особливу роль у системі інституційного забезпечення „верховенства права“, не лише в традиційних формах судочинства – кримінальному та цивільному, а й у інших його видах – конституційному та адміністративному (Рішення Конституційного Суду України від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020).

Справедливість судового розгляду забезпечуються визначеними Конституцією України основними засадами судочинства: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд

справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов’язковість судового рішення (стаття 129).

Визнається також необхідність та можливість визначення й інших засад судочинства з урахуванням особливостей окремих видів судочинства. Приміром з урахуванням предметної специфіки адміністративного судочинства основними його засадами (принципами) вважаються: 1) верховенство права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з’ясування всіх обставин у справі; 5) обов’язковість судового рішення; 6) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 7) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; 8) розумність строків розгляду справи судом; 9) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 10) відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судові рішення (частина третя статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України)⁷.

Підкреслимо ще один надзвичайно актуальний аспект реалізації права на справедливий суд. У цьому контексті постає питання щодо незалежності і безсторонності суду і суддів, що виводить цю проблематику за межі суто формально-юридичних

критеріїв, а тому й юриспруденції у вузькому позитивістському розумінні, що знову ж таки підтверджує глибинні соціальні, етичні та культурологічні засади, на яких засновується правознавство – юридична теорія та практика.

Зокрема, Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією 2006/23 економічної і соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року відзначають наступні засади, які мають на меті встановлення стандартів етичної поведінки суддів: незалежність судових органів є передумовою забезпечення правопорядку та основною гарантією справедливого вирішення справи в суді; об’єктивність судді є необхідною умовою для належного виконання ним своїх обов’язків; чесність і непідкупність є необхідними умовами для належного виконання суддею своїх обов’язків; дотримання етичних норм, демонстрація дотримання етичних норм є невід’ємною частиною діяльності суддів; забезпечення рівного ставлення до всіх сторін судового засідання має першочергове значення для належного виконання суддею своїх обов’язків; компетентність та старанність є необхідними умовами для виконання суддею своїх обов’язків⁸.

На основі подібних принципів були розроблені більш конкретні переліки етичних правил поведінки суддів та працівників суду⁹ (*Офіційний вебсайт Конституційного Суду України* (<https://ccu.gov.ua/publikaciya/oleksandr-petryshyn-pravo-na-spravedlyvyy-sud-yak-zasadnyche-pravo-lyudyyny>)).

⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

⁸ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text

⁹ Дивись: Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з’їздом суддів України 22.02.2013 року (<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>).

Громадянська мережа ОПОРА

Висновок щодо можливості добровільної відмови України від частини своєї території

Міжнародні дискусії довкола ідеї потенційних мирних переговорів між Україною та Росією часто включають обговорення територіальних питань, зокрема можливих територіальних поступок. Наприклад, напередодні останньої зустрічі президентів США та Росії на Алясці Дональд Трамп заявив, що хоче «обміну територіями» між Україною та Росією. Натомість Росія вимагає повного контролю над чотирма областями України (включно з тими, які частково контролюють Збройні Сили України) й Автономною Республікою Крим. Український уряд своєю чергою не може погодитися на поступки українськими територіями: Президент України Володимир Зеленський неодноразово посилався на Конституцію України, яка чітко закріплює перелік усіх субнаціональних адміністративно-територіальних одиниць, включно з південними і східними областями, які частково перебувають під тимчасовою окупацією. Крім того, Конституція містить окремий розділ щодо статусу Криму, який наділений автономією у складі держави. Одним словом, Президент України відкидає територіальні претензії Росії як неконституційні.

Існуючий кордон України, недоторканність і цілісність території України

У статті 2 Конституції України прямо наголошено на тому, що територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою. Принцип єдності й цілісності території України також закріплено в статті 132 Конституції.

Кордон України було визначено задовго до прийняття Конституції України у 1996 р. – Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. – і вони збігалися з адміністративними кордонами Української РСР. Міжнародне підтвердження цих кордонів юридично оформлене декількома способами:

-визнанням відповідними державами незалежності України (що включало й визнання її кордонів);

-вступом України до ООН як правонаступниці УРСР (що передбачало визнання територіальної цілісності держави-члена ООН в межах її визнаних кордонів);

-укладенням низки двосторонніх і багатосторонніх угод – тристоронньої Біловезької угоди між Україною, Росією та Білоруссю 1991 р. (підтвердила непорушність кордонів між відповідними республіками колишнього СРСР), Алма-Атинської декларації 1991 р. (підтвердила принципи Біловезької угоди та взаємне визнання кордонів між державами-членами новоутвореної СНД), а також Договором між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон 2003 р.

Делімітація сухопутного кордону між Україною та Російською Федерацією була остаточно завершена у 2003 р., однак процес демаркації державного кордону остаточно не завершено (фактично він був зупинений у 2014 р.). З іншими державами-сусідами сухопутні кордони було підтверджено протягом 1991–1992 рр.

Співвідношення між «зміною території України» і «порушенням територіальної цілісності України» в Конституції України

В контексті цілісності й недоторканності території України (стаття 2 Конституції) Основний Закон оперує поняттями «зміни території України» і «порушення територіальної цілісності України».

Так, зміна території України загалом допускається і потребує затвердження всеукраїнським референдумом (стаття 73 Конституції України), тоді як порушення територіальної цілісності України заборонене. Ба більше, статтею 157 Конституції заборонені навіть зміни до Конституції, спрямовані на

порушення територіальної цілісності держави. Якщо порушення територіальної цілісності України не може передбачатись змінами до Конституції, то воно не може передбачатись і будь-якими іншими нормативно-правовими актами, зокрема і законами та міжнародними договорами, які є частиною національної системи права, що прямо впливає зі статті 8 Основного Закону.

Однак, оперуючи цими двома поняттями, Конституція потребує внесення Конституційним Судом ясності (шляхом офіційного тлумачення) у те, що, власне, необхідно розуміти під «змінами території України» та «порушенням територіальної цілісності України», яким чином ці поняття співвідносяться і розмежовуються між собою, і які саме наслідки випливають із цих дій. Відповідь на ці питання має дати Конституційний Суд у відповідному офіційному тлумаченні конституційних норм.

Водночас Конституційний Суд України перебуває в глибокій інституційній кризі: він працює на межі повноважності у складі 12 із 18 суддів (що за умови розгляду контроверсійних, складних та політично чутливих справ створює ризик втрати кворуму і, відповідно, неможливості розгляду справ Судом). За цих обставин укладення мирної угоди чи аналогічного міжнародного договору, який, серед іншого, може передбачати зміну території України, є передчасним і пов'язане зі значними ризиками. З одного боку, така угода/міжнародний договір може бути визнана неконституційною, що призведе до зриву мирного переговорного процесу. З іншого боку, будь-хто, хто підпише таку угоду чи договір – Президент чи інша уповноважена відповідно до Конституції посадова особа – без попереднього роз'яснення відповідних положень Судом може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за статтею 110 Кримінального кодексу за посягання на територіальну цілісність держави.

Без повноцінно функціонуючого Конституційного Суду, здатного надати остаточне тлумачення ключових понять Конституції щодо зміни території держави, остання позбавлена ключового правового запобіжника.

Тому першочерговим завданням є заміщення всіх 6 вакантних посад суддів у порядку, встановленому Конституцією та Законом “Про Конституційний Суд України”. Це дозволить, щойно Суд буде повністю укомплектовано, Президенту або іншим суб'єктам права на конституційне подання порушити перед Судом питання про необхідність офіційного тлумачення відповідних норм Основного Закону, а Суду – невідкладно розглянути це подання.

Концепція територіальної цілісності: міжнародне право і позиція Конституційного Суду України

Згідно з міжнародним правом, концепція територіальної цілісності передбачає:

- можливість зміни кордонів відповідно до міжнародного права мирним шляхом і за згодою (п. I Заключного акту Наради безпеки і співробітництва в Європі);

- визнання непорушності державних кордонів інших держав і утримання від будь-якого зазіхання на ці кордони, утримання від будь-яких вимог чи дій, спрямованих на захоплення чи узурпацію частини або всієї території держави (п. II Заключного акту Наради безпеки і співробітництва в Європі);

- повагу до територіальної цілісності держав, утримання від застосування сили чи загрози її застосування щодо територіальної цілісності держави або її політичної незалежності (п. III Заключного акту Наради безпеки і співробітництва в Європі, Стаття 2(4) Статуту ООН).

Таким чином, у міжнародному праві порушення територіальної цілісності держави зводиться винятково до «зовнішнього» виміру – застосування сили чи погрози її застосування іншою державою. У цьому контексті важливо відзначити, що заборона застосування сили чи погроз силою стосується не лише територіальної цілісності держав, а й міжнародних договорів, у тому числі пов'язаних із питаннями зміни території. Зокрема, стаття 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. прямо встановлює, що договір є нікчемним, якщо його укладення стало результатом погрози

силою або її застосування всупереч принципам міжнародного права, втіленим у Статуті ООН.

У міжнародних документах визначено перелік випадків, коли суверенітет держави на певній території може бути обмежений:

- реалізація іншою державою права на самооборону (ст. 51 Статуту ООН);

- згода самої держави (наприклад, на перебування на її території миротворчих сил, військових підрозділів для проведення навчань, розгортання військових баз тощо);

- за рішенням Ради Безпеки ООН для підтримання/відновлення миру і безпеки (Глава VII Статуту ООН);

- реалізація народом права на самовизначення, якщо він зазнає утисків або порушень своїх прав;

- реституція (повернення) окупованих територій за міжнародними угодами [4] або за рішеннями міжнародних судів.

Щонайменше два такі випадки змін території відомі й українській практиці: обмін територіями за згодою держав між Молдовою та Україною у 1999 р. та перегляд морського кордону між Україною ч Румунією на підставі рішення Міжнародного суду ООН у 2009 р.

Як зазначалося вище, Конституційний Суд України не давав однозначної відповіді на питання про те, що саме слід вважати «порушенням територіальної цілісності України» у розумінні статті 157 Конституції.

У своєму Рішенні у справі про проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим від 14.03.2014 р. він лише вказав, що проведення місцевого референдуму для звуження меж існуючого кордону України, виведення суб'єкта адміністративно-територіального устрою зі складу України, зміна конституційного статусу адміністративно-територіальної одиниці суперечать принципам цілісності й недоторканності України, наголосивши, що питання про зміну території України має вирішуватися всеукраїнським референдумом, призначеним Верховною Радою (п. 4.3 та 4.4 мотивувальної частини рішення). КСУ також послався на міжнародні принципи суверенності й територіальної цілісності держави, закладені в міжнародно-

правових актах, зокрема можливість зміни кордонів відповідно до міжнародного права мирним шляхом і за домовленістю, фактично визнавши можливість інтерпретації принципу територіальної цілісності України відповідно до міжнародного права.

У Висновку в справі щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору від 21.11.2018 р. Конституційний Суд також визнав, що зміни до Конституції, які передбачатимуть можливість використання існуючих військових баз на території України для перебування військових формувань на умовах оренди, такими, що не суперечать статті 157 Конституції. З цього фактично випливає, що звуження/обмеження суверенітету України над певними територіями (у цьому випадку місцями дислокації відповідних військових формувань) не є порушенням територіальної цілісності України у розумінні статті 157 Конституції.

Однак ці позиції Конституційного Суду не дають можливості однозначно стверджувати, чи є добровільна відмова України від певних її територій – якщо така відмова здійснена у визначений Конституцією спосіб (тобто затверджена всеукраїнським референдумом, призначеним Верховною Радою) – порушенням територіальної цілісності України і допустимою у світлі положень Конституції щодо цілісності й недоторканності території України. Забезпечення більшої юридичної визначеності в цих питаннях потребує офіційного тлумачення Конституційним Судом положень Конституції в контексті змісту понять «зміни території України» та «порушення територіальної цілісності України».

Без офіційного тлумачення цих положень Конституції обговорення можливості добровільної відмови України від певних територій у рамках потенційних мирних переговорів з Російською Федерацією є недоцільним, оскільки створить правову і політичну невизначеність (необхідність перегляду такої відмови у випадку її визнання неконституційною, проведення

нових раундів переговорів тощо). Лише у випадку підтвердження Конституційним Судом можливості звуження меж існуючого кордону України, виведення суб'єкта адміністративно-територіального устрою зі складу України, зміни конституційного статусу адміністративно-територіальної одиниці за результатами всеукраїнського референдуму включення цих питань до переговорного процесу буде продуктивним.

Чинне законодавство не надає повноважень жодній посадовій особі вчиняти будь-які дії, спрямовані на відмову від територій, і здійснення таких повноважень може кваліфікуватися як злочин, передбачений статтею 110 Кримінального кодексу.

Можливість проведення всеукраїнського референдуму відповідно до міжнародних стандартів

Як і вибори, демократичні референдуми неможливі під час війни, адже виборці не можуть вільно сформулювати і виразити свою волю з низки причин, таких як загрози безпеці, відсутність інфраструктури, вимушені переміщення, обмеження прав людини в умовах воєнного стану тощо. Навіть у разі тривалого припинення вогню проведення загальнонаціонального референдуму зіткнеться зі значними викликами, майже ідентичними до тих, що виникнуть у контексті підготовки і проведення післявоєнних виборів.

Перш за все, всі українські виборці повинні мати можливість реалізувати право голосу на референдумі – референдум не може вважатися легітимним, якщо мільйони громадян не можуть взяти участь у ньому через окупацію територій, внутрішнє переміщення чи вимушений виїзд за кордон.

Воєнний стан передбачає значні обмеження громадянських та політичних прав і свобод, зокрема права на свободу зібрань, пересування, доступ до інформації, рівні можливості у здійсненні агітації тощо. Без скасування цих обмежень проведення демократичного референдуму є просто неможливим. У цьому контексті надзвичайно важливо створити вільні умови для публічних дебатів, де прихильники

та противники питання референдуму матимуть рівний доступ до медіа та будуть однаково захищені від переслідувань.

Держава також повинна належним чином відповісти на низку інших операційних викликів: інфраструктурних, безпекових, фінансових та інших. Навіть формування виборчих комісій у деяких регіонах може бути дуже проблематичним. Не менш актуальною буде й проблема професіоналізму членів комісій референдуму, адже останній загальнонаціональний референдум в Україні проводився 25 років тому на основі вже давно скасованого закону. Не менш важливо й те, що легітимність результатів референдуму забезпечується не лише його ефективним адмініструванням та належним вирішенням спорів, а й ефективним внутрішнім і міжнародним спостереженням. І внутрішні, і міжнародні спостерігачі повинні мати можливість здійснювати спостереження за перебігом референдуму з тим, щоб оцінити його відповідність демократичним стандартам.

Загалом проведення загальнонаціонального референдуму в післявоєнних умовах (або на основі угоди про тривале припинення вогню) буде надзвичайно проблематичним. Такий референдум потребуватиме ухвалення спеціального закону або внесення змін до чинного Закону про загальнонаціональний референдум для врахування правових викликів, пов'язаних із війною. Держава також повинна ефективно відповісти на численні організаційні, фінансові, безпекові, інфраструктурні та інші виклики – лише за цих умов референдум можна буде провести відповідно до міжнародних стандартів. Як і вибори, відповіді на ці виклики потребують достатнього часу, щонайменше 6 місяців.

Затвердження мирних договорів на референдумах: зарубіжний досвід

Якщо мирна угода з Україною передбачатиме зміну територію, то вона, скоріш за все, потребуватиме затвердження всеукраїнським референдумом. Водночас практика винесення мирних договорів на затвердження загальнонаціональним референдумом загалом

надзвичайно рідкісна, оскільки мирні договори часто передбачають взаємні поступки або (якщо відповідна держава зазнала поразки у війні) територіальні, фінансові та інші втрати. За таких умов імовірність затвердження мирних договорів суттєво знижується. Крім того, підготовка до референдуму потребує створення належних умов для формування і вираження волі його учасників, які можуть бути відсутні внаслідок ведення активних бойових дій та/або виключені на період дії правового режиму воєнного стану.

Підготовка і проведення референдумів також створюють правову невизначеність для учасників мирного процесу, адже затвердження мирної угоди на референдумі зовсім не гарантується – результати референдуму можуть звести нанівець зусилля учасників мирного процесу і призвести до активізації конфлікту чи проведення безкінечних раундів мирних переговорів.

Саме тому такі референдуми стосувались лише підтвердження незалежності частини держави, якій в результаті збройного конфлікту/війни вдалось вийти зі складу іншої держави (референдум щодо незалежності Південного Судану у 2011 році, щодо незалежності Східного Тимору у 1999 році).

РЕЗЮМЕ

В контексті цілісності й недоторканності території України Конституція оперує двома поняттями – зміна території і порушення територіальної цілісності. За Конституцією, зміни території можливі та потребують схвалення на всеукраїнському референдумі, тоді як порушення територіальної цілісності держави прямо заборонене Основним Законом. Водночас, закріплюючи ці два поняття, Конституція не дає чіткої відповіді на питання про те, як вони співвідносяться між собою і якими є правові наслідки їхнього практичного застосування.

Відповіді на ці питання має дати Конституційний Суд України шляхом офіційного тлумачення відповідних конституційних норм,

яке стане обов'язковим до правозастосування. Водночас Суд перебуває у стані глибокої інституційної кризи, виконуючи свої функції на межі повноважності (заміщено наразі лише 12 з 18 посад суддів). У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває питання невідкладного призначення на посади 6 інших суддів, яке має бути проведено в порядку, визначеному Конституцією та Законом «Про Конституційний суд України». Таке доукомплектування дозволить оперативно дати офіційне тлумачення згаданих норм Конституції на запит Президента чи іншого суб'єкта права на конституційне подання, яке потрібно підготувати та подати завчасно до того, як це питання стане об'єктом предметних переговорів. Чинне законодавство не надає жодній посадовій особі повноважень розв'язувати питання, пов'язані з відмовою від територій. Ба більше, будь-які ініціативи у цьому напрямі можуть переслідуватися за статтею 110 Кримінального кодексу України.

Однак навіть у випадку визнання Конституційним Судом можливості відмови України від територій за умови затвердження змін території на загальнонаціональному референдумі, проведення останнього є вкрай проблематичним. Для його проведення відповідно до міжнародних стандартів не лише необхідно прийняти спеціальний закон (або внести зміни до чинного), який враховуватиме зумовлені війною виклики, а й дати відповідь на численні організаційні, фінансові, безпекові, інфраструктурні та інші виклики на практиці.

Додаток 1. Випадки відходу держав від конституційного принципу територіальної цілісності та відмови від територій

В історії збройних конфліктів XX-XXI століття відомі непоодинокі випадки, коли держави були змушені визнати втрату частини власних територій навіть за умови закріплення в їхніх конституціях принципу територіальної цілісності. Таке визнання було або фактичним (повним або частковим), або ж фіксувалось у відповідних мирних договорах. Перелік окремих таких конфліктів наведено у Таблиці.

Збройний конфлікт та його результати
для учасників

Спосіб легітимації територіальних втрат та
відповідність територіальних втрат
конституції держави

Зимова війна 1939-1940 рр. між
Фінляндією й СРСР. Втрата Фінляндією
10% території

Принцип територіальної цілісності прямо не фіксувався у Конституції Фінляндії 1919 р. Фактична анексія територій була оформлена [Московським мирним договором від 12 березня 1940 р.](#), ратифікованим парламентом Фінляндії. За його умовами, Фінляндія була змушена передати СРСР значну частину Карельського перешийка (включно з містом Выборг), узбережжя Ладозького озера, низку островів у Фінській затоці, а також здати в оренду на 30 років мис Ганко для створення військової бази. Це призвело до втрати близько 9–11% території країни та евакуації сотень тисяч мешканців. Про наслідки та вплив на фінську владу, в тому числі про вимушені конституційні зміни в частині відмови від виборів президента на користь його призначення детальніше у матеріалі ОПОРИ [Досвід проведення виборів у демократичних країнах і виживання демократії під час війни.](#)

Радянсько-японська війна 1945 р.
Втрата Японією Курильських островів і
Сахаліну внаслідок радянської анексії

Сан-Франциський договір 1951 р. частково підтвердив втрату Японією територій, однак не був підписаний СРСР. Японія не визнала анексію «Північних територій» — окремих південних Курильських островів. У рамках відновлення дипломатичних відносин між СРСР та Японією у 1956 р. між ними було підписано Спільну декларацію, яка передбачала можливість повернення окремих Курильських островів Японії за умови підписання мирного договору з СРСР, який підписано так і не було. Фактична анексія Сахаліну та Курильських островів визнана на міжнародному рівні. В Конституції Японії (Конституція Мейдзі) на момент анексії були відсутні положення щодо територіальної цілісності держави

Арабо-Ізраїльські війни 1967 та 1973 рр.
Втрата Сирією Голанських висот,
Єгиптом — Синайського півострова,
Йорданією — Західного Берега та
Східного Єрусалиму, контроль над
якими встановив Ізраїль. Синайський
півострів повернутий Єгипту за Кемп-
Девідськими угодами 1978 р., решта
територій залишилась у складі Ізраїлю

Окупація Голанських висот суперечила Конституції Сирії (стаття 1) та не визнана ні Сирією, ні іншими державами. У 1994 р. між Йорданією й Ізраїлем було укладено мирний договір, який підтвердив відсутність у Йорданії територіальних претензій до Ізраїлю (тобто фактично визнав окупацію Західного Берега та Східного Єрусалиму всупереч статті 1 Конституції Йорданії 1952 р.)

Конфлікт на Кіпрі 1963-1974 рр. Вторгнення Туреччини на територію Кіпру у 1974 р., проголошення у 1983 р. незалежності Турецької Республіки Північного Кіпру

Республіка Кіпр втратила 36% території. Незалежність ТРПК не визнана ні Республікою Кіпр, ні іншими державами, крім Туреччини. Вихід ТРПК зі складу Кіпру суперечить його Конституції.

Війни за Нагірний Карабах між Вірменією та Азербайджаном 1991-2023 років. Відновлення контролю Азербайджану над Нагірним Карабахом, переміщення 100 000 вірмен з його території до Вірменії.

Нагірний Карабах формально не визнавався на конституційному рівні частиною Вірменії (тобто за Конституцією Вірменії). Територіальна втрата була оформлена мирним договором між державами у Вашингтоні у 2025 році, який зафіксував взаємне визнання кордонів та відсутність територіальних претензій між державами.

Грузинсько-абхазська та грузинсько-південноосетинська війни (1991-1993 рр.). Вихід Південної Осетії та Абхазії зі складу Грузії, проголошення ними незалежності

Вихід автономій зі складу Грузії прямо суперечить Конституції Грузії і не був нею визнаний (хоча Грузія не здійснює кроків у напрямі поновлення суверенітету над відповідними територіями). В рамках Брюссельської угоди 2013 р. Грузія погодилась на участь Абхазії та Південної Осетії у певних міжнародних форматах, що свідчить про часткове фактичне визнання втрати контролю над територіями

Війна між Молдовою та Придністров'ям/РФ 1992 р. Фактичний вихід Придністров'я зі складу Молдови, проголошення незалежності ПМР

Молдова визнає Придністров'я (ПМР) частиною власної території; принцип територіальної цілісності держави закріплений у Конституції Молдови. На міжнародному рівні незалежність ПМР не визнана.

(Громадська організація ОПОРА (<https://www.oporaua.org/viyna/visnovok-shhodo-mozhливosti-dobrovil-noyi-vidmovi-ukrayini-vid-chastini-svoyeyi-teritoriyi-25802>). – 2025. – 17.09).

I. Отрош, кандидат юридичних наук, викривач професійних активістів

Професійні активісти vs Верховний Суд: «Laissez faire, laissez passer!»

Громадяни та юридична спільнота постійно спостерігають намагання професійних активістів підірвати авторитет Верховного Суду та судової системи України в цілому.

Кожне рішення Верховного Суду, яке не подобається цим особам, одразу отримує маніпулятивну критику, яка не має нічого спільного з юридичним аналізом та бажанням об'єктивно висвітлити дійсні факти.

Громадські активісти, які декларують демократичні цінності та розбудову незалежної судової системи, насправді, роблять все, щоб нашкодити авторитету правосуддя та здійснюють пряме втручання у розгляд суддями конкретних справ і, в першу чергу, Верховним Судом.

На сьогодні, імітація волевиявлення громадянського суспільства здійснюється

через організовані групи активістів (лідерів думок). Ці активісти узурпували поняття “громадянського суспільства” та, фактично, створили монополію на вираження суспільної думки: громадською думкою стає думка певних осіб, які кричать голосніше за інших.

Не будемо переховувати всі ці громадські організації, вони усім відомі. Флагманом в частині судової реформи є Фундація Dejure.

Вони мають у своєму розпорядженні значні матеріальні ресурси (фінансуються європейськими/американськими державними інституціями та приватними фондами), розгалужену інфраструктуру, достатню кількість аналітиків, доступ до широкого кола інформації (непублічної) та найголовніше – розкручені медіаресурси – фб-сторінки/ТГ-канали з великою кількістю підписників. Вони впливають на державну політику та фактично диктують посадовцям та судовим органам свої вимоги.

Якщо почитати біографію лідерів цих організацій, можна висувати, що вони, м’яко кажучи, є аморальними та безпринципними особами, але завдяки значній фінансовій підтримці іноземних урядів/приватних організацій та продуманому піару, використанню ресурсів ЗМІ та соцмереж, отримують фіктивний моральний авторитет.

Основна частина їх діяльності – це публікації з перманентною критикою. При цьому, подача інформації такими активістами здійснюється за допомогою класичного набору засобів маніпулювання суспільною думкою та розрахована на філістерів, які мають спрощену картину світу: чорне/біле. Мета таких маніпулювань знаходиться у площині «грошей не дадуть, якщо не буде бурхливої діяльності» та отримання контролю над суддями.

З точки зору стороннього спостерігача, таким активістам вигідно весь час кричати про «зраду» та наполягати на нових реформах судів та проведенні нових процедур оцінювання, адже за відсутності «зради» та чергової реформи/оцінювання іноземні донори перестануть давати гроші.

Трагікомічними виглядають заяви активістів щодо необхідності реформувати ВС (вимоги

провести перевірки декларацій доброчесності суддів/оновити склад ВС), адже реформа ВС відбулась кілька років тому за участі цих же активістів.

Замкнене коло: вигадати проблему – отримати гроші для її вирішення – вирішення видається безрезультатним – паралельне вигадання нової проблеми – отримання грошей – імітація бурхливої діяльності (форуми, конференції, круглі столи, публікації і т.д.) – створення образу «експерта» – капіталізація впливу (особисте збагачення).

Професійні активісти впевнено транслюють свої бажання та бачення нашим європейським партнерам, а останні, повністю довіряючи активістам (адже фінансують їх діяльність), дають нашим народним обранцям та посадовцям дорожні карти «що і як реформувати».

Ми неодноразово спостерігали, коли професійні активісти здійснювали прямий вплив на державних посадовців з метою спонукати останніх керуватись виключно емоційними конструктами та політичною доцільністю та приймати ситуативні рішення, які позбавлені як юридичного, так і формально-логічного змісту. Вплив здійснюється, в першу чергу, завдяки залежності від іноземного фінансування.

Професійні активісти публічно заохочують заміну критичного мислення на пропагандистський дискурс та емоційну мобілізацію, створюють поведінкові патерни для звичайних громадян, які не мають нічого спільного з вихованням правової культури.

Однобока подача інформації суспільству породжує циклопічне бачення у громадян, коли суб’єктивна проекція видається за реальність. Крім того, інформування суспільства відбувається не через повідомлення конкретних фактів та надання об’єктивної аналітики, а виключно через фактологічні судження, емоційні вкиди та застосування методів маніпулювання, зокрема: навішування ярликів, фреймінг, повторювання, метод скорочення історії тощо.

Пропаганда завжди працює у суспільстві зі штучно створеною ідеологією. Ідеологія сакралізує абстрактні ідеї, які повинні володіти

масовою свідомістю; пригнічує критичне мислення (здатність будувати систему причинно-наслідкових зв'язків) та відповідно спрощує картину світу. Метою пропаганди активістів є контроль над громадянами, державними посадовцями, судами.

Однією з ознак будь-якої ідеології є використання красивих ідей, які інтуїтивно подобаються суспільству та на яких потім і будуються всі маніпуляції суспільною свідомістю. Наприклад, ідея «створення незалежного суду» подобається кожному громадянину та використовується як легітимна підстава для проведення оцінювання суддів для «відбору найкращих, які відповідають критеріям доброчесності та професійної етики». І, начебто, все красиво і правильно, але, як виявляється, під красивими гаслами ховається справжня ціль оцінювання суддів: здійснення тиску на суддів державними посадовцями, активістами («будете виносити не ті рішення – не пройдете оцінювання!») та процвітання корупції (ті яскраві випадки, коди судді з явною невідповідністю майна доходам/численними дисциплінарними провадженнями/низькими професійними якостями, – вдало проходять оцінювання та навіть проходять конкурс до судів вищої інстанції. Тоді як «неслухняні» судді та судді, які явно не вступили в корупційні зв'язки з активістами/органами, які проводять оцінювання, визнаються такими, що не відповідають посаді). Усе це відбувається в прямому ефірі та може бути предметом аналізу кожного громадянина.

Яскравим прикладом є публікації активістів та членів ГРД, в яких вони відкрито втручаються у відправлення правосуддя суддями ВС, погрожуючи непроходженням останніми перевірки декларацій доброчесності у випадку ухвалення «не тих» судових рішень у справах щодо оцінювання суддів.

Наприклад, публікація активістів від 24.04.2025 у інтернет-виданні “Українська правда” (УП) статтю під назвою “Верховний Суд на роздоріжжі: врятувати себе чи недоброчесних суддів”.

У вказаній публікації автори (одним з яких був член ГРД на момент виходу статті)

у відкритій формі здійснюють тиск на суддів Верховного Суду у зв'язку з розглядом конкретних справ, зазначаючи про наявність зареєстрованого законопроекту щодо перевірки суддів Верховного Суду.

Критикуючи конкретне рішення ВП ВС та вказуючи, що ВС наразі розглядає аналогічні справи, – вказані особи зазначають, що «ВС стоїть на порозі свого оцінювання і суспільство уважно стежить за розглядом справ щодо недоброчесних суддів. Очевидно, що воно запам'ятає кожне рішення, яке дозволило залишитися на посаді недоброчесним суддям».

Очевидно, що публікація містить пряму погрозу від члена ГРД щодо надання оцінки конкретним рішенням суддів ВС під час проведення майбутньої перевірки членами ГРД декларацій доброчесності та родинних зв'язків суддів Верховного Суду.

Логічним є висновок, що так звана «перевірка доброчесності» була вигадана для: 1) тих випадків, коли суддю неможливо звільнити в рамках дисциплінарного провадження; 2) втручання у відправлення правосуддя у конкретних справах шляхом тиску та маніпуляцій з оцінюванням/перевіркою декларацій доброчесності.

В контексті прикладу пропаганди (або «інженерії суспільної думки») можна навести постійне інформування суспільства про безкінечну корупцію в судах. Активісти, викладаючи інформацію про затримання “судді-хабарника”, називають його злочинцем, незважаючи на презумпцію невинуватості. Усе це супроводжується загальним смисловим навантаженням: “Ось подивіться! Всі судді – хабарники!”. Кожне таке повідомлення у ЗМІ спрямоване на максимальну демонізацію образу “судді” як єдиного джерела зла у державі.

Після цього активісти кричать, що потрібна нова судова реформа! І індивідуальні випадки правопорушень отримують висвітлення для суспільства як системна проблема, яку героїчно потрібно вирішувати.

Слід запитати: а чи менша корупція у судах європейських держав чи США?

Навряд чи. Просто там ніхто не кричить з усіх рупорів про конкретний факт корупції, а

спокійно вирішують це питання у законний спосіб, і виходячи з принципу індивідуальної відповідальності та презумпції невинуватості, чекають на вирок суду. При цьому, ця інформація не тиражується у пресі задля забезпечення авторитету правосуддя.

У нас же – все навпаки. Однією з причин цього є перетворення судової системи на об'єкт жертвоприношення та психотип «цапа-відбувайла». Судді мовчать в силу законодавчих обмежень та через страх втратити посаду і відповідно стають найбільш уразливим об'єктом критики. Це ж зручно! Знайти жертву, яка буде мовчати.

Кінцевою метою інформаційної повістки активістів про «безкінечну корупцію в судах» є власний піар з метою отримання фінансування для проведення безкінечної реформи.

Щоб надати об'єктивний аналіз повідомленням активістів щодо негативного образу Верховного Суду та підкреслити їх виключно пропагандистський характер, слід звернути увагу на те, що жодного разу ці особи не написали про ті рішення ВС, які б точно сподобались суспільству (так як ухвалені на користь держави або територіальної громади).

Чи чули ви від команди Жернакова та її поплічників схвалення роботи ВС та справедливого правосуддя, наприклад, у справі щодо націоналізації ПриватБанку (постанова ВП ВС від 15 лютого 2023 року у справі № 910/18214/19), коли Велика Палата Верховного Суду підтвердила законність націоналізації банку?

Чи чули ви, щоб активісти схвалили роботу Верховного Суду щодо винесення рішення на користь держави та закриття провадження у справі № 826/1317/17 за позовом компаній Суркісів проти Нацбанку, Міністерства фінансів, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та державного Приватбанку, який передбачав стягнення \$250 млн?

Чи писали активісти про постанову ВП ВС від 12.09.2023 у справі № 910/8413/21 щодо охорони культурної спадщини та ухвалення судом рішення щодо повернення садиби Терещенків територіальній громаді міста Києва?

Чи писали активісти про рішення ВП ВС у справі № 554/10517/16-ц, яким суд повернув територіальній громаді міста Полтави незаконно приватизовану земельну ділянку природно-заповідного фонду (яка знаходилась у межах Парку «Перемога»)?

І таких яскравих прикладів безліч, однак всі вони залишаються поза увагою проплачених професійних активістів. Висвітлення фактів щодо захисту прав громадян, держави або територіальної громади їх не цікавить, що ще раз підкреслює мету подання інформації щодо діяльності ВС виключно у негативних конотаціях.

А постійний повтор однієї і тієї ж інформації (у даному випадку, які недоброчесні судді ВС і що треба реформувати суд) – це надійний спосіб змусити людей повірити в неї, адже розмежувати істину та відчуття чогось знайомого (внаслідок постійного повторення створюється ілюзій істини) – досить складно.

Як відомо, кожна правова система уособлює певну модель справедливості. Це поняття не віднайти у законі, адже це, перш за все, питання моральної сфери. Однак, кожен закон будується на певній моделі справедливості, яка характеризує стан розвитку громадянського суспільства та його історичний досвід/традицію.

Емоційне уявлення про справедливість є вадою правової системи України, яка передбачає можливість формування суспільної думки через засоби пропаганди та маніпуляцію суспільною свідомістю.

Ситуативні рішення, які базуються на емоціях та доцільності, руйнують правову систему та є перепорою на шляху до закладання власної правової традиції.

Активісти виховують суспільство на емоціях, коли нормою стає вимога «відпустити хороших правопорушників, бо вони активісти» та «посадити поганих, бо вони з іншою системою цінностей, а отже не патріоти».

Активісти через ЗМІ перманентно створюють образи: «відпустили корупціонера під заставу – це погано, бо він має сидіти», «запобіжний захід = покарання», адвокат асоціюється з клієнтом, «презумпція вини – це непотрібна фікція».

Можна сміливо стверджувати, що професійні активісти формують суспільну думку через емоційну дихотомію: “гарний суддя, який виносить рішення, що подобаються активістам”-“поганий суддя, який виносить рішення, що не подобаються активістам”.

При цьому, саме активісти отримують монопольне право на визначення ознак «правильного» судового рішення та вкладають в зміст цього концепту виключно власні інтереси, імітуючи інтереси усього суспільства. Питання законності та обґрунтованості судового рішення не входить в коло інтересів активістів.

Модель справедливості знаходить свою об’єктивацію в індивідуальному судовому рішенні. Скільки прикладів ми можемо навести, коли тиск на суд зі сторони активістів (в тому числі, страх не пройти оцінювання/чергову перевірку) стає потенційною причиною для ухвалення судом рішення, яке не має нічого спільного із законністю?

Логічним є висновок, що активісти пропагують серед громадян низький рівень правової свідомості та правової культури, адже їх інтереси не мають нічого спільного з інтересами суспільства та розбудовою незалежної судової системи в Україні. Постійні маніпулювання професійних активістів мають єдину мету: умисне завдання шкоди авторитету Верховного Суду та системи правосуддя в цілому (зادля отримання нового фінансування для безкінечної судової реформи) та здійснення втручання у розгляд суддями конкретних справ.

І поки держава не створить механізми щодо перевірки та контролю за діяльністю цих осіб, єдиним методом протидії наслідкам їх діяльності є: виховання громадян у дусі поваги до закону та авторитету правосуддя; підвищення їх правової культури; роз’яснення громадянам як працюють методи маніпуляції суспільною свідомістю; створення умов для спонукання посадовців та громадян до критичного мислення та самодисципліни/самовиховання високих моральних якостей; сповідування державою авторитету судової влади шляхом дотримання встановлених законом обмежень щодо критики суддів/судів, поваги до судового рішення.

P.S. Є відомий вислів «Laissez faire, laissez passer!», який перекладається з франц. мови в різних варіаціях як «дозвольте робити, дозвольте пройти/нехай роблять – нехай проходять», та, зазвичай, використовується для позначення принципу невтручання в економіку в рамках доктрини щодо мінімальної участі держави в економічних процесах.

Саме ці слова і хочеться виголосити як заклик до професійних активістів та великих реформаторів судової системи: «Залиште у спокої судову систему!» як єдиний спосіб забезпечення функціонування незалежного суду (*Судово-юридична газета* (<https://sud.ua/uk/news/blog/341747-professionalnye-aktivisty-vs-verkhovnyy-sud-laissez-faire-laissez-passer>)). – 2025. – 23.09).

Ю. Ганущак, директор Інституту розвитку територій, Автор та співавтор ряду законопроектів з питань реформування місцевого самоврядування, бюджету та державних закупівель

Децентралізація на паузі: чи витримає реформа гру Банкової та мерів?

Децентралізацію, яку європейські партнери називають найуспішнішою українською реформою (її ефективність підтвердило й повномасштабне вторгнення Росії, коли самоорганізовані громади витримали основний удар), нині фактично поставлено на паузу.

З одного боку, на органи місцевого самоврядування через «кишенькових» силовиків тисне влада: кількість підозр після призначення нового генпрокурора зашкалює. З іншого – ця ж влада має запустити механізм державного нагляду за органами місцевого самоврядування (ОМС), що є важливим

етапом продовження реформи після передачі громадам повноважень і фінансів. Водночас Європейський Союз очікує від України конкретних кроків у межах плану асоціації та подальшого вступу до ЄС.

На цьому тлі інтереси основних стейкхолдерів – профільних асоціацій, що фактично стали частиною політичного процесу, та центральної влади, яка з нього, по суті, й не виходила, – суттєво відрізняються від інтересів громад і держави загалом. Але саме держава (уряд і парламент) має правильно добудувати законодавчу рамку реформи, залучивши всі можливі механізми та внутрішні ресурси для розвитку місцевого самоврядування.

Чому державний нагляд є ключовим для продовження реформи й у чому полягає головна маніпуляція зацікавлених сторін? Коли буде чітко розмежовано повноваження між центральною та місцевою владою? І чи потрібно через нинішні труднощі переглядати Концепцію реформи?

Давайте розбиратися.

Державний нагляд. Де маніпуляції?

Верховна Рада вкотре провалила законопроект №13150, який мав змінити функціонал місцевих державних адміністрацій (МДА). Для його ухвалення забракло півтора десятка голосів. Аргумент про те, що документ розблокує для України три з половиною сотні мільйонів євро від Євросоюзу, виявився слабшим за особисті домовленості з вітчизняними впливовими інституціями та персонами. І хоча законопроект передбачав цілком лояльну для президента «монархічну» модель призначення голів адміністрацій на рівні областей і районів, офіс президента залишився байдужим до його долі. Водночас приклад із відновленням незалежності антикорупційних органів доводить: коли Банківій щось справді потрібно, вона проштовхує потрібне рішення без жодних проблем.

Залишився задоволений провалом законопроектів інший впливовий політичний гравець – Віталій Кличко, який сидить одразу на двох стільцях – київського міського голови й очільника КМДА. До того ж він незмінно

керує Асоціацією міст України, яку часто називають асоціацією одного міста. Жахи про майбутнє свавілля голів МДА, які поширювала АМУ, навряд чи справили велике враження на депутатів. Найімовірніше, їм показали привабливі електоральні перспективи, що могли спиратися на казковий бюджет столиці.

Хоча група депутатів, переважно з профільного комітету, й зареєструвала новий законопроект №14048 про місцеві державні адміністрації, це радше виглядає як спроба продемонструвати активність перед європейцями без реальних шансів на ухвалення. У документі відновлюється кадровий резерв, передбачений ще в попередньому законопроекті №4298, який так і «помер» без голосування. Та й тут його запровадження відкладено на далеку перспективу – за рік після завершення війни, разом з іншими нормами законопроекту. Це означає, що в момент, коли місцеві адміністрації повинні будуть повноцінно здійснювати нагляд за законністю рішень ОМС і координувати роботу територіальних органів виконавчої влади, підготовлених фахівців просто не буде.

Та навіть якщо кадровий резерв запрацює відразу після ухвалення закону, це не гарантує, що підготовлені фахівці стануть головами районних державних адміністрацій. Адже офіс президента й далі діє з політичних міркувань: усі призначення відбуваються за критерієм особистої відданості – як на посади, прямо передбачені Конституцією, так і на ті, де таких повноважень у глави держави немає. Приклад – призначення військового омбудсмена. Це, до речі, чіткий сигнал: нинішній президент готується балотуватися вдруге, попри всі його відмовки. Інакше він би залишив наступнику хоча б зачатки європейської системи управління замість радянської, коли на Банківій ухвалюють рішення, а на Грушевського відповідають за їх провали. Принаймні в частині професіоналізації державного управління.

Варто зазначити, що АМУ, яка ще 2019 року підтримувала законодавче врегулювання адміністративного нагляду за законністю актів органів місцевого самоврядування, нині виступає проти. Тобто формально «за нагляд», але у м'якій, фактично декоративній формі.

Це зрозуміло: маючи з 2014 року колосальні фінансові ресурси, насамперед великі громади не хочуть міняти усталені правила відносин із правоохоронними органами на примарну перспективу неупередженого контролю з боку нового органу. Тим більше, що з огляду на політичний характер призначень голів МДА, неупередженості апіорі годі чекати.

Натомість малі громади – представлені здебільшого Всеукраїнською асоціацією громад та Асоціацією об'єднаних територіальних громад – якраз закликають до формалізованого, законодавчо визначеного порядку адміністративного нагляду. Навіть якщо орган буде заангажованим, але діятиме за чітко виписаними в законі процедурами. Там, де немає процедури, є корупція, яку за потреби змінює свавілля.

Розмежування повноважень. Як і коли?

Іще один напрям модернізації системи публічного управління, передбачений у плані дій України щодо вступу до ЄС, – ухвалення закону про розмежування повноважень. На цьому, до речі, цілком справедливо наполягає АМУ. Йдеться про розмежування в трьох вимірах: між державою та місцевим самоврядуванням, між різними рівнями місцевого самоврядування та між видами повноважень – власними й делегованими.

Проблема виникла після фіскальної децентралізації, коли було порушено визначені Бюджетним кодексом правила розподілу повноважень. Якщо в кодексі 2001 року видатки поділялися на дві категорії – ті, що враховуються під час розрахунку трансфертів із держбюджету (делеговані), й ті, що не враховуються (власні), – то у Бюджетному кодексі 2014 року цю градацію скасували. Змінився й принцип вирівнювання: замість видаткових повноважень почали орієнтуватися на дохідну спроможність громад.

У підсумку більшість громад отримала істотні фінансові ресурси. Водночас невизначеність із видатковими повноваженнями дала секторальним міністерствам можливість перекладати на місцеве самоврядування обов'язки, які за своєю природою є державними.

Це відбувалось як на основі законів, так і фактично – через відмову фінансувати пільги, встановлені державою.

Наприклад, фінансування правоохоронних органів. Голови громад особливо не опиралися такому навантаженню, адже з поліцією потрібно «жити дружно», а питання конфлікту інтересів залишили для дискусій громадським антикорупційним організаціям. Натомість перекладання на місцеве самоврядування низки соціальних та економічних обтяжень без належної фінансової компенсації закономірно викликало спротив.

Так, коли держава відмовилася компенсувати борги комунальних підприємств, що виникли через різницю між політично встановленими тарифами та реальною собівартістю, це питання вирішили за рахунок місцевих бюджетів. 2021 року громади отримали додаткові 4% податку на доходи фізичних осіб – понад ті 60%, що були закріплені ще 2014-го. Але це рішення було радше політичним, аніж економічно виваженим. Відтоді триває захоплення «битва за 4%»: Мінфін щоразу подає проєкт із базовими 60%, а асоціації місцевого самоврядування вимагають закріпити вже одного разу здобуті 4%. Депутати ж традиційно виступають «за все хороше й проти всього поганого» – тобто наперекір «зажерливому» Мінфіну.

Зрештою така політична гра має колись завершитися. Саме це й має стати місією закону, який урегулює питання розмежування повноважень і визначення механізмів розрахунку їх вартості. І за такий закон ЄС готовий заплатити чималу суму.

Втім, формат законодавчого врегулювання досі не визначено. Це має бути документ, що окреслює концептуальні засади розмежування, чи перелік повноважень слід внести безпосередньо до нього або до окремого закону, аби Єврокомісія зарахувала завдання як виконане? У першому випадку законопроект має шанси пройти сесійну залу. В другому – стикнеться з перепонами ще в урядових кабінетах. І вже точно – в парламенті, де політичні інтереси не раз ховали навіть обіцяні Україною ініціативи. Варто лише згадати сумну долю законопроекту №13151.

Чи вдасться переконати Брюссель, що навіть концептуальні засади розмежування, закріплені законом, стануть основою для подальшого скрупульозного відображення в численних галузевих актах, – питання відкрите. У підсумку ці засади мають бути відображені у Бюджетному кодексі – одному з небагатьох законодавчих актів, який не терпить невизначеності, дублювань і недомовок.

Концепція реформи місцевого самоврядування. Що не так?

І, нарешті, ще один документ, якого прямо не вимагає Євросоюз, але в якому має бути зацікавлена сама Україна, – оновлена Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації виконавчої влади. Втім, і тут не обійшлося без впливу зовнішньої «м'якої сили»: у перегляді Концепції, ухваленій ще 2014 року, активно зацікавлена Рада Європи. І хоча Страсбург не розпоряджається фінансовими ресурсами, як Брюссель, він має інші важелі впливу – передусім інтелектуальні. А на його думку зазвичай орієнтується і Єврокомісія.

Уже на етапі визначення формату документа виникли серйозні дискусії. З одного боку, терміни реалізації знаменитої Концепції, яка свого часу стала дороговказом для проведення децентралізації, давно минули. З іншого – мета реформи залишилася тією самою, як і головні напрями змін. І взагалі, те, що 1996 року було ухвалено Конституцію України, не означає автоматичного скасування Декларації про незалежність чи Акта проголошення незалежності, юридичне значення яких вичерпалося після затвердження Основного закону. Зрештою ухвалили рішення про те, що уряд має затвердити «Особливості застосування» згаданої Концепції, з огляду передусім на нові виклики – війну та перспективу євроінтеграції.

Проект «Особливостей застосування Концепції» обговорили ключові стейкхолдери – асоціації місцевого самоврядування. Три з них підтримали документ, а одна – Асоціація міст України – піддала його обструкції.

Стратегія АМУ полягає у блокуванні будь-яких урядових ініціатив. І не лише з

огляду на майбутні вибори, коли критикувати владу стає політичною необхідністю, а й із суто меркантильних причин: нинішній стан Асоціацію цілком влаштовує – гроші є, системи відповідальності немає, «вотчина» після територіальної реформи виглядає доволі пристойно. Водночас стратегічні цілі АМУ подаються в обгортці критики, яка виглядає нібито об'єктивною.

Насамперед Асоціація заявляє, що потрібна нова Концепція. Це безпрограшна позиція: якби уряд і справді ухвалив новий документ, його б відразу звинуватили у «зраді» ідеалів реформи 2014 року. Крім того, АМУ апелює до свого внутрішнього проекту – «Концепції відродження місцевого самоврядування», яку, на її думку, слід було б узяти за основу. Інший аргумент стосується фінансів: АМУ вважає, що місцеві бюджети в разі ухвалення документа втратять автономність. Розрахунок на тих, хто не знає основ бюджетного законодавства, зокрема принципу загального фонду бюджету, який полягає в тому, що під час виконання бюджету видатки здійснюються незалежно від джерел надходжень. Також, як ми вже зрозуміли, Асоціація міст України категорично проти впровадження адміністративного нагляду за законністю актів місцевого самоврядування, пояснюючи це тим, що його й так «контролюють» аж 26 різних органів.

Маніпулятивність цієї тези, яку добре розуміють і в самій АМУ, підтверджується тим, що вона навіть не розміщує переліку «26 органів контролю» на власних ресурсах. Усі ці структури насправді є секторальними й переважно «дрімаючими» – вони реагують лише на порушення закону у своїй вузькій сфері. Оскільки місцеве самоврядування дотичне до більшості публічних політик, воно неминуче контактує з багатьма органами контролю. Та це не означає системного нагляду. Наприклад, діяльність бізнесу перевіряють десятки інспекцій, проте законності рішень представницьких ОМС сьогодні системно не контролює жодна інституція.

Прокуратура втратила функцію загального нагляду й тепер втручається лише «з мотивів забезпечення державних інтересів» –

формування є занадто розмитим і створює сприятливий ґрунт для зловживань. Саме тому створення органу, який би на постійній основі перевіряв акти ОМС на предмет законності, так дратує АМУ. Відмахнутися від нього вже не вийде, особливо якщо цей орган очолюватимуть не політичні призначенці, а професійні держслужбовці, захищені від корупційного впливу системою ротації.

...Отже, з огляду на низьку спроможність парламенту ухвалювати політично чутливі рішення, перспектива ухвалення закону про новий статус місцевих державних адміністрацій виглядає не надто оптимістично. Так само вразливим є й законопроект про розмежування повноважень, адже перелік цих повноважень робить його політично вибухонебезпечним.

Натомість затвердження «Особливостей застосування Концепції реформування місцевого самоврядування» має значно кращі перспективи. По-перше, документ добре скомпонований: у ньому чітко прописано стан, проблеми та виклики, шляхи їх подолання, завдання й очікувані результати. По-друге, це урядовий акт, отже, він несе менші

політичні ризики, ніж закон. По-третє, його вже підтримала більшість асоціацій місцевого самоврядування.

І хоча Асоціація міст України намагатиметься «збити» його ще на етапі проходження урядових кабінетів, така стратегія лише скомпрометує її – не лише в очах міжнародних донорів та організацій, а й власних міських голів, які входять до АМУ. Принаймні вибір у них уже є.

Реформу територіальної організації публічної влади вже неможливо зупинити, оскільки суспільство відчуло її переваги. Однак швидкість її впровадження залежить від політичної волі основних гравців – парламенту, уряду, асоціацій органів місцевого самоврядування і, на жаль, офісу президента. Перезавантаження влади, як показує вітчизняна та закордонна практика, відкриває вікно можливостей для ухвалення кардинальних рішень. Головне, щоб вони були детально опрацьовані та прокомуніковані, аби нові політики взяли на себе сміливість їх затвердити (*Дзеркало тижня* (<https://zn.ua/ukr/local-government/detsentralizatsija-na-pauzi-chi-vitrimaje-reforma-hru-bankovoji-ta-meriv.html>). – 2025. – 30.09).

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

УДК 342.8(477):341.231.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.41>

Скрипнюк О. В., Марцеляк О. В. Сучасні проблеми виборчого процесу в Україні: кореляція з міжнародними стандартами та виклики повоєнного часу. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Вип. 04. Ч. 1. С. 249-258.

Вказується, суспільна значущість виборів визначається їхньою роллю як фундаментального елемента демократичного устрою, що відображає рівень розвитку демократичних процесів у державі та сприяє залученню громадян до активної політичної діяльності, подоланню їхнього відчуження від державної влади. Виборчий процес є ключовим інструментом реалізації громадянами

конституційного права на участь в управлінні державою та формуванні владних структур, становлячи важливий аспект політичної самоідентифікації особи та юридичного закріплення її права на державне управління. Таким чином, виборча система формує межі та зміст політичної правосуб'єктності українських громадян, визначає параметри політичної свободи особистості та її автономії у процесі

народовладдя, регулює взаємовідносини між виборцями та українською державою під час обрання Президента України, формування Верховної Ради України, Верховної Ради АРК та інших органів місцевого самоврядування. Стаття присвячена огляду й комплексному аналізу актуальних проблем виборчого процесу в Україні – як з точки зору ситуації, пов'язаної зі збройною агресією РФ проти України та перспективами проведення перших повоєнних виборів, так і з огляду на тенденції розвитку виборчої доктрини у світі. В роботі визначено центральні блоки таких проблем: а) встановлення виду майбутніх післявоєнних виборів та особливостей їх призначення; б) особливості забезпечення виборчих прав окремих груп громадян і водночас можливі обмеження таких прав щодо інших груп; в) інфраструктурні, нормативні, технічні та інші потреби органів адміністрування виборів; г) існуючі прогалини чинного законодавства; ґ) суспільно-політичні тенденції та потреби громадянського суспільства на шляху до відновлення політичного процесу в Україні. На основі детального дослідження зазначеної проблематики здійснено низку пропозицій щодо можливих шляхів їх вирішення з акцентом на забезпечення балансу інтересів виборців, відповідності міжнародним виборчим стандартам та національної безпеки.

УДК 340.1;342:124.5(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2025.1>

Батанова Н. Феномен конституційно-правової відповідальності в аспекті теоретико-методологічного розуміння вчення про конституціоналізм. *Український часопис конституційного права*. 2025. № 2. С. 3-24.

У статті досліджується феномен конституційно-правової відповідальності в аспекті теорії сучасного конституціоналізму. Стверджується, що інструментом підтримки конституційного правопорядку, утвердження режиму конституційної законності в правотворчій і правозастосовній діяльності

органів і посадових осіб публічної влади є конституційно-правова відповідальність. Доводиться, що юридична відповідальність в цілому та, насамперед, конституційно-правова відповідальність, є невід'ємною складовою механізму конституційного забезпечення діяльності публічно-владних структур, перейшовши в розряд свого роду конституційного стандарту. На думку автора, саме в такій якості конституційно-правову відповідальність слід розглядати з точки зору класичної теорії конституціоналізму. Обґрунтовується концепція конституційно-правової відповідальності як іманентної складової системи конституціоналізму. Робиться висновок щодо теоретичного та практичного значення питання щодо доктринального розуміння та практичної реалізації конституційно-правової відповідальності як домінанти правової державності та органічного конституціоналізму. Взаємозв'язок між конституціоналізмом та конституційно-правовою відповідальністю доводиться на основі феноменологічного методу. Автор вважає, що феноменологія є посередником між теорією та практикою, а інститут конституційно-правової відповідальності є проміжною ланкою між теорією конституціоналізму та практикою його втілення. Значною мірою переплетення проблем практики реалізації та недоліків сучасної теорії конституційно-правової відповідальності, як, в принципі, й в цілому національного конституційного права, можливо розв'язати лише методом феноменології. У силу цього, співвідношення та взаємовплив цих феноменів конституційного права в контексті доктринальної бази конституційно-правової відповідальності стає одним з найактуальніших напрямків сучасної конституціоналістики. Автор доводить, що конституціоналізм сам по собі явище надзвичайно складне, а у системній взаємодії з конституційно-правовою відповідальністю тим більше. Такого роду поєднання подекуди презюмуються як факт, що сам собою розуміється. Але ґрунтовних досліджень з цієї проблематики у вітчизняній науці не має. Свідченням тому є наявні у сучасній конституційній доктрині

визначення поняття конституціоналізму, а також концептуальні підходи до розуміння конституційно-правової відповідальності. Саме тому, на думку автора, найбільш оптимальний підхід полягає у встановленні таких системних зв'язків та встановленні координат інституту конституційно-правової відповідальності відносно базисного феномену сучасного конституційного права – конституціоналізму.

УДК 35:342.56

DOI <https://doi.org/10.33498/loum-2025-06-100>

Ковальчук В. Громадський контроль за судовою владою та доброчесність суддів в Україні. 2025. № 6. С. 100-113.

У статті здійснено комплексний аналіз особливостей взаємодії громадянського суспільства та судової влади в Україні. Автор аналізує передумови впливу громадськості на судову владу: принцип участі громадян у здійсненні правосуддя, незалежності судової влади та доброчесності суддів. У статті досліджено таку форму участі громадян у здійсненні правосуддя, як громадський контроль за судовою владою. На думку автора, громадський контроль за судовою владою є опосередкованою, “м’якою” формою впливу громадськості на судові органи та суддів. Його слід розглядати як взаємодію між громадянським суспільством та владою через налагодження сталих і дієвих способів ухвалення справедливих рішень та комунікації. Здійснення такого контролю в межах функціонування судової влади – це оцінювання громадськістю виконання судами (суддями) своїх повноважень, визначення ступеня їх ефективності. Автор статті вважає, що громадський контроль за судовою владою має свої правові межі. Його предметом можуть бути: доброчесність і професійна етика суддів, достовірність інформації, поданої суддями у своїх деклараціях; реалізація принципу транспарентності відправлення правосуддя; реальне перебування суду та суддів, які розглядають конкретні справи, у стані незалежності від будь-якого впливу;

процедура добору кандидатів на посаду суддів та їх відповідність морально-етичним вимогам. У статті приділена значна увага діяльності Громадської ради доброчесності (ГРД), метою якої є сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання. Акцентується увага на позитивному досвіді ГРД, його недоліках та перспективах. Звертається увага на зарубіжний досвід громадського контролю судової влади. Автор переконаний, що доброчесність і етична поведінка судді не випадково стали предметом громадського контролю та моніторингу. Вони не порушують принципу незалежності судової влади, а навпаки, надають їй додаткової легітимності. При цьому, як на рівні законодавства, так і його застосування, має зберігатися баланс між конституційним правом громадян на участь у здійсненні правосуддя та обов’язком судді приймати незалежні (неупереджені) та ефективні судові рішення.

УДК 342.56

DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.16>

Константин О. В. Судові реформи в Україні як невинний політико-правовий процес. Нове українське право. 2025. № 3. С. 126-133.

У статті досліджуються питання етапів та змісту судових реформ, які проводилися в Україні з часу відновлення незалежності в 1991 році. Відзначається, що ключовим завданням з часу відновлення Україною незалежності на шляху побудови правової держави постало формування самостійної від політичних сил та виконавчих владних структур судової влади, добір здатних неупереджено, на засадах змагальності та справедливості, вирішувати юридичні спори і питання винуватості особи у вчиненні правопорушень професійних суддів. Установлено, що судові реформи розпочалися в Україні на початку 1990-х років і тривають дотепер. Ці реформи активізуються майже завжди

після кожних виборів вищих представницьких інститутів влади. Наголошується, що подальше проведення судових реформ для побудови ефективної і доброчесної системи правосуддя є надзвичайно важливим як для громадян України, так і з огляду на триваючий процес переговорів про вступ України до Європейського Союзу, надання європейськими партнерами підтримки в опорі збройній агресії російської федерації. Досліджено, що з часу відновлення незалежності судові реформи в Україні стали постійно триваючим політико-правовим процесом. Виділено шість етапів судових реформ в Україні: 1) 1991–1996 роки; 2) 1996–2005 роки; 3) 2005 – 2010 роки; 4) 2010 – лютий 2014 року; 5) березень 2014 – липень 2019 року; 6) з серпня 2019 року – дотепер. Розкрито особливості кожного етапу судових реформ. Підсумовано, що під час започаткування проведення чергового етапу судових реформ в Україні незмінно декларувалася мета провести модернізацію функціонування судової влади відповідно до потреб підвищення ефективності захисту в судах порушених прав і свобод людини, прав та законних інтересів юридичних осіб, підвищення суспільної довіри до суду. Водночас під час практичного проведення судових реформ завжди поставало питання дотримання таких фундаментальних засад конституційної демократії як самостійність судів, незалежність та незмінюваність суддів, неприпустимість будь-якого впливу на них.

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.2.3>

Сінькевич О. В., Євстігнєєв А. А. Критерії обмеження прав та свобод людини: виклики сучасності. *Право.ua*. 2025. № 2. С. 16-24.

Стаття присвячена аналізу теоретико-правових і практичних аспектів обмеження прав і свобод людини. Досліджено підходи щодо критеріїв такого обмеження, у тому числі з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Проаналізовано правові засади обмеження конституційних прав і свобод людини в умовах воєнного стану в

Україні. Виділено окремі проблеми у сфері, що аналізується, зокрема, щодо рівня юридичної сили нормативно-правових актів, якими можуть бути запроваджені відповідні обмеження, та щодо правових підстав запровадження відповідних обмежень.

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-8/6>

Лисенко І. В., Кузьменко О. В., Гаряєва Г. М. Конституційні засади захисту права інтелектуальної власності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 8. С. 43-46.

У статті з урахуванням здобутків сучасної правової доктрини та конституційного законодавства здійснюється аналіз та формується підхід щодо розуміння конституційних засад захисту права інтелектуальної власності в Україні. У статті констатується доволі високий рівень самодостатності конституційних засад захисту права інтелектуальної власності, що на думку авторів підтверджується такими моментами. По-перше, норми Конституції України як універсального нормативно-правового акту стосуються вимог до законодавця, який повинен уживати заходів щодо детального врегулювання питань захисту права інтелектуальної власності та правового режиму її використання. По-друге, самодостатність конституційних засад захисту права інтелектуальної власності знаходить свій прояв у безпосередньому гарантуванні права інтелектуальної власності. Зважаючи на те, що відповідно до частини третьої статті 8 Основного Закону України, норми Конституції України є нормами прямої дії, а звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується, то це вказує на особливу роль конституційних засад як у процесі регулювання права інтелектуальної власності, так і в процесі його захисту. По-третє, особлива значущість конституційних засад захисту інтелектуальної власності полягає у тому, що саме Конституція України, маючи

суттєвий правозахисний потенціал, формує умови для побудови інституційної системи захисту прав і свобод людини та громадянина, у тому числі й права на інтелектуальну власність. Ідеться про запровадження на конституційному рівні різнорівневої та різноспрямованої системи інституцій, що формують цілісний механізм захисту права інтелектуальної власності. Причому такий механізм налічує національні як судові, так і позасудові органи, а також передбачає можливість звернення до міжнародних органів та установ (універсальних та регіональних). Тому, Конституція України як універсальний нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили містить міцні та вельми продумані з точки зору правової визначеності конституційні засади захисту права інтелектуальної власності як важливої та необхідної умови динамічного розвитку всього соціуму. Слід визнати особливо важливим те, що суттєва частина таких засад має місце безпосередньо у засадах конституційного ладу України, які небезпідставно розглядаються як «Конституція для Конституції», і відрізняються найвищою юридичною силою та максимальною стабільністю. Все це говорить про міцне та належне конституційне підґрунтя як для безпосереднього застосування в аспекті захисту цього права, так і для подальшого урегулювання на рівні поточного законодавства України.

УДК 342.4:351.86:323.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.6>

Ірха Ю. Б. Консолідація українського суспільства як ключовий фактор зміцнення національної державності та національної безпеки України: конституційно-правовий вимір. *Право і суспільство*. 2025. № 4. Т. 1. С. 36-45.

Стаття присвячена дослідженню значення консолідації українського суспільства для зміцнення національної державності та національної безпеки України. Автор зазначає, що формування держави – це тривалий історичний процес, що супроводжується

численними викликами та кризами, які водночас стають каталізаторами для згуртування нації. На прикладі України, що переживає повномасштабну російську збройну агресію, доведено, що здатність народу до єднання стає вирішальним фактором не лише для відсічі ворогу, але й для збереження нації та її державності в майбутньому. Звертається увага на те, що протягом тривалого часу українське суспільство було розколоте через різні ідеологічні розбіжності та регіональні відмінності. Зазначається, що російсько-українська війна стала об'єднавчим фактором, що призвів до безпрецедентного рівня національної єдності та зміни суспільної свідомості. Це згуртування, зокрема, компенсувало слабкість державних інститутів на початковому етапі агресії. У роботі аналізуються конституційно-правові засади консолідації, підкреслюється, що успішність держави значною мірою залежить від ступеня згуртованості її народу навколо спільних цінностей. Дослідник зазначає, що Конституція України має стати не лише основоположним правовим актом, а й моральним та ціннісним орієнтиром, що об'єднує українців. За його словами, неухильне дотримання її норм і принципів є запорукою легітимності держави в очах власного народу та міжнародної спільноти. Аргументується, що роль права у консолідації полягає не в примусі, а у створенні умов і гарантій для її природного формування. Конституція України визначається як основоположний акт, що формує правову архітектуру держави та містить базові цінності, такі як верховенство права, права людини, справедливість і демократія. Автор наголошує, що одним із ключових чинників, що перешкоджають консолідації та послаблюють національну безпеку є неналежна імплементація норм Конституції, її ігнорування та вибіркове застосування, що підриває довіру до державних інститутів і роз'єднує суспільство. На думку автора, для подолання цього стану необхідно відновити авторитет Основного Закону України, забезпечити невідворотність відповідальності за його порушення та перейти на вищий рівень правової культури та правової свідомості. Лише об'єднавшись на основі

конституційних цінностей, українці зможуть не тільки ефективно протистояти ворогу, а й побудувати безпечне та заможне майбутнє.

УДК 342.4+321.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.30>

Сухонос В. В. Конституційно-правові засади функціонування і формування поняття «демократія братерства» в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 88. Ч. 1. С. 210.217.

Стаття присвячена проблематиці конституційно-правових засад функціонування і формування поняття «демократія братерства» в Україні. При цьому, оскільки демократія потребує свого удосконалення, звернення до проголошеного Французькою Республікою гасла: «Свобода, Рівність, Братерство» і, на цій підставі, аналіз базових параметрів «демократії братерства» має актуальний характер. Отже, метою цієї статті є дослідження конституційно-правових засад функціонування і формування «демократії братерства» в Україні. Реалізація зазначеної мети потребує виконання низки наукових завдань. У статті обґрунтовано, що якщо XVIII ст. стало останнім століттям «Епохи Революцій», під час якої розпочався перехід від аграрного до індустріального суспільства, який в економічній сфері втілювався в капіталізмі, а в ідеологічній – в лібералізмі, котрий, на концептуальному рівні, став апелювати до ідеї свободи. З'ясовано, що, на сьогодні існує два виміри демократії: демократія свободи, яка вважається ліберальною і демократія рівності, яка визначається як соціальна. Доведено, що в Україні розпочала формуватися «демократія братерства», основу якої складає потужне громадянське суспільство. Стаття містить висновок про те, що вітчизняне патріотичне громадянське суспільство нині складається з трьох страт (добровольці, волонтери і пересічні патріоти), кожна з якої стає важливим елементом «демократії братерства». Наголошується, що навіть існування православних братств та Війська Запорозького не змогло остаточно

сформувати в Україні базові засади «демократії братерства», оскільки не вистачало головного – наявності повноцінно функціонуючої держави, що ефективно взаємодіє із громадянським суспільством. При цьому відзначається, що основні засади взаємодії держави і громадянського суспільства, яке, в розвиненому стані, закладає базові інституції «демократії братерства» були сформульовані як на конституційному рівні, так і на рівні законодавчому й підзаконному. З'ясовано, що «демократія братерства» схематично являє собою систему, котра передбачає існування двох страт, першу з яких утворюють провідні верстви, що ініціюють та організовують прийняття суспільно важливих рішень (аналог «старшого брата»), а другу утворюють верстви, які підтримують і забезпечують (у тому числі – фінансово) реалізацію зазначених рішень (аналог «молодшого брата»).

УДК 342.1:341.91(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2025.5>

Марущак А. В., Демчук Т. І. Множинне громадянство в Україні: правові колізії та виклики у період воєнного стану. *Juris Europensis Scientia*. 2025. Вип. 3. С. 25-29.

У статті досліджується проблема множинного громадянства в Україні у правовому, безпековому та політичному вимірах, з урахуванням сучасних викликів, спричинених повномасштабною війною та зростаючими міграційними процесами. Приділено увагу розбіжності між чинною нормою Конституції України щодо єдиного громадянства та фактичним існуванням множинного громадянства в українському суспільстві. Зазначено, що така правова невизначеність ускладнює правозастосування, зокрема у питаннях мобілізації, безпеки, доступу до виборчих прав, а також декларування та фіксації другого громадянства. Проаналізовано положення законопроекту № 11469, внесеного Президентом України у 2024 році, яким пропонується легалізувати множинне громадянство для окремих категорій

осіб, зокрема представників діаспори, іноземних добровольців та громадян країн, визначених у спеціальному переліку. Закцентовано увагу на тому, що запропоновані новели деталізують вже існуючу практику і не суперечать міжнародним зобов'язанням України, зокрема Європейській конвенції про громадянство. Наголошується на необхідності доопрацювання механізмів обліку множинного громадянства, уникнення подвійного трактування правових наслідків та забезпечення рівного ставлення до всіх громадян незалежно від країни їх другого громадянства. Проаналізовано думки науковців представників державних органів, серед яких наявна як підтримка законодавчої ініціативи, так і застереження щодо мовної політики, конституційності, податкових зобов'язань та ризиків втрати зв'язку з державою. Висвітлено результати соціологічних досліджень 2021 та 2024 років, що демонструють суспільну поляризацію, але водночас і зростання частки громадян, які підтримують ідею множинного громадянства, що вказує на поступову трансформацію громадської думки. Обґрунтована необхідність поетапного, збалансованого та конституційно впровадження інституту множинного громадянства в Україні, з урахуванням інтересів як держави, так і громадян, які опинилися за кордоном або прагнуть зберегти зв'язок з Батьківщиною.

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17181178>

Омельянчик С. В., Пелех І. В., Писаренко С. Ю. Міжнародно-правові та європейські стандарти у сфері оплати праці: вдосконалення національного законодавства в контексті післявоєнного відновлення. *Український політико-правовий дискурс*. 2025. № 15. С. 1-23.

У статті здійснено комплексний аналіз міжнародно-правових та європейських стандартів у сфері оплати праці з урахуванням перспектив їх імплементації до національного законодавства України в умовах післявоєнного відновлення. Метою дослідження є

обґрунтування необхідності модернізації вітчизняної нормативно-правової бази у сфері трудових відносин шляхом наближення її до положень конвенцій Міжнародної організації праці, Європейської соціальної хартії та актів Європейського Союзу. Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні порівняльно-правового методу, системного аналізу, структурно-функціонального підходу та вивчення практики Європейського суду з прав людини, що дозволило виявити як переваги, так і недоліки чинного національного регулювання. Результати дослідження свідчать, що чинні механізми визначення, гарантування та захисту права на справедливую оплату праці в Україні потребують суттєвого вдосконалення, оскільки не повною мірою відповідають міжнародним стандартам. Зокрема, встановлено, що національна правова система недостатньо регламентує питання рівності в оплаті праці, прозорості механізмів визначення мінімальної заробітної плати, захисту від затримки виплат та контролю за їх своєчасністю. З'ясовано, що гармонізація законодавства у сфері трудових прав із нормами права ЄС є не лише умовою євроінтеграційного процесу, а й ключовим чинником забезпечення соціальної стабільності у період післявоєнної відбудови. У висновках наголошено, що вдосконалення національного законодавства у сфері оплати праці має ґрунтуватися на поєднанні міжнародних стандартів із внутрішніми соціально-економічними реаліями. Запропоновано напрями реформування: посилення ролі колективно-договірного регулювання, запровадження більш дієвих механізмів соціального діалогу, створення ефективної системи нагляду та контролю за дотриманням трудових прав, а також розвиток правової культури у сфері оплати праці. Акцентовано на необхідності нормативного закріплення гарантій, що відповідали б принципам соціальної справедливості, забезпечували прозорість механізмів оплати виконаної роботи та сприяли формуванню довіри працівників до суб'єктів державної політики та інституцій ринку праці в контексті процесів національного відновлення.

УДК 342.3:327.39(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.2.6>

Гончарук В. Л. Деякі правові аспекти протидії обмеженню суверенітету через зовнішній вплив: вітчизняний досвід. Київський часопис права. 2025. № 2. С. 52–67.

Державна незалежність та суверенітет є багатограним явищем, яке значною мірою впливає на економічну стабільність, державні фінанси та рівень соціальної справедливості. У статті здійснено аналіз ключових чинників, що формують можливість зовнішнього втручання у процеси прийняття державно-управлінських рішень, зокрема в питаннях внутрішньої та зовнішньої політики, управління економікою та призначення кадрів. Дослідження зачіпає складний комплекс проблем економічної незалежності та політичного самовизначення в умовах зовнішнього впливу на державний суверенітет. Особливу увагу приділено виділенню загальних рекомендацій для зміцнення державного суверенітету: інституційних, правових, освітньо-ідеологічних. Проаналізовано законодавчу практику деяких країн світу щодо впровадження та функціонування нормативно-правових актів, що регулюють діяльність осіб або організацій, що перебувають під іноземним впливом або отримують закордонне фінансування. Аргументовано необхідність прийняття альтернативного законодавчого акту “про іноземних агентів” у вітчизняному правовому полі, що дозволить зменшити прихований вплив іноземних структур на формування внутрішньої політики та сприятиме зміцненню національної безпеки та суверенітету. Автор звертає увагу на важливості забезпечити баланс між залученням міжнародного досвіду та дотриманням конституційних принципів державного управління. Запропоновано рекомендації для подальшого зміцнення суверенітету, стабільності та економічного зростання України, базуючись на аналізі національних і міжнародних практик. Таким чином, стаття підкреслює, що суверенітет є не лише юридичним поняттям, але й практичною

необхідністю для забезпечення ефективного функціонування держави та захисту її національних інтересів. Участь міжнародних експертів у конкурсних процедурах в Україні має нормативну основу в національному законодавстві та міжнародних домовленостях. Однак така практика потребує перегляду або додаткового врегулювання, аби не порушувати принципи державного суверенітету, правової відповідальності та публічного контролю. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого вдосконалення політики сталого розвитку та належного забезпечення національної безпеки, розробки стратегій запобігання втручання іноземних держав, організацій, окремих груп та осіб у внутрішні справи України.

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.71404/EP.2025.3.5>

Карбан М. І. Захист конституційного права на свободу об'єднання в позиціях конституційних судів країн Європи і досвід України. Європейські перспективи. 2025. № 3. С. 31–38.

У статті охарактеризовано та проаналізовано те, яким чином відбувається захист конституційного права на свободу об'єднання в позиціях конституційних судів країн Європи і України. У роботі використано переважно порівняльний метод дослідження для аналізу практики конституційних судів окремих країн Європи у сфері права на свободу об'єднання. Порівняльний аналіз трьох юрисдикцій (ФРН, Франція і Україна) дозволив стверджувати, що право на об'єднання посідає в практиці конституційних судів ФРН і України, а також Конституційної ради Франції вагомe місце. Більше того, у Франції, саме завдячуючи цьому праву, було сформовано доктрину конституційного блоку (адже лише статус політичних партій був напряду гарантований Конституцією 1958 року). В Основному Законі ФРН право на об'єднання і статус партій згадуються окремо, що підкреслює, з одного боку, подвійну природу політичних партій (як

об'єднання і як елемент політичної системи), а з іншого, цілком відповідає закономірностям регулювання цього права в багатьох європейських (і не тільки) країнах. Відмінністю є те, що ФРН чітко позиціонується як країна, що стала на шлях войовничої демократії, і на підставі положень Основного Закону ФКС ФРН може визнавати політичні партії неконституційними (рішення про заборону SPR і KPD 1952 і 1956 рр.). Конституційна Рада Франції і Конституційний Суд України такою компетенцією не наділені. При цьому досить дискусійним є належність Франції власне до войовничої демократії як такої. В Україні ж що стосується безпосередньо

практики заборони політичних партій, то вона вже існує достатньо значна, особливо після 2022 року і початку дії воєнного стану, проте такими повноваженнями саме КСУ не володіє і непогано було б впровадити досвід ФРН в Україні для підвищення якості аргументації рішень про заборону. Традиційно найчастіше предметом розгляду органів конституційної юрисдикції, якщо це не стосується питань про заборону партій, стають питання про прозорість фінансування і державне фінансування, членство і можливість судового оскарження, питання плюралізму, рівності і недискримінації і деякі інші.

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС
В УКРАЇНІ:**

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

№ 8-9 (135-136) 2025

(01 серпня - 30 вересня)

Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів

Додаток до журналу «Україна: події, факти, коментарі»

Ідентифікатор медіа R30-01101

Комп'ютерна верстка:

Н. Крапіва

Підп. до друку 30.09.2025.

Формат 60х90/8. Обл.-вид. арк. 5,69.

Наклад 21 пр.

Видавець і виготовлювач

Національна бібліотека України

імені В. І. Вернадського

03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3

siaz2014@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта

видавничої справи до Державного реєстру

видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів

видавничої продукції ДК № 7871 від 28.06.2023 р.